

**SELÇUKLU DEVLETLERİ TEŞKİLATINDA
GULAM SİSTEMİ
(Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)
Coşkun ERDOĞAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ
TARİH ANABİLİM DALI
2010
Her hakkı saklıdır.**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Coşkun ERDOĞAN

SELÇUKLU DEVLETLERİ TEŞKİLATINDA
GULAM SİSTEMİ
(Tarihsel Gelişimi, Özellikleri ve Uygulanışı)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

ERZURUM-2010

08 / 10 / 2010

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "**SELÇUKLU DEVLETLERİ TEŞKİLATINDA GULAM SİSTEMİ**" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

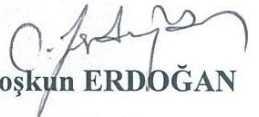
Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

. Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

. Tezimin/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

* . Tezimin/Raporumun 5 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

08 / 10 / 2010

Coşkun ERDOĞAN

TEZ KABUL TUTANAĞI
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yrd.Doç. Dr. Güsoy SOLMAZ danışmanlığında Coşkun ERDOĞAN tarafından hazırlanan bu çalışma 17 / 08 / 2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd.Doç. Dr. Güsoy SOLMAZ İmza

Jüri Üyesi : Yrd. Doç.Dr. Ümit KILIÇ İmza

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. M.Hanifi MACİT İmza

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 17 /08 / 2010

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GULAM VE KÖLELİKLE İLGİLİ TERİMLER

1.1. GULAM (غلام).....	3
1.2. KÖLELİKLE İLGİLİ SİYASİ, ASKERİ ve SOSYAL TERİMLER	5
1.2.1. Abd (عبد).....	5
1.2.2. Memlûk (مملوك).....	5
1.2.3. el-Mevlâ (المولى)	6
1.2.4. Bende (بنده)	6
1.2.5. el-Hâdim (الخادم).....	7
1.2.6. Kul (قول).....	7
1.3. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE KÖLELİK.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

GULAM SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TARİHİ GELİŞİMİ

2.1. İSLAMİYET'İN ERKEN DÖNEMLERİNDE SİYASİ, SOSYAL ve ASKERİ YAPI	13
2.2. TÜRKLERİN İSLAMLAŞMA SÜRECİ ve SİSTEMİN UYGULANMAYA BAŞLAMASI.....	17
2.2.1. Emeviler Dönemi ve Mevali Politikası.....	17
2.2.2. Abbasiler Dönemi.....	19
2.2.3 Halife Mutasım ve Sonrası.....	27
2.3. GULAM SİSTEMİ ve ÖZELLİKLERİ.....	36
2.3.1. Gulamların Özellikleri.....	41
2.3.2. Gulamların Tedarik Edilme Yolları	45

2.3.3. Gulamların Eğitimleri ve Gulamhaneler	49
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNDE GULAMLAR

3.1. SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU (1040-1157).....	54
3.2. DANDANAKAN SAVAŞI ve GULAMLAR	56
3.3. SELÇUKLU DEVLETİ ASKERİ TEŞKİLATINDA GULAMLAR.....	60
3.4. SELÇUKLU DEVLETİ SARAY TEŞKİLATINDA GULAMLAR	70
SONUÇ.....	78
KAYNAKÇA	80
EKLER.....	86
Ek 1. Türkler Ansiklopedisi, c. V, s.320.....	86
Ek 2. Türkler Ansiklopedisi, c. V, s. 321.....	87
Ek 3. İslam Ansiklopedisi, XXXVI, s. 368.	88
Ek 4. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı.....	89
Ek 5. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı.....	90
Ek 6. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı.....	91
Ek 7. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı.....	92
ÖZGEÇMİŞ.....	93

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SELÇUKLU DEVLETLERİ TEŞKİLATINDA GULAM SİSTEMİ

Coşkun ERDOĞAN

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

2010 - Sayfa: 93 + VI

Jüri: Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ

Yrd. Doç. Dr. Ümit KILIÇ

Yrd. Doç. Dr. M. Hanifi MACİT

Bu çalışmada, Orta Çağ İslam devletlerinde uygulanan köle orijinli Gulam sisteminin tarihsel seyir içerisinde Selçuklu devletindeki uygulanış tarzı ele alınmıştır. İslami bir müessese olarak ortaya çıkan bu sistem, askeri, siyasi ve sosyal açıdan değerlendirilmiştir. Bu sistem öncelikli olarak İslam toplum hayatında var olan ve çeşitli kıstaslarla hukuki statüsü belirlenen köleliğin süreç içerisinde daha faydalı ve daha düzenli bir yapı haline gelmesiyle meydana çıkmıştır. İslam devletlerinde askeri yapının profesyonel bir mahiyet alması, mevâli'nin askeri aristokrat sınıfını oluşturmasıyla mümkün olmuştur. Askeri alanda etkin bir güç, bu sistemin tam olarak uygulanması neticesinde sağlanmış, böylece idari yapının yetenekli ve sadık yöneticileri bu sistem içerisinden yetişmiştir.

Selçuklu devletide klasik bir Orta Çağ devleti olarak bu sistemi uygulamıştır. Abbasi Halifeliği, Gazneli Devleti ve Samanoğulları devletinden etkilenen Selçuklular hem merkezi otoriteyi güçlendirmek hem de ellerindeki mevcut olan insan unsurunu nitelikli bir hale getirmek için bu sistemi sürdürmüşlerdir.

Ulaşılan sonuçlar bakımından Selçuklu devletinin dayandığı kurumsal yapının özelliklerinin araştırılmasıyla bu devletin askeri ve idari yapısında etkin olan gulamların merkezi yönetim açısından önemi ortaya konulmuştur. Asur, Babil, Mısır ve İslam devletlerinde var olan köleliğin Selçuklu devletlerinde profesyonel askerliğe yani gulamlığa dönüşmüş olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu, Gulam, Memlük, Köle.

ABSTRACT

MASTER THESIS

THE SYSTEM OF GHULAM IN THE ORGANIZATION OF SELJUK STATES

Coşkun ERDOĞAN

Advisor: Asst. Prof. Gürsoy YILMAZ

2010 - Pages: 93 + VI

Jüry: Asst. Prof. Gürsoy SOLMAZ

Asst. Prof. Ümit KILIÇ

Asst. Prof. M. Hanifi MACİT

This study provides an insight about the historical progress of the Gulam system from its origin in the slave system in the Islamic states of the Middle Ages up to its practice in the Seldjukian State. Further it is aimed to evaluate this system which emerged as an islamic institution in terms of its political, societal and military impact. In order to organize and to benefit more from the slave system which could be found in Islamic social life various rights were granted to the slaves which determined their legal status and the result of this was the Gulam system. The professionalization of the militaristic structure in the Islamic states was realized when the the mevali's became the aristocratic soldiers class. The working of the system resulted in an effective military force and skilful and loyal managers required for the administrative structure were trained within this system.

In order to enforce the central authority and to benefit more effectively from the human force at hand the Seldjukians as a typical state in the Middle Ages and who were influenced by the Abbasi's, Gazneli and the Samanoğulları states also put this system into practice.

An evaluation of the institutional features of the Seldjukian state undermines the importance of the Gulam's, who were effective in the militaristic and administrative structure of the state, for the central authority. The findings of this study also show that the slave system in the Assyrians, Babylonians, Egyptians and Islamic states transformed into a professional soldier system, the Gulam system with the seldjukians.

Key Words: Seldjukian, Gulam, Mameluke, Slave

KISALTMALAR

Age.	: Adı geçen eser
Agm.	: Adı geçen makale
Agy.	: Adı geçen yer
Agt.	: Adı geçen tez
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
s.	: Sayfa numarası
vb.	: Ve benzerleri
Vol.	: Volume / Cilt
Hz.	: Hazret
Mat.	: Matbaa
Yay.	: Yayınları/Yayıncılık/Yayınevi
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
A.H.F.Y	: Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları
TDVY	: Türkiye Dyanet Vakfı Yayınları
D.İ.A	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
İ.A	: İslam Ansiklopedisi
A.Ü.H.F.D	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
G.Ü.E.F.D	: Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
S.Ü.S.B.E	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İ.Ü.E.F.Y	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
S.Ü.T.A.D	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
TKAEY	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları

ÖNSÖZ

Selçuklu devleti, Oğuzların Kınık boyuna mensup boy beyleri tarafından kurulmuştur. Oğuz devletinde subaşı görevini yapan Selçuk Beyin maiyetiyle bir uç bölgesi olan Cend'e gelmesiyle başlayan serüven, Orta Çağın en büyük devletlerinden birinin kurulma sürecinin başlangıcı olmuştur. Türklerin kesif göçleriyle dinamik bir yapı kazanan Kınık boy beyleri, bir devlet kurup bölgede yaşayabilmek için komşu devletlerle siyasi ve sosyal mücadeleye girişmişlerdir. İslam'ın bir meşruiyet aracı olduğunu gören Selçuklular, bu dinin kendilerine sağlayacağı siyasi ve sosyal faydaların farkına varmış ve bölgenin stratejik durumuna göre hareket etmişlerdir.

Öncelikle Samanoğulları ve Karahanlı devleti ile başlayan siyasi mücadele, Gazneli devleti ile devam etmiştir. 1040 Dandanakan savaşı ile Selçuklu lehine sonuçlanan süreç, artık devletin siyasi bir organizasyon olarak varlığını meşru kılmıştır. Böylece kurulmakta olan devlet, komşu devletlerin siyasi ve idari mekanizmasından faydalanma yoluna gitmiştir.

Kurumsallaşma sürecinde Gulâm sistemi, Türklerin yabancı olmadıkları bir sitemdi. Selçuklu Türkleri de bu yapıyı bilmekte ve kendi devletleri için uygulamaktaydılar. Bunun için gereken alt yapıyı ise Samanoğulları ve Gazneli idareciler sağlamaktaydılar. Sistem, Selçuklu devletinde tam olarak uygulanmakta ve devletin en etkin askeri ve idari mekanizmasını oluşturmaktaydı.

Çalışmanın amacı doğrultusunda Selçuklu devletinin; siyasi ve sosyal yapısının nasıl kısa bir sürede etkin bir güç haline geldiği, hangi şartlar altında ve hangi kurumlara dayanarak siyasi organizasyonunu tamamladığı, klasik Orta Çağ devletleri arasında Selçuklu askeri ve siyasi yapısının benzer ve farklı yönlerinin neler olduğu, gibi soruların cevapları aranmış ve eldeki kaynaklar ölçüsünde bu sorular açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmalarım sırasında benden devamlı destek ve yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Gürsoy SOLMAZ'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Gulam sistemi, Orta Çağın özellikle askeri yapısı içerisinde çok etkin bir müessese olarak göze çarpmaktadır. Tarihi süreç içerisinde İslam medeniyetinin oluşturduğu ve kurumsallaştırdığı bu sistem, Türk-İslam devletleri bünyesinde de uygulanmaktaydı. Bu sistemin incelenmesinde ki en önemli sebeplerin başında Müslüman devletlerin insan unsurunu algılayışı gelmektedir. Ayrıca buna bağlı olarak, bu insan unsurunu daha etkin kullanmasına yönelik ortaya koyduğu çözüm yöntemi de önemlidir. İslam öncesi dönemden itibaren görülen köleliğin bir tür sosyal evrim geçirerek, kurumsal bir kimlik kazanmasına giden yol ve bu yolda dinsel, hukuksal ve siyasal faktörlerin etkisi, Gulam sisteminin araştırılması için yeterli sebebi ortaya koymaktadır.

Köle menşeli olan bu sistem, devletin siyasi ve sosyal gücünü artırmakta en etkin güç olarak kullanılmış ve bu sistemle profesyonel insan gücünün elde edilmesi hedeflenen amaçlar olmuştur. Tarihi süreçte bir medeniyetin etkinliği, onun medeniyeti oluşturan nüveleri algılayışına ve onları uygulayış tarzlarına göre belirlenmiştir. Bu doğrultuda İslam medeniyeti, kendisinden önce var olan müesseseleri toptan yok saymadığı gibi onları bir süreç içerisinde kendi yapısına uygun olarak değiştirmeye çalışmıştır. Nitekim bu değişime uğrayan sosyal araçlardan biri de köleliktir.

İlk bölümde Gulam teriminin anlamı ve onun süreç içerisinde uğradığı anlam değişmesi ele alınmıştır. Gulam kelimesinin kölelikten farkı ve kurumsal bir kimlik olarak nasıl ortaya çıktığı hakkında elde olan kısıtlı bilgiler, diğer köle menşeli terimlerin açıklığa kavuşturulması ile bu bölümde verilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde öncelikle gulam sisteminin tarihi seyir içerisinde ki gelişimi incelenmiştir. Hz. Muhammed'den itibaren kölelere "insan" olarak değer verilmesi, bunların Raşid Halifeler döneminde de görüldüğü gibi siyasi ve askeri yapıya alınmaya başlanması, sistemin başlangıç noktası olmuştur. Sistemin şekillenişinde Emeviler döneminin olumsuz "mevali" politikası anlatılmaya çalışılmıştır. Abbasiler dönemiyle artık oturmaya başlayan sistem, aynı zamanda Abbasi Halifeliğini kuran unsurların bir nevi ödüllendirilmesi de olmuştur. Nitekim Emeviler döneminde çevreyi teşkil eden mevaliler, Abbasi ihtilaline destek vererek merkezi ele geçirmiştir.

Gulam sisteminin Orta Çağda ne anlama geldiği ve bu sistem üzerine araştırmacıların düşünceleri ikinci bölümün diğer bir başlığı altında incelenmiştir. Orta

Çağda iyi bir gulamın nasıl olması gerektiği ve gulamların tedarik edilme yolları bu bölümde ele alınmıştır. Gulamların devlet hizmetinde gördükleri eğitim ve bu eğitim için kurulan Gulamhaneler, sisteme verilen önemi ortaya koymuştur. Sarayda yetişen gulamların görevleri ve bu hizmetler için adlıkları eğitim, konumuzun önemli bir bölümünü oluşturmuştur.

Üçüncü ve son bölümde Selçuklu devletinin kuruluşundan itibaren gulamların devlet içerisinde ki etkinliği anlatılmaya çalışılmıştır. Dandanakan savaşıyla başlayan bu etkileşim, özellikle Samanoğulları ve Gazneli devletlerinin bürokratik yapısıyla devam etmiştir. Abbasi Halifeliği, Gazneli ve Samanoğulları devletlerinden siyasi ve askeri alanlarda çok etkilenen Selçuklular, kurdukları yeni devletin kurumsal yapısını da bu devletlerin işleyişinden almışlardır. Buna ek olarak insan unsurunu bile bu devlet yöneticilerinde tercih etmişlerdir. Özellikle askeri alanda ele almaya çalıştığımız bu sistemin Selçuklu devletindeki uygulanaşı, merkezi devletin güçlendirilmesi için kullanılan en etkin yöntem olmuştur. Türkistan'dan gelen Bozkır kültür yapısına sahip Türkler, bu sisteme tabi tutularak, hem yerleşik hale getirilmeye hem de idari mekanizmaya baş eğdirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kesif ve dinamik insan gücü bu sistemde daha faydalı bir şekilde kullanılmıştır.

Bu çalışmaya başlarken öncelikle konunun kapsamı içine giren devletler ve dönemlerle alakalı kaynak eserler toplanmıştır. Böylece ilmi niteliği olan ve konunun kapsamı içerisindeki bibliyografya çalışması yapılmıştır. Elde edilen kaynaklar taranarak, gerekli bilgiler derlenmiştir. Yine araştırmamız sırasında tespit ettiğimiz inceleme eserlerinden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GULAM VE KÖLELİKLE İLGİLİ TERİMLER

1.1. GULAM (غلام)

Afrika'dan Asya'ya kadar tüm İslam coğrafyasında farklı isimler altında görülen köle askerlik kurumunun ilk teşkilatlı örneği, Gulam sistemidir. Gulam, Selçuklu, Eyyübî, Memlûk ve Osmanlı devletlerine, İslami bir sistem olarak girmiş ve siyasi, askeri ve sosyal alanlarda etkin bir şekilde görülmüş bir sistemdir. Ortaçağ dünyasında egemen bir kurum olan Gulam teriminin anlamını açıklamak ve diğer kölelerden farkını ortaya koyabilmek için İslam dünyasına ait diğer köle menşeli kelimelerle olan ilişkisini de açıklamak gerekmektedir.

Gulam, sözlük anlamı itibariyle; tüyü, bıyığı çıkmamış delikanlı, genç¹; köle, esir, kölemen, erkek çocuk, genç hizmetkâr, azat edilmiş köle; efendisine bağlı muhafız anlamlarına gelen Arapça bir kelimedir. Çoğulu “*gılman*”, “*gılme*”, “*ağlime*” olarak kullanılır.² Gulam, Logatname'de doğumundan gençliğine kadar olan erkek çocuk ya da bıyığı yeni terlemeye başlayan çocuklar için kullanılan bir terim olarak geçer. İranlılar, Gulam kelimesini genelde çocuk ve köle anlamlarıyla kullanırlardı. Gulam teriminin İran coğrafyasındaki bir diğer özelliği ise onun eril bir anlamda kullanılmasıdır.⁽¹⁾ Şöyle ki Gulam, genelde erkek çocuk ya da erkek köleyi ifade eden bir terimdir. Ayrıca İran'da Gulam kelimesinden türeyen birçok şahıs ismi, şehir, bölge, köy ve nahiye isimleri vardır.

Gulam kelimesinin çeşitli anlamlarda kullanılması, onun, Orta Çağın sosyal, siyasi ve askeri alanlarında etkili bir mekanizma olmasından dolayıdır. Şöyle ki İslam toplumlarının sosyal hayatında ilk önceleri genç adam, çocuk anlamlarına karşılık gelen kelime, daha sonraları esir, köle anlamlarını ihtiva etmeye başlamıştır. İslamiyet öncesi Arap toplum yapısından farklı olarak, Ortaçağ İslam dünyasının sosyal hayatındaki köle anlayışının değişmesiyle anlamı genişleyen Gulam kelimesi, azat edilmiş köle veya efendisinin içtimai rolünü paylaşan bir nevi yardımcı statüsünde görülmektedir.³ İçtimai

¹ Paul G. Forand, “The Relation of the Slave and the Client to the Master or Patron in Medieval Islam”, *International Journal of Middle East Studies*, 2 (1), 1971, s. 62.

² Mustafa Zeki Terzi, “Gulam”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1996, XIV, s.178.

⁽¹⁾ Bazı kaynaklarda “Gulamiye” tabiri geçmektedir ki Bağdat Halifelerinin hizmetinde bulunan cariyeler için kullanılmıştır. Ayrıca Farsça cariyeye manasına gelen “Keniz” kelimesini karşılayan “Gulamet”, Arapça şiiirlerde köle olan kadın manasında kullanılmıştır.

³ D.Sourdel, “Ghulam-The Caliphate”, *EI*², II., s.1079.

hayatta yukarıda bahsini ettiğimiz anlamları ifade eden Gulam kelimesi, siyasi ve askeri alanda da dönemin koşullarına da kısmen bağlı olarak farklı anlamları ihtiva eden bir terim haline gelmiştir.

İçtimai faaliyet sahasında toplumun ve dönemin ihtiyaçlarına cevap verecek müesseseler farklı milletlerle etkileşim içinde olmanın etkisiyle de ya kendiliğinden ortaya çıkar ya da var olan müesseseler değişime uğrarlardı. Bu noktada Barthold'un şu izahatı önemlidir:

Bugün artık ispat edilmiş bir hakikat gibi söylemek mümkündür ki, terakkinin en büyük amili, kavimler arasındaki münasebetlerdir. Muhtelif kavimlerin ileri yahut gerilikleri, ırki hususiyetleriyle, dini itikatlarıyla yahut etraflarında ki tâbiyetle değil, tarihlerinin türlü çağlarında muhtelif halklarla olan münasebetlerde tuttıkları mevki ile izah olunabilir.⁴

İslam toplum yapısına ait bir kurum olarak inceleyeceğimiz Gulam müessesesi de hem içtimai hayatta kendi içerisinde hem de siyasi ve askeri alanda devlet bünyesinde, değişen ve hatta gelişen bir müessese niteliğinde olmuştur. Nitekim bu kurum üzerine çalışmalar yapmış yerli ve yabancı kaynaklara göre; “esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizma”ya *gulâm sistemi* (military slave system, military slavery) denmektedir.⁵ Askeri kurum içerisinde çok önemli bir yapı olarak Selçuklu devletlerinde de gördüğümüz bu sistem, aslında tüm Orta Çağ İslam dünyasında yerleşmiş olduğu görülmektedir.⁽²⁾

Orta Çağda gulam kelimesi, daha çok askeri bir ıstılah olarak önem kazanmıştır. Ancak Orta Çağ İslam dünyasında gulam kelimesinin anlamına yakın ya da onun muadili terimler görülmektedir.⁶ Gulam kelimesinin diğer köle, esir vb. terimlerden farkını ortaya koyabilmek için bu terimlerin de açıklığa kavuşturulması gerekmektedir. Zira bu terimler inanç, bölge, toplum gibi değişkenlere bağlı olarak farklı manalar kazanmışlardır.

⁴ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, TTK, Ankara 1973, s.6.

⁵ Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008, ss.26-27.

⁽²⁾ İslam dünyasında köle veya esirlerin siyasi ve askeri kadrolarda istihdamı bu dönemin tipik bir özelliğidir. Çok sayıda İslam devletinde görebildiğimiz bu istihdam, örneği bulunduğu devlet ve toplum bünyesine göre de kısmi değişiklikler göstermiştir. Bkz. Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam, The Genesis of A Military System*, London 1981, ss. 45-53.

⁶ Erkan Göksu, “Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler”, *Nüşa*, s.24, Güz 2007, s.77.

1.2. KÖLELİKLE İLGİLİ SİYASİ, ASKERİ ve SOSYAL TERİMLER

1.2.1. Abd (عبد)

Köle terimi ve statüsüyle ilgili olarak, hem dini hem de toplumsal açıdan ilk olarak ele alınması gereken terim, “*abd*” (عبد) kelimesidir. Sözlük anlamı olarak kul, köle anlamlarına gelen *abd*, Sâmi menşeli bir kelimedir ve bu yüzden Arapça, İbranice ve diğer akraba dillerde de görülür. Arapça “*rakık, rakabe, kın, memlûk, vasîf*” gibi kelimelerin yanı sıra “*câriye, eme*” kelimeleriyle de kadın köle anlamlarını karşılamaktadır. “*İbadet ve Ubudiyet*” kökünden gelen *abd* kelimesi, “*kulluk ve itaat*” anlamlarına gelir. Bu noktada bir ayırım söz konusudur ki, kulluk yaratıcıya yapılıyorsa daha çok mümin manasındaki hür insanı karşılar. Ancak kulluk insana yapılıyorsa “köle” anlamına gelir ve bununla birlikte köle olan şahsın mümin olması onun hür insandan daha iyi olduğu şeklinde bir anlam ihtiva eder.⁷ İslam toplumunda manası yönünden incelendiğinde *abd* kelimesi, “*bir niteliği olan köle, genç, genç adam*” anlamlarına da gelmektedir.⁸

1.2.2. Memlûk (مملوك)

Sosyal tarih açısından önemli bir yere sahip olan ikinci terim ise “*memlûk*”tür. *Memlûk* kelimesi “*tasarruf edilen, sahip olunan, hizmetli ve beyaz köle*” anlamındadır. *Memlûk* tabiri, zamanla esir düşen köle anlamı kazanmış, *abd* kelimesinin ihtiva ettiği toplumsal köle tabirinden farklı olarak, askeri muhafız veya emir anlamlarına gelmiştir.⁹ *Memlûk*, özellikle beyaz köleler için kullanılmış ve profesyonel asker niteliğinde algılanmıştır.¹⁰ *Memlûk* kelimesi, İslam dünyasında “savaşlarda esir düşen veya satın alma yolu ile köle olan beyaz adam” ve “bu kölemenlerin kurduğu devlet” anlamıyla kullanılmıştır.¹¹

İslam dünyasında *memlûk* tabiri, bir devletin ismi olacak kadar benimsenmiş bir yapıdır. Şöyle ki köle orijinli bir kurumun nasıl meydana gelebileceği ve bu kurumun mevcudiyetinin önemini İbn-i Haldun, “Hükümdar, kendi neslinden olmayanları hizmete alıp, akraba ve akraba gruplarını kendinden uzak tutmak zorundadır ve bunun

⁷ Muhammed Hamîdullah, “Abd”, *D.İ.A.*, TDVY, I, s.57.

⁸ R. Brunschvig, “Abd”, *EI*², c.1, s.24; S.D, Goitein, “Salves and Slavegirls in the Cairo Geniza Records”, *Arabica*, T.9, Fasc.1, Brill, 1962, ss.2-3.

⁹ Altan Çetin, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yay., İstanbul 2007, s.42; Kazım Yaşar Kopruman, *Mısır Memlûkleri Tarihi-Sultan al-Malik al-Muayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*, Ankara 1989, s.1,

¹⁰ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk”, *D.İ.A.*, TDVY, XXIX, ss. 87-90.

¹¹ Çetin, *Age.*, s. 42

için de kölelerini çoğaltır” der.¹² Memlûk’ün meşruiyetini ortaya koyan bu izahat kendini Orta Çağ dünyasında bir devlet teşkilatıyla da müşahhaslaştırmıştır. Gulam sisteminin tarihi seyir içindeki bir diğer adına karşılık gelebilecek olan memlûk sisteminde –yani askeri kölelikte-, başlangıçta merkezi otoriteyi güçlendirmek için kullanılan köleler, daha sonra siyasi ve askeri idarenin yöneticileri olmuştur. Bu yönüyle de Memlûk terimi, Gulam sisteminin Memlûklü ve Osmanlı devletindeki ifadesini yansıtırken, aynı zamanda da fonksiyonel bir şekilde en iyi uygulanış dönemi de olmuştur.¹³

1.2.3. el-Mevlâ (المولى)

el-Mevlâ terimi, cahiliye döneminde Arapların kendi aralarında yaptığı ittifak, yardım ve dayanışma yemini olan “hilf” kelimesi ile aynı anlamdadır.¹⁴ Çoğulu mevâli olan terim, “koruyucu, yardımcı, sahip, dost; Azat eden efendi; âzat edilen köle” anlamlarına gelmektedir. Mevla kelimesi, kendi istekleriyle Müslüman olan Türkler, Berberiler, Kıptiler vb. için kullanılan bir terimdi. Gayrı Arap unsuru ifade etmek için kullanılan terim iki gruba ayrılır: 1- Mevâli’l itâka: köle olarak alınanların daha sonra efendileri tarafından azat edilmiş olanlarına denir. 2- Mevâli’l-İslam, mevâli’l-muvâlât, mevâli’l-tibâa, mevâli’l-ahd: gayrı Arap bir unsurdan savaş veya herhangi bir cebri durum olmaksızın İslamiyet’i kabul edenlerdir. Genelde kabileci mantıkla bir Arap kabilesiyle “velâ” akdi imzalanması neticesi onun himayesine girme durumudur.¹⁵ “el-Mevali”, Emeviler döneminden sonra daha kapsayıcı bir mahiyet almıştır. Buna göre Araplar dışında olan herkese el-Mevali denilmiştir.¹⁶

1.2.4. Bende (بندہ)

Farsça bir terim olan Bende, sözlük anlamı itibariyle “bağlı, bağlanmış” manasındaki eski Farsçadaki “bendeke” veya “bendek” kelimesiyle aynı anlamdadır. Yeni Farsçada bende olarak ifade edilen bu kelime, köle manasında kullanılmamıştır. Fars bölgesinde ve bu kültürün etkin olduğu sahalarda, “hizmetçi, sadık, tâbi”

¹² İbn-i Haldun, *Mukaddime*, Maarif Vakfı Yay., İstanbul 1954, c. 1, ss. 459-460.

¹³ David Ayalon, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 4, 1989, s. 211.

¹⁴ Nadir Özkuyumcu, “Hilf”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1998, XXVIII, ss.29-30.

¹⁵ İsmail Yiğit, “Mevâli”, *D.İ.A.*, TDVY, Ankara 2004, XIX, s. 424.

¹⁶ Necdet Hammaş, “Emeviler Döneminde Mevali ve Zimmilerin İdaredeki Rolü”, (Çev. İrfan Aycan), *A.Ü.İ.F.D.*, c. 37, 1997, ss. 37-175.

manalarında kullanılan bir kelimedir.¹⁷ Bende tabiri, Selçuklu tarihine ait kaynaklarda sık sık karşımıza çıkmaktadır. Bendegân-ı Kadîm olarak da geçen bu ifade genelde sultanın yakın maiyeti içinde kullanılmaktaydı. Bu tabir bazende baş gulamlar için kullanılır ve sultanın tefviz ettiği en önmeli görevleri yerine getirirlerdi.

1.2.5. el-Hâdim (الخادم)

Çoğulu “hadem, huddam” olan terim, Arapça hizmet etmek anlamına gelen “hıdme” den gelmektedir. Hizmet eden manasındaki bu terim genelde el-Hasi (husyeleri alınmış insan veya hayvan) ile birlikte kullanılmıştır.¹⁸ Hadım etme adeti, Asurlular, Babilliler, Mısırlılar arasında yaygın olan ve sonradan Yunan, Roma ve Frenklere geçen yaygın bir adettir. Bizans döneminde de görülen bu adet uyarınca, soyluların eşlerini rahatlıkla kiliseye göndermek için papazları hadım ettikleri görülmüştür.¹⁹ Terim, Türk ve İslam devletlerinde sarayın harem bölümünde hizmet veren “iğdiş” edilmiş kimselere karılık gelen terimdir.

1.2.6. Kul (قول)

Son olarak Türk tarihinde sıklıkla rastladığımız ve Osmanlı devletinin devşirme sisteminin bir diğer adı olan “kul” terimi, Dîvânü Lugatü't-Türk'te hizmetkâr, tâbi, sadık anlamlarına gelmektedir.²⁰ Kul, genellikle bağlılığın bir ifadesi olarak Türk tarihinde kullanılmakla birlikte daha çok askeri bir hizmetin karşılığında kullanılmıştır.²¹ İslam devletlerinde hassa birliklerinin oluşumu ve saltanatın korunmasında kul sistemi işlevsel bir nitelik göstermiştir. Bununla birlikte Türk-İslam ve Arap-İslam devletlerinde bu sistem tamamen uygulanmıştır.²²

Yukarıda, Gulam'dan sonra konumuzla ilgili bahsi geçen terimlerin sosyal tarihin çeşitli değişkenleriyle nasıl bir muhteviyat arz ettiğini gördük. Bunların yanı sıra Kuran'da geçmeyen²³ fakat klasik Arap toplumunda köle, cariye anlamına gelen “rakîk, rakîka”(رقیق); yine uşak, hizmetçi ifadelerini karşılayan “vasîf”(وصیف)ki bu, daha çok

¹⁷ Abdulkadir Özcan, “Bende”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1995, V, s. 431.

¹⁸ Aydın Taneri, “Hadım”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1997, XV, s. 1.

¹⁹ Mehmet Nadir Özdemir, *Abbasilerin İlk Dönemlerinde Kölelik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004, s. 14.

²⁰ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, (Çev.Besim Atalay), TDK, Ankara 1998, I, ss. 336-337.

²¹ Halil İnalçık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar 1*, TTK, Ankara 1995, s.198.

²² Abdulkadir Özcan, “Kul”, *D.İ.A.*, TDVY, XXVI, s.348.

²³ Brunschvig, Agy.

ev işleriyle meşgul olan köleler için kullanılmıştır;²⁴ hizmet eden, faydalı, yararlı anlamlarına gelen hâdim(خادم) ve yine aynı anlamda uşak(وشاق) ve vuşak(وشاق) kelimeleri görülmüştür.

1.3. TARİHİ SÜREÇ İÇERİSİNDE KÖLELİK

Kölelik, insanların hak ve özgürlüklerden mahrum bırakılarak, bir başkasının vesayeti altına girilmesidir. Modern hukuk sistemlerinde var olan, doğan her insanın özgür olduğu düşüncesinden farklı olarak, eski dönemlerde hür ve kölelerin hukuki statüleri farklı şekillerde düzenlenmiştir. “*Hür, hakların sahibi; köle ise hakların konusunu teşkil eder.*”²⁵ Kölelik kurumu, tüm eski dönemlerdeki halklar tarafından kabul edilmişti.⁽³⁾ Ayrıca kölelik, Asya, Afrika, Avrupa ve Amerika'nın ortak noktalarından biri olarak benimsenen bir sistem olmuştur.²⁶

Kölelerin, sahiplerinin hâkimiyeti altında oldukları ve böylece bütün milletlerde kölenin hayat ve ölüm hakkının onun efendisinde olduğu düşüncesi hâkim olmuştur. İşte bu yüzden kölelik müessesesi, genel kanaat itibariyle meşru bir kurum olarak görülmüştür.²⁷ Böylece kölelik, eski dönemlerde tartışılması bile az yapılan konu olarak, her zaman doğa yasalarının bir gereği gibi görülmüştür. Aristo ve eski Yunan filozoflarının bazıları da köleliği doğal görmüş ve bazı insanların doğuştan köle olduklarına ve yönetilmeleri gerektiğine inanmışlardır.²⁸ Aslında insanlar köleliği bir nevi araç olarak görmüşlerdir. Köleliğin yanlış ve haksız olduğuna dair düşünceler de olmuş, ancak insanların sosyal ve ekonomik çıkarları doğrultusunda bu görüş taraftar bulmamıştır.²⁹ Çünkü insanlar belli bir güce ihtiyaç duymuş ve bu güç üzerinden de fayda sağlamışlardır.

Kölelik eski Yunan'da da sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası olup, düşünürler, bu sosyal statünün varlığı üzerinden fikir beyan etmişlerdir. Yunanistan'da köleliğin tarihi, M.Ö 13. ve 12. Yüzyıllarda Miken krallıkları dönemindeki tabletlerde

²⁴ Goitein, Agm, s.3.

²⁵ Gülnihal Bozkurt, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *A.Ü.H.F.D.*, c. 38 (1-4), 1981, s. 66.

⁽³⁾ Kölelik, Hint ve Çin uygarlıklarında, Mezopotamya da Sümer, Akad ve Babil'de, Mısır'da, İbraniler'de, Hitit, Yunan ve Eski Roma'da görülen bir kurumdur. Bkz. Sadri Maksudi Arsal, *Hukuk Tarihi*, A.H.F.Y, Ankara 1941; Recai Okandan, *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1951; Mebrure Tosun, “Sümer, Babil Asurlularda Hukuk”, *Belleten*, c. 37 (148), ss. 556-581.

²⁶ Bernard Lewis, *Ortadoğu'da Irk ve Kölelik (1990) (Tarihsel Araştırma)*, (Çev. Enver Günsel), Truva Yay., İstanbul 2006, s. 12.

²⁷ Bozkurt, Agm., s. 65.

²⁸ Lewis, Age., s. 14.

²⁹ Bozkurt, Agm., s. 66.

rastlanan “doero/doera” veya “tanrının köleleri” anlamında ancak özgürlüğün karşıtı olarak “tejo, doero/ doera” ifadeleri ile takip edilmeye başlanmıştır. Homeros döneminde “dmoe”; daha sonra ise köleler için standart olarak “doulos” ve “douleia” ifadeleri kullanılmıştır.³⁰

Eski Atina’da sınıf sistemi vardı ve halk vatandaşlar, yabancılar ve köleler olarak üçe ayrılıyordu. Bir insanın köleliğini belirleyen şartlar; köle olarak doğmak, fakirlik, savaşlarda esirlik, korsanlıkla elde etme, satın alınma ve mahkeme kararı ile kölelik statüsüne indirilme gibi durumlardı. Hürlerin birden fazla köleleri vardı ve bunlar işçilik ve ustalığın yanı sıra hocalık, doktorluk, kâtiplik gibi önemli işlerde yapmaktaydılar. Köleler, savaşlarda mücadele etmekte ve şehir devletlerinin asayişini sağlamaktaydılar. Ayrıca madenlerde, değirmenlerde, gemi işlerinde köleler çalışmaktaydı. Tacir köle sahibi, kölesini pazarlarda gezdirerek malını sattırmakta, fakat köleye belli bir yüzde vermektedir.³¹

Kölelerin hukuki durumunu en ince ayrıntılarına kadar görebildiğimiz Roma’da ise bu kurum, diğer medeniyetlerde olduğu gibi mevcut olmakta ve halk hür ve köle olarak ayrılmaktaydı. Roma hukukunda bireyin hukuken ayrımı onun hür veya köle olmasına dayanırdı.³² Hukuk karşısında köle olarak daima hürden farklı olan ve hukuken mal statüsünde bulunan köle, kısmen fiili ehliyete sahipti ve bazı hukuki işlemleri yapabiliyordu. Ancak bu işlemlerden kölenin sahibi mesul değildi. Köleler suç işlediklerinde insan oldukları için yargılanmakta ama hürlerden daha ağır cezalara çarptırılmaktaydılar. Roma kölelik sisteminde, Hıristiyanlığın etkisiyle kısmi oranda düzenlemeler yapılmıştır.³³

Kölelik kurumunun hukuki açıdan en önemli sorunu “azatlık” meselesidir. Bu durum, Antik Yunan ve Roma döneminden itibaren tartışılmaya başlamıştır. Bu noktada Westerman’ın şu ifadesi önemlidir: “Herhangi bir kölelik sisteminin katıllığını ve acımasızlığını belirlemekte en iyi ölçüt, onun azatlama sisteminin kolaylığı ve sağlanabilirliğinde aranmalıdır.”³⁴ Roma’da da görebildiğimiz bu husus, azatlı kölenin efendisi ile olan durumunu ve vatandaşlık açısından statüsünü belirlemekteydi. Köle eski efendisi ile kamu ve özel hukuka ait bazı sınırlamalara tabiydi. Ancak bunlar,

³⁰ Ayşe F. Erol, “ Arkaik Dönem Atina’ında Kölelik Sistemi”, *G.Ü.E.F.D.*, c. 27 (1), 2007, s. 250.

³¹ Bozkurt, Agm., ss. 88-89.

³² Bozkurt, Agm., s. 91.

³³ Bozkurt, Agm., ss. 94-95.

³⁴ Özkan Çelebicin, “Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik”, *A.Ü.H.F.D.*, 43(1-4), 1993, s. 308.

efendisinin ölümüyle son buluyordu.³⁵ Roma'da tam özgürlük, vatandaşlık ile mümkündü ve bu noktada özgürlük bireyin, birey karşısındaki durumunu; yurttaşlık ise bireyin, toplum karşısındaki durumunu ifade etmekteydi.³⁶ Roma'da azatlık sistemi katıydı ve köle tam olarak bağımsızlığına erişememekteydi. Ancak bu durum az da olsa Hıristiyanlık ile değişmiştir.³⁷

Köleler sosyal ve ekonomik hayatın bir parçası görüldüğü için hemen hemen her toplumdaki köle anlayışı birbirine benzer özellikler göstermiştir. Her din ve toplumun köleliğe bakış açısı neredeyse aynı minvalde olmuş, köleliği kaldırmak yerine onu düzenleme, sistemleştirme; köle haklarını iyileştirme ve koruma altına alma; kölelere iyi muamele etme gibi hukuki düzenlemeler yapmaya çalışmışlardır.³⁸

Bu konuya dini açıdan bakıldığı zaman, Eski ve Yeni Ahit'te kölelik kabul edilmiş ancak kölelere insanca davranılması noktasında- özellikle Yahudiler için- öğütler verilmiştir.³⁹ İslamiyet de köleliğin varlığını dolaylı olarak kabul etmiş Kur'an, kölelik müessesesini düzenlemiştir.⁴⁰ İslam, içinde bulunduğu toplumda katı bir şekilde uygulanan kölelik müessesesini hemen kaldırma yoluna gitmemiştir.⁴¹ Kur'an ve sünnetin uygulama noktasında köleliğe getirmiş olduğu hukuki haklar, kölelik müessesesinin tedricen kalkmasını veya farklı bir şekil almasını sağlamıştır. İşte bu farklı şekilden kasıt, siyasi ve askeri manada Gulam-Memlûk sistemidir. Nitekim İslam devletlerinde kölelik devam etmesine rağmen kölelerin sosyal statüleri, yasal ve dini hakları giderek düzelmiştir.⁴²

İslamiyet'ten önceki toplumlarda köle kaynağı çok geniş bir sosyal alandan sağlanmıştır. Şöyle ki, savaş esirleri, komşu kabilelerden kaçırılan insanlar, borç veya suç karşılığı babaları tarafından köle olarak verilenler, evlatların satılması, köle ana babadan doğma terk edilmiş çocuklar⁴³ gibi, daha birçok tali kaynak görülmüştür. Ancak İslam devletinde ve toplumunda bu kaynaklardan köle tedariki kısıtlanmıştır. İslam devletinde en önemli köle tedarik yolu savaş esirleridir. Savaş sonunda elde edilen esirler, köle statüsüne tabi tutulduğu için bazen Müslüman esirlerle değişim,

³⁵ Bozkurt, Agm., s. 95.

³⁶ Çelebican, Age., s. 308

³⁷ Bozkurt, Agm., s. 96.

³⁸ Bozkurt, Agm., s. 66.

³⁹ Lewis, Age., ss. 12-13.

⁴⁰ Lewis, Age., s. 14.

⁴¹ M. Akif Aydın, "Köle", *D.İ.A.*, TDVY, Ankara 2002, XXVI, s. 238.

⁴² Lewis, Age., s. 15.

⁴³ Aydın, Agm., s. 237.

fidye karşılığı serbest bırakma gibi durumlar da olmuştur. Esir alınan ve köle statüsüne geçirilen insanların 1/5'i devlet hazinesinin payı olarak ayrılır ve 4/5'ü ise muharip kuvvetler arasında taksim edilirdi. Köle yapılan esirler, kesinlikle gayrimüslim olmalıdır. Eğer Müslüman esirler varsa onlar, er geç serbest bırakılırdı. Birinci kaynağın doğal bir sonucu olan ikinci tedarik türü ise köle bir ebeveynden doğmaktır. Burada köle bir anne ve hür bir babadan doğan çocuk, annenin efendisinin tabiiyetinde köledir. Bunun istisnası, efendi ile köle olan cariyesinden doğan çocuktur.⁴⁴

İslam'da kölelerin hukuki statüleri, farklı hukuk dallarından ele alınarak açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Köleler, bazı durumlarda tam, bazı durumlarda yarım ehliyetli görülmüş olup, bazı durumlarda ise ehliyetsiz kabul edilmişlerdir. Köleler dini açıdan, Cuma ve bayram namazlarına katılmak ve cihat yapmakla mükelleftirler. Kölenin malı olmadığı için zekât ve hacdan muaftırlar. Köle, özel hukuk bakımından "mal" gibidir. Yani alınıp satılabilir, kiralanabilir, miras ve vesayete tabidir. Kölenin mülkiyet hakkı yoktur ve edindiği mal efendisininindir. Kölelerin evlenmesinde efendisinin rızası aranmaktadır. Ancak köle boşanma konusunda özgürdür ve bir köle eşini efendisinin izni olmadan boşayabilir. Burada özgür insanla tek fark, üç talak yerine iki talak ile boşanma yapabilmesidir. Ceza hukukunda köle, hür insanın alacağı cezanın yarısıyla mükelleftir. Bu durum, sadece İslamiyet'te mevcuttur.⁴⁵

Hür insanlara göre farklı bir statüde olmasına rağmen köleler, diğer toplumlara nazaran, İslam toplumlarında daha ehliyetli ve daha insani bir hak ve özgürlük alanına sahip olmuşlardır. İslam, "azat etmeyi" tavsiye etmiştir. Azat etmek, İslam literatüründe, "ıtk, tahrîr, fek" gibi tabirlerle ifade edilmiştir. İslam'da en yaygın azat etme şekli gönüllü azattır. Bu durum Allah'a yakınlaşma vesilesi olarak görülmüştür. Kefaret borcu olarak azat etme sadece İslam hukukuna has bir durumdur. Ayrıca köle ile efendisinin anlaşması neticesinde Mükâtebe yoluyla azat etme şekli de mevcuttur. Bazı durumlarda da İslam hukukunun sağlamış olduğu haklar sonucu mecburen yapılması gereken azat etme vardır. Yine İslam'da efendisinin ölmesi sonucu efendisiyle yapmış olduğu akit neticesinde serbest kalma durumu; ümmüveled, yani efendisinden bir çocuğu olan cariyesinin efendisinin ölmesi halinde başka bir şeye gerek

---

⁴⁴ Aydın, Agm., s. 239.

⁴⁵ Aydın, Agm., ss. 239-240.

kalmadan serbest kalması ve devlet tarafından yapılan azat edilmeler gibi köle statüsünün kalktığı durumlar vardır.⁴⁶

Yukarıda vermeye çalıştığımız köleliğin tarihi ve hukuki süreci konumuzun daha iyi anlaşılması için çok önemlidir. Nitekim Gulam-Memlûk sistemi üzerine yapılan tartışmaların geneli, onların köle olup olmadıkları noktasında birleşmektedir. Özellikle İslami yönden hukuki ve sosyal statüsü açık olan kölelik kurumunun Gulam-Memlûk sistemi ile organik bir bağının olmadığı, ancak inorganik bir bağa sahip olduğunu görmekteyiz. Köken olarak aynı yapıya sahip köle ve Gulam statüleri, yapısal, işlevsel ve hukuksal olarak çok farklı statülerdir.

---

⁴⁶ Aydın, Agm., ss. 241-243

İKİNCİ BÖLÜM

GULAM SİSTEMİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMİ

Gulam sistemi, Büyük Selçuklu devletine özellikle Abbasi Halifeliği, Gazneliler ve Sâmânoğulları devleti yoluyla geçmiştir. Sistemin uygulanma metodu olarak, bu devletlerdeki yapı alındığı için bu bölümde özellikle bu devletlerin yönetimindeki Gulam, köle, hadım, memlûk adlarıyla zikredilen yapı üzerinde durulacaktır. Sistem köle orijinlidir. Ancak bu sistemin hem sosyal hem de askeri olmak üzere iki yönü bulunmaktadır. Biz burada daha çok askeri yapı içerisindeki köle asker yapısını inceleyeceğimiz için, bu bölümde de o yönde değişen ve gelişen bir arka planı açıklamaya gayret edeceğiz.

Öncelikli olarak Gulam sistemi İslami bir yapı olduğu için İslam askeri sisteminin ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Daha sonra sistemin kölelikten profesyonel askerliğe geçiş sürecini açıklamaya çalışacağız. Nitekim sistemin İslami yapı içerisinde iki önemli ayağı bulunmaktadır. İlki askeri sistemde algılanışı, ikincisi, sosyal ve siyasi kurumlarda kölelikten gelen yapının değişim süreci geçirmesidir.

2.1. İSLAMİYET'İN ERKEN DÖNEMLERİNDE SİYASİ, SOSYAL ve ASKERİ YAPI

İslam medeniyetinin ortaya çıkışı ve yayılışı itibariyle bir askeri yapı olarak, incelenecek olan Gulam sisteminin açıklığa kavuşturulabilmesi için İslam'ın ilk dönemlerinde siyasi, sosyal ve askeri yapı hakkında bir malumata sahip olunması gerekmektedir. İslamiyet'ten önce Himyeri ve Hire krallıkları hariç diğer Arap toplumları bedevi bir hayat yaşadıkları için düzenli bir orduya sahip değildiler. Asabiye kültüründe kabileler arası savaş halinde, kabile mensuplarından eli silah tutan herkes toplanır, süvari ve piyade olarak savaşa katılırlardı⁴⁷. İslam'ın kabulünden sonra zaman içinde kurumlarını oluşturacak olan yeni İslam devletinde askerlik, gönüllü askerlik (et-Tecnîdü't-Tatavvu'i) ve zorunlu askerlik - ücretli nizami askerlik- (et-Tecnîdü'l-İlzâmî) olarak iki kısma ayrılmaktaydı

. Hz. Peygamber döneminde düzenli ve sistemli bir ordu kurumuna ihtiyaç duyulmamıştır. Bu yüzden askeri teşkilatın O'ndan sonraki döneminde Mısır, İran ve

⁴⁷ Corci Zeydan, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (Çev.Nejat Gök), İletişim Yay., İstanbul 2004, c.1, s. 213.

Bizans gibi devletlerle karşılaşılması neticesinde kurumsallaşmaya başlaması normal bir durumdur. Özellikle Hz. Peygamber döneminde ve Hz. Ebubekir dönemlerinde askerlik gönüllülük esasına göre mürettep olunuyordu.⁴⁸ “*Bu dönemde gönüllü askerlik, devlet tarafından herhangi bir idari zorlamaya ve yapılmadığı takdirde de bir cezaya maruz bırakılmaksızın, sırf Allahın rızasını kazanmak ve uhrevi mükâfata erişmek maksadıyla, cihada koşma ve orduya katılma hareketi idi.*”⁴⁹ İslam toplum hayatında askerlik farklı kurum olarak görülmemekte normal sosyal yaşantının bir parçasını oluşturmaktaydı. “*Gönüllüler savaşa çıkan orduya, savaş devam ettiği sürece katılırlar, elde edilen ganimetten pay alırlar, savaş bitince de ailelerinin yanına dönüp ziraat, sanat veya ticaretlerine devam edebilirlerdi.*”⁵⁰ Böylece sosyal hayatın bir parçası olan savaşa katılmak için iki sebep vardı; biri, din uğruna cihat yapmak diğeri feth edilen yerden İslami kaideye göre dağıtılan (1/5)ganimetten faydalanmaktı.

Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde askerliğin bir diğer türü ise, zorunlu ya da ücretli nizami askerlik idi. Hz. Peygamber döneminde yapılan seferlerde Medineli yerli halk (Ensâr) ve Mekke’den Medine’ye hicret eden Muhacirler, İslam ordusunun esasını teşkil ediyorlardı. Bu ilk seferlerde Muhacirler esas muharip sınıfı oluşturuyorlardı ve bunlar savaşa katılmakla yükümlü idiler.⁵¹ Hz. Peygamber döneminde Kuran ayetleri sosyal ve siyasi durumun en belirgin yönlendiricisiydi ki, sahabeler ayetlerin gösterdiği esas ve hükümler doğrultusunda hareket ediyorlardı. Bu doğrultuda sefere katılma, savunma, cihat ruhunun toplumsal hayattaki işlevi ve savaşa katılımın fazilet, erdem ve şartları birçok ayetle bildirilmişti.⁽⁴⁾ Hz. Peygamber Arap toplumunun yaşayış tarzını değiştirmek ve bu toplumu İslam’ın yayılması doğrultusunda fetihlere yönlendirmek için gerektiği zaman fetihlere katılma yükümlülüğü getirmiştir.

Halife Ömer zamanında (634-644) İslam devletinin sınırları genişlerken Ortadoğu, Kafkas ve Irak cihetinde fetihler hız kazanmıştır. Özellikle Kadisiye(636),

⁴⁸ M.Zeki Terzi, *Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde Askeri Teşkilat*, Sönmez Mat., Samsun 1990, s. 22.

⁴⁹ Terzi, Age., s.21.

⁵⁰ Agy.

⁵¹ Terzi, Age., s.23; Zeydan, Age., s. 214.

⁽⁴⁾ Bu konu hakkında Kuran-ı Kerimin IX.36-41-81-86-88-91-96-122, IV.71-74-75-77, VIII.15-16-39-65, IV.75-77-95, V.35, ayetlerine bakınız. Ayrıca İslam’ın ilk dönemlerinde askerlik görevinin kutsal olduğunun ve bu doğrultuda Arap toplumunu yönlendirmek noktasında Hz. Peygamberin faaliyetleri vardır. Bkz. Terzi, Age., ss.23-28; İsmail Güneş, *Hz. Peygamber Döneminde Askeri Teşkilat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E, Konya 1991.

Celûla(637) ve Nihavend(642) savaşları İslam adına büyük başarılarıdır.⁵² Sasani İmparatorluğunun yıkılışı ve Bizans'ın etkinliğinin azaltılması İslam'ın yayılışını hızlandırmıştır. Hz. Ömer dönemine gelindiğinde İslam ordusunda sistemli bir yapı oluşmaya başlamış, askerlik hizmeti daha da zorunlu bir hale gelmiştir.⁵³ Hz. Ömer, fethedilen Müslümanları tarımla uğraştırmaktan men etmiş, ordu komutanları ve askerlerin ücretleri düzenli olarak ödenmeye başlanmış, bunun uygulanması için görevliler tayin edilmiştir.⁵⁴ İslam müesseselerinin ihtiyaçlar doğrultusunda gelişmeye başladığı bu dönemde, divan⁽⁵⁾ kurumu oluşturulmuştur.⁵⁵ Dîvânü'l-Ceyş olarak adlandırılan bu ilk divan, askeri ve mali işleri kapsayan bir teşkilatlanmadır. Divanda görüşülen ve karara bağlanan en önemli konulardan birisi ordudaki düzenlemelerdir. Halife, ordudaki askerlerin kendi görevlerinden başka bir işle meşgul olmalarını istememiş ve bu yüzden askerlerin maaşlarının düzenli olarak ödenmesi için dönemin şartlarına göre yeni düzenlemeler yapmıştır. Hz. Ömer döneminde İslam ordusunda Deylemliler, İranlılar, Züt'lar, Rumlar, Yahudiler, Zerdüşter bulunuyordu ve bunlar Müslümanlar gibi divanda tahsis edilmiş bedel üzerinden aylık alıyorlardı. Böylece askeri unsurun iyi şartlar altında istihdam edilmesine başlanmıştır.⁵⁶

Hz. Osman döneminde askeri teşkilat, mevcut kurulu düzen üzerine devam etmiştir. Halife Osman döneminde, Hz. Ömer'in doğu batı istikametindeki İran, Azerbaycan, Suriye ve Mısır bölgelerinin güvenliği sağlanmış, doğuda Hint, batıda Kuzey Afrika'nın fethiyle Akdeniz'e ulaşılmıştır.⁵⁷ Böylece genişleyen medeniyet sahası Asya, Kuzey Afrika, Güney Kafkasya, Ortadoğu ve kısmen de Anadolu ile etkileşime girmiştir. Hz. Osman dönemini iki devre ayırarak inceleyen tarihçilere göre ikinci dönemine karışıklık devresi denir ki bu dönem ve sonrasında Hz. Ali dönemi, artık siyasi ve sosyal karışıklıkların çok büyük boyutlara ulaştığı dönemlerdir. Hz. Osman ve Hz. Ali dönemlerinde iç mücadeleler birlik ve bütünlüğün bozulmasına idari

⁵² Zekeriyâ Kitapçı, *Azerbaycan – Harezm ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2005, ss. 39-40.

⁵³ Terzi, Age., s. 28.

⁵⁴ Zeydan, Age., ss. 214-215.

⁽⁵⁾ Hz. Ömer döneminde kurulan ve Emeviler döneminde geliştirilen Divan müessesesinin özellikleri, işleyişi, görev alanları ve sorumlulukları İslam tarihi açısından önemlidir. Bkz: el-Mâverdi , *el-Ahkamü's-Sultaniyye (İslamda Hilafet ve Devlet Hukuku)*, Bedir Yay., İstanbul 1976, ss.182-190; Mehmet Aykaç, *Abbasi Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Dîvanlar (132-232/750-847)*, TTK, Ankara 1997, s.71; Neşet Çağatay, *Başlangıçtan Abbasilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi Açından) İslam Tarihi*, TTK, Ankara 1993, s. 366.

⁵⁵ El-Belâzurî, *Fütûh'l – Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 655.

⁵⁶ Çağatay, Age., s. 367; David Ayalon, "Preminilinary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam", *War Technology and Society in the Middle East*, (Ed. V.J. Parry-E.Yapp), London, 1975. ss. 44-46.

⁵⁷ Adem Apak, "Hz. Osman Dönemi Fetihleri", *U.Ü.İ.F.D.*, c. 9, sayı: 9, Bursa 2000, s. 77.

mekanizmanın ve sosyal yapının hasar görmesine sebep olmuştur. Ancak buna rağmen Hz. Ali döneminde düzenli bir polis teşkilatı ve hapisane kurulmuş⁽⁶⁾, fey, maaş ve vergi işlerinde düzenlemeler yapılmış, eyaletlerin imarına çalışılmıştır.⁵⁸ Kurumsal olarak yeni medeniyet sahalarıyla karşılaşılması ve ihtiyaçlar doğrultusunda sosyal hayatın şekillendirilmesi İslam medeniyetinin tüm kurumlarında hissedilmeye başlamıştır. Bu değişim ve gelişim süreci Emevi ve müteakiben Abbasi dönemlerinde çok daha belirgin olarak görülecektir.

İslam devletiyle Türklerin ilk temasları Hz. Peygamber döneminden itibaren takip edilse de Abbasiler dönemine kadar bu durum kesif bir şekilde değildir.⁽⁷⁾ İslam kaynaklarına göre Hz. Peygamber, Hendek Gazvesinden önce hendekler kazılırken bir Türk çadırında oturmuş ve yapılan kazılara nezaret etmiştir.⁵⁹ Yapılan araştırmalara göre Türklerle Müslümanların ilk temasları İranlıların vasıtasıyla olması muhtemeldir. Şöyle ki Sasani ordusunda gördükleri ve belki de esir olarak aldıkları askerler arasında Türkler de mevcuttu. Arapların fetu'ı-futûh adını verdikleri ve İran, Irak-ı Acem, Azerbaycan bölgelerinin sosyal, siyasal ve dinsel yapısını değiştiren Nihavend (642) savaşı Türklerle Müslüman Araplar arasındaki Sasani engelini kaldırmış ve böylece, Türklerle doğrudan ve sistemli ilk temas Hz. Ömer döneminde olmuştur.⁶⁰ Hz. Ömer'in fetih hareketlerini genişletmesi ve farklı unsurların bu dönemde orduya alınması bunda etken rol oynamıştır. Hz. Ömer, Abdurrahman b. Rabîa'ya Türk illerini fethetmesi emrini vermiş ve bu bölgeye birçok sefer yapılmıştır.⁶¹ Ahnef b. Kays, Nihavend savaşından sonra komutasındaki birliklerle Sasani hükümdarı III. Yazducerd'i takip ederek Ceyhun ötelere kadar ilerlemiştir. Yazducerd, Türk hakanlarının yardımını alarak İslam ordusunu Belh'ten çekilmek zorunda bırakmış ve Merv er-Rüz'a kadar takip etmiştir. Fakat Ahnef b. Kays, bir savaş hilesiyle Yazducerd'i ve Türk hakanını geri çekilmek zorunda bırakmıştır.⁶² Hz. Osman'nın ilk dönemlerinde de fetihlerin devam etmesi, Türk toplumuyla İslam alemi arasındaki ilişkileri geliştirmiştir. Bu süreç

⁽⁶⁾ İslam devletlerinde Emniyet teşkilatı çok önemli bir yere sahiptir. Bkz. Muhammed Hanifi Palabıyık, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum 1991.

⁵⁸ Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları : Sonuçları ve Etkileri", *A.Ü.İ.F.*, Ankara 1999, c.39, s.37.

⁽⁷⁾ Bkz. Ramazan Şeşen, "Eski Araplara Göre Türkler", *Türkiyat Mecmuası*, İ.Ü.T.E., İstanbul 1968, c. 15, ss. 11-36.

⁵⁹ Şeşen, Agm., s. 2

⁶⁰ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1998, s. 5.

⁶¹ İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, Bahar Yay., İstanbul 1991, c. 3, s. 17.

⁶² El-Belâzurî, Age., ss. 451-454; Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994, s. 7.

içerisinde gerek fetih gerek sosyal ve ticari maksatlarla kurulan münasebetler, Türk illerinde İslamiyet'in yayılmasına ve İslam devletinde Türk unsurunun öncelikle askeri daha sonrada siyasi ve sosyal alanlarda etkin olmasına vesile olmuştur.

2.2. TÜRKLERİN İSLAMLAŞMA SÜRECİ ve SİSTEMİN UYGULANMAYA BAŞLAMASI

2.2.1. Emeviler Dönemi ve Mevali Politikası

Arapların 661'e kadar Horasan ve Toharistan bölgelerine yaptıkları akınları belli bir fetih politikasından çok gelişigüzel yapılan akınlar olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır. Planlı ve sistemli fetih hareketleri ancak Emeviler dönemiyle başlamış ve valiler atanması usulüyle Türk illerinin fethi amaçlanmıştır.⁶³

Türklerin İslamlaşma süreci 640 yılından itibaren Ahnef bin Kays'ın Ceyhun nehri kıyılarına ulaşması ile ve buralara yerleştirilen Arap aileleriyle Türkler arasındaki temaslarla daha da hız kazanmıştır.⁶⁴ Emevilerin ilk akınlarında, valilerin amacı bölgesel olarak ganimet ve esir almaktır. Bu bağlamda "Aşağı Türkistan da ve Türkler arasında ilk kitle ihtidaları bu harb esirleri, köleler, cariyeler ve Arap toplumuna kazandırılan bu Türklerle başlamıştır." demek doğrudur.⁶⁵ Belazuri'nin kaydına göre Ubeydullah bin Ziyad, Horasan valiliğine tayininden sonra Buhara'ya geldi ve Hatun'la yapılan savaşta zafer kazandı. Hatunun sulh istemesiyle yapılan anlaşmada, Hatun bir milyon ödedi ve onun büyük bir topluluğu (kaynağa göre mübalağalı olarak yaklaşık 100000 kişi) esir alındı.⁶⁶ Ubeydullah, bu esirlerden 2000 mahir okçuyu Basra'ya getirip daha sonra "Buhara mahallesi" denilecek olan yere yerleştirdi.⁶⁷ Bir yıl sonra Hz. Osman'ın oğlu Sa'îd, Horasan valiliğine tayin edildi. Sa'îd, Semerkant'a yaptığı sefer sonrası bölgeden 30.000 esir genç ve Türk ileri gelenlerinden 40-50 civarında rehine aldı.⁶⁸

Muaviye zamanında Horasan fetihleri ile Türkler, özellikle askeri hizmet içinde görülmeye başlanmıştır. Ancak bunlardan bazıları kumandanlık makamına

⁶³ Pamukçu, Age. s. 9.

⁶⁴ Zekeriya Kitapçı, *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Kuzucular Ofset, Konya 1998, s. 138.

⁶⁵ Kitapçı, Age., s.139.

⁶⁶ El-Belâzurî, Age., ss. 596-597.

⁶⁷ Zekeriya Kitapçı, "İslam'ın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler", *Türk Kültür Dergisi*, sayı:112 (1972), ss. 209-221; Hakkı Dursun Yıldız, *İslamiyet ve Türkler*, İ.Ü.E.F.Y, İstanbul 1976, s. 46.

⁶⁸ Belâzurî, Age., ss. 597-598, Tabari, *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk) Between Civil Wars : The Caliphate of Muawiyah*, Translated and Annotated by Michael G. Morony, New York Press, 1985, Vol. 18, ss. 167-169.

gelebilmıştır.⁶⁹ Tabari tarihinde Reşid el-Türki'den bahsedilmektedir ki bu mevali Ubeydullah bin Ziyad'ın kölesidir.⁷⁰ Raşid el-Türki'nin nereden ve ne zaman geldiği hakkında bir bilgi bulunmasa da onun Buhara'dan gelen Türkler arasında olduğu ve Ubeydullah tarafından kendi emrine alındığı muhtemeldir.⁷¹ Emeviler döneminde Maveraünnehr'in fethi ve Emevi yönetiminin burada tesisi ancak Kuteybe b. Müslim el-Bahili ile mümkün olmuştur. Horasan valiliğine atandıktan sonra 706'da ilk fethini Belh⁷² üzerine yapan Kuteybe b. Müslim, 707'de yoğun mücadele verdiği Buhara'ya girmiştir.⁷³ Kuteybe, Buhara zaferinden sonra Türkistan hakimiyeti yönünde önce Talakan sonra Keş ve Nesef'e hakim olmuştur.⁷⁴ Kuteybe, ticaret ve kültür merkezi olan Semerkant'a yönelmiş ve Türk okçularının direnmesine rağmen, yapılan anlaşmayla Semerkant Arap hâkimiyetine girmiştir.⁷⁵ Bu anlaşmaya İbnü'l Esir'in kaydına göre içinde çocuk, yaşlı ve bedeni kusurları olmayan 30.000 süvari verilmesi şartı koyulmuştur.⁷⁶ Arap fetihlerini İç Asya'ya kaydırmak isteyen Kuteybe, 712'de Fergana'yı ele geçirmesiyle bu Türk bölgesinin İslamlaşmasında da önemli bir adım atmıştır. Kuteybe'nin Horasan valiliği döneminde, komutasında Basra'dan getirilen üç ayrı grup vardı ki bunlardan ilki 4000, diğer ikisi 700'er kişilik mevali birlikleriydi.⁷⁷ Bunlar arasında Müslüman olmayanlar mevcutken, çoğunluğunu İranlılar oluşturuyordu.

Emevi ordusunda mevcut olan köle ve esirler, tam olarak Gulam sistemi üzerine yetiştirilen birliklerden oluşmuyordu. Köle orijinli yapının devamında oluşacak olan Gulam sistemi, Eskiçağlardan beri gelen köle sisteminin İslam dünyasındaki bir şekli olmuştur. Emeviler, köle mefhumunu kendi emelleri doğrultusunda iyi kullanmaya çalışarak elde edilmiş ve orduda istihdam edilmiş esirleri savaşlarda bazı vaatlerle kullanmışlardır. Onlara özgürlüklerinin verileceği vaadi, esirlerin savaş meydanlarında motivasyonlarını artırmıştır. 688 yılında Cerâcime ayaklanmasında Süheym b. Muhacir baskın yapmak için topladığı azatlılarına “kölelerden kim bizim yanımıza gelirse o kimse

⁶⁹ Osman G. Özgüdenli, “İran”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 2000, XXII, s. 396.

⁷⁰ Tabari, *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk) The Caliphate of Yazid b. Mu'awiyah*, Ttranslated and Annotated by L. K. A. Howard, New York Press 1990, Vol. 19, s. 269.

⁷¹ Yıldız, Age., s.46.

⁷² Tabari, *The History of al-Tabari (The Zenith of the Marwanid House)*, Translated and Annotated by Martin Hinds, New York Press 1990, Vol. 23, s. 1182.

⁷³ Tabari, Age. ss. 1202-1205.

⁷⁴ Tabari, Age. ss. 1229-1230.

⁷⁵ Tabari, Age. ss. 1241-1254.

⁷⁶ İbnü'l Esir, *El Kâmil Fi't-Tarih*, c. 4, s. 515.

⁷⁷ M. Zeki Terzi, “Gulam”, *D.İ.A.*, TDVY, XIV, s. 178.

hürdür ve divanda maaş alanların yanına yazılacaktır” diyerek onlara özgürlüklerinin yanı sıra normal asker gibi Divanü’l Cünd’den maaş alma hakkı da vaat etmiştir.⁷⁸ Yine Haccac b. Yusuf es-Sekâfi, 697 yılında Harici Şebib b. Yezid’e karşı silahlı esirleri kullanmış ve Maveraünnehir’in fethinde (731) esirleri hürriyet vaadiyle silahlandırmıştır.⁷⁹

Arap toplum yapısı ve İslam devletinin çeşitli kademelerinde görev yapacak olan ilk Türklerin istihdamı işte bu köle ve esir alma usulüyle başlamaktadır. Emevi devletinin ilk Halifesi Muaviye döneminden itibaren görülen Türkler, sadece askeri yapıda değil aynı zamanda tefsir, fıkıh, hadis gibi ilmi sahalarda da büyük âlimler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.⁸⁰ Emeviler döneminde Vasıt’ta Haccac b. Yusuf’un muhafız birlikleri arasında Türklerin olduğu bilgisi Emevi dönemi askeri yapı içerisindeki Türk varlığına bir diğer örnektir. Ayrıca II. Mervan’ın Irak valisi olan Ebu Halid İbn Hubeyre’nin idaresinde 1300 kadar Türk askerinin olduğu da bilinmektedir.

2.2.2. Abbasiler Dönemi

İslam devleti bünyesinde mevali sistemi içinde gelişen ve değişen köle askerlik, Abbasi döneminde farklı bir boyut kazanarak artık devletin en yetkin ve üst kademelerinde vazgeçilmez unsur olarak görülmeye başlanmıştır. Konumuz itibariyle de çok yakından ilgili olan Abbasi dönemindeki mevali ve köle askerlerin varlığı, sonraki İslam devletlerinde oluşacak Memlûk-Gulam sistemlerinin olgunlaşma sürecidir. Bu cihette bizim açımızdan önemli olan bir diğer husus ise baştan beri de incelediğimiz gibi Türklerin devlet hizmetinde altın çağını yaşamasıdır. Böylece bu süreçte Türkler hem İslam’a hem de Gulam-Memlûk sistemine alışma dönemi yaşamışlardır. Bozkır kültürüyle özgür bir yapıya sahip olan Türkler bu süreçte Orta Doğudaki siyasi, askeri ve sosyal yaşantıyla kendilerine üstünlük sağlayan ve hükmetme, yönetme ve savaşma olanağı sunan bir sisteme ayak uydurmuşlardır.

Abbasiler dönemi, konumuzun amacı doğrultusunda Gulam sisteminin olgunlaştığı ve Türklerin sistemi tanıyıp benimsemesi açısından incelenmesi gereken en önemli dönemdir. Yukarıda da gördüğümüz üzere Türklerin Arap İslam devletiyle tanışmaları, Arapların Hz. Osman döneminde Horasan’a gelmelerinden itibaren takip

⁷⁸ Esir, Age., s. 277.

⁷⁹ Terzi, Age., s. 178.

⁸⁰ Kitapçı, Age., s. 140.

edilir. Emeviler dönemi mevali politikası, İslam'ı yaymaktan ziyade bölgeden ganimet elde etme ve sadece hâkimiyet sağlama düşünceleri, İslam'ın Türkler arasında yayılmasını zorlaştırmıştır. Hatta bazı İslam tarihçilerinin de değindiği gibi bu tür olumsuz politikalara rağmen Türklerin İslam'dan uzaklaşmamaları ve sonrasında kitlesel olarak İslam'ı kabul etmeleri, Türklerin, Emevilerin bu olumsuz tavırlarını İslam dinine mal etmemelerinden kaynaklanmaktadır. Emeviler devrinde, gördüğümüz üzere Türk illerinde fetihler yoğunlaşmış ve Türk unsur, İslam devletinde askeri yapı içerisinde görülmeye başlamıştır. Ancak Türk unsurun siyasi, sosyal ve askeri yapı içerisinde nüfuzlu bir durumda görülmeye başlaması Abbasiler döneminde olmuştur.⁸¹ Emeviler döneminde ikinci sınıf vatandaş muamelesi gören Arap olmayan unsurların (Mevali), vergi ödemek, fetihlere katılmak gibi görevleri varken sosyal hayatta eşit haklara sahip değillerdi. Askeri sınıf içerisinde de Arap askerlerden daha az aylık ve ganimetten daha az pay almaktaydılar.⁸² Yukarıda da gördüğümüz üzere Türk unsur askeri yapı içerisinde mevcut olmuşsa da ya sefer süresince geçici birlikler ya da alt kademe görevli asker olarak bunlardan faydalanılmıştır ki, yine bunun sebebi katı Emevi politikasıdır.⁸³ Ancak Abbasi ihtilalinin başlangıcından itibaren görülecek olan Türk unsur, bu sürecin devamında da Halifelerin en güvenilir birliklerini oluşturmuşlardır.

Birçok sebepten ötürü Emevi hanedanlığı artık ömrünü tamamlamıştı. Emevi iktidarının yıkılmasında; Mevali politikası ile gayrı memnun kitlelerin çalışmaları, ağır vergiler, siyasi fırka kavgaları, kan davalarının sosyal hayatta sürmesi v.s. sebepler gösterilebilir.⁽⁸⁾ Ebû Müslim'in Horasan'a gelip faaliyetlere başlaması ile gelişecek olan Abbasi ihtilali, İslam tarihinde memnun edilemeyen çevrenin aristokrat merkeze yani Ümeyyeoğullarına karşı bir başkaldırısıydı. 746'da başlayan Abbasi ihtilali hayli kanlı ve derin mücadeleler neticesinde Horasan, Toharistan ve Soğd'lu Türklerin de katkısıyla başarıya ulaşmıştır. İslam devleti içerisinde iktidarın Abbas oğullarına geçmesi basitçe bir hanedan değişikliği değildir.⁸⁴ Çünkü Abbas oğulları iktidarı ile İslam tarihinde her açıdan farklı bir dönem başlamıştır. Özellikle Türklerin, başlıca rol

⁸¹ Şeşen, Age., s. 8.

⁸² Yıldız, Age., s. 48.

⁸³ Agy.

⁽⁸⁾ Emevi iktidarının yıkılması ve Abbasi ihtilalinin neden Horasan ve Türk illerinde başladığı hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bkz. M. Şemsettin Günaltay, "Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü", *Belleten*, c. 6, ss. 23-24, Ankara 1942, ss. 179-183.

⁸⁴ Yıldız, Age., s. 49.

oynadıkları Abbasi ihtilalında etkin ve önemli mevkiler elde etmeleri⁸⁵ onların hem bu iktidarı benimsemelerine hem de İslam dinini zamanla kitlesel olarak kabul etmelerine neden olmuştur.

Türklerin Abbasi ordusundaki mevcudiyeti, temin edilme şekillerinden başlayarak siyasi, iktisadi ve sosyal statülerine kadar her yönden farklı bir yapı göstermektedir. Bu yapı hakkında Abbasi dönemi Türk varlığı üzerine çalışan tarihçiler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlardan Ekrem Pamukçu, H. Dursun Yıldız ve Zekeriya Kitapçı'ya göre; Türkler Abbasi halifelik hizmetine köle olarak alınmamış ve bu yönde istihdam edilmemişlerdir. Türklerin askeri ve siyasi yapı içerisinde en yüksek mevkilere ulaşmış olmaları, onların esir veya köle olarak görülmediklerine yönelik en önemli delildir.⁸⁶ Yıldız'a göre; kaynaklarda Arap olamayan unsurlar için “*abd-abid, Mevla-mevali, memlük-mamlık, gulam-gılma*” gibi farklı manalar ifade eden terimler kullanılmıştır. Ancak bu tabirlerin hepsini “köle” olarak anlamlandırmak doğru değildir. Şöyle ki, Türkler için genelde “gulam-gılman”, “memlük-memalik”, “Mevla-mevali” tabirleri kullanılmış, bunlar da “abd” ve “rakik” gibi köle anlamını verecek şekilde ifade edilmemiştir.⁸⁷ Bu görüşlere karşılık askeri kölelik üzerine araştırma yapan Daniel Pipes, onların satın alma yoluyla halifelik hizmetine alındığını ve köle askerlere ücret ödendiğini kaydetmektedir.⁸⁸ Yine Bernard Lewis'e göre ise Abbasi hizmetine giren Türkler “ücretli asker” statüsünde ifade edilmiştir.⁸⁹ Bu konu hakkında daha birçok tarihçi farklı görüşe sahiptir ki bunun sebebi döneme ait kaynakların konuyu aydınlatacak kadar bilgi vermemesidir.⁽⁹⁾

İslam tarihi hakkında bilgi edindiğimiz kaynaklarda Türkler için kullanılan tabirler arasında “*Horasanlı*” ve “*et-Türki*” ifadelerini de görmekteyiz. Bunlardan başka Türklerin, “Yakubi ve Taberi'de olduğu gibi ‘*el-Fergani*’, ‘*eş-Şaşi*’, ‘*el-Horasanî*’ ve ‘*es-Sağdi*’ şeklinde doğdukları memleketlerin isimleriyle zikredildikleri de” karşımıza çıkmaktadır.⁹⁰ Bu noktada özellikle H.Dursun Yıldız ve diğer tarihçilerin dikkati çektiği bir hususu da izah etmek gerekmektedir. Şöyle ki Horasan'lı tabiri

⁸⁵ Günaltay, Age., s.188.

⁸⁶ Pamukçu, Age., s. 46.

⁸⁷ Pamukçu, Age., s. 48.

⁸⁸ Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam*, Yale Universty Press, New Haven and London 1981, s. 144; Mehmet Nadir Özdemir, Agt., s. 73

⁸⁹ Özdemir, Agy.

⁽⁹⁾ Bkz. Özdemir, Agt., ss. 72-84; Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu'tasım'ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *SÜTAD*, sayı:18, Konya 2005, ss. 211-230.

⁹⁰ Pamukçu. Age., s. 49.

üstünde muhtelif görüşler bulunmakla birlikte Abbasi ihtilalına katılan bölge halkını ifade etmektedir. İhtilale katılan Horasan halkı sadece Fars ırkından mürekkep olmamakla birlikte aksine çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu bilinmektedir. Bu cihette Arap âlimi Câhız şu bilgiyi vermektedir:

Ben şöyle derim; Horasanlılar ile Türkler kardeşirler. Bunların memleketleri aynıdır... Türklerle Horasanlılar arasındaki fark, daha uzak olmak şöyle dursun Araplarla Acemler, Rumlarla Slavlar, Zencilerle Habeşiler arasındaki fark gibi de değildir. Aksine bu iki sınıf arasındaki fark Mekkeli ile Medineni, bedevi ile şehirli, dağlı ile ovalı, dağlarda oturan Tayy kabilesi mensupları ile ovalarda oturan Tayy kabilesi mensupları arasındaki fark gibidir. Huzayl kabilesi Arapların Kürtleri olduğu gibi (Türkler de Horasanlıların göçebeleridir). Veyahut Horasanlılar ile Türkler arasındaki fark ovalarda oturanlarla dağlarda oturanlar, veya yüksek yaylalarda oturanlarla çukur yerlerde oturanlar arasındaki fark gibidir.⁹¹

Bu bilgiler ışığında Türklerin çok geniş bir sahada hem yerleşik hem de göçebe olarak yaşamış olmaları onların Araplar tarafından bazen yaşadıkları coğrafyaya, bazen devlet içerisinde aldıkları mevkilere, bazen de Fars bölgesinin yerel halkı içerisinde anılarak, kimliklerine açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Abbasi devlet teşkilatında ve toplum yapısında gün geçtikçe nüfuzlu hale gelen Türkler, özellikle Halife Mansur döneminden itibaren etkin olmaya başlamışlardır.⁹² Bunda en önemli faktör ise Mansur döneminde Türkistan'la olan ilişkiler ve Fergana'nın bu dönemde fethedilmesidir.⁹³ Mansur'un Türklere olan güveni onun en yakın muhafızlığını yapan şahsına ve devlete ait en kıymetli eşyalarının muhafızlığını verdiği Sahibü'l-Hares⁽¹⁰⁾ Hammad et-Türkî idi. Türk kökenli şahıs olan Hammad et-Türkî, sadece muhafızlık göreviyle kalmamış ilerde devletin ziraat ve tarım politikalarıyla da ilgilenmiştir.⁹⁴ Halifenin Türklere olan güvenini gösteren bu örnek aynı zamanda, Abbasi devleti bünyesindeki Türk varlığının da ne kadar etkin olduğunun

⁹¹ Câhiz, *Hilâfet Ordusunun Menkabeleri ve Türklerin Faziletleri*, (Çev. Ramazan Şeşen), TKA EY, Ankara 1988, s. 42.

⁹² Pamukçu Age., s. 18.

⁹³ Tahsin Yazıcı, "Fergana", *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1995, XII, ss. 375-376.

⁽¹⁰⁾ Sahibü'l Hares Halifenin yakın güvenliğini sağlayan kişiydi. Bu müessesenin adı Emir-i Hares'tir. Halife Muaviye döneminde kurulan bu teşkilat, Halifelere ve devlete ait önemli evraklarında muhafazasını sağladı. Emevilerden sonra Abbasi, Gazneli ve Selçuklu devletlerinde de görülmüştür. Bkz. Aydın Taneri, "Emir-i Hares", *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1995, c. 11, ss. 134-135; Büyük Selçuklu veziri Nizamülmülk, bu müessesenin çok önemli olduğunu vurgulayarak, Emir-i Hacib'ten daha haşmetli ve daha büyük bir makama sahip olduğunu ifade eder. Bkz. Nizamü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, (Haz. M. Altay Köymen), TTK, Ankara 1999, ss. 94-98.

⁹⁴ Pamukçu. Age., s. 51.

da bir göstergesidir. Mansur döneminde Hilafet merkezi Bağdat'a taşınmıştır.⁹⁵ Bağdatın kuruluşunda Hammad et-Türkî'den bahsedilmekte ve Halifenin en yakın adamları arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁶ Mansur dönemindeki Türk varlığına bir diğer örnek ise Zuheyr et-Türkidir. Zuheyr Ebu Müslim'in öldürülmesinden sonraki iç karışıklıkların takibi ile görevlendirilmiştir.⁹⁷ Huzâ kabilesinin mevlası olan Zuheyr et-Türkî hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamakla birlikte, onun Abbasi ihtilalinde mühim görevler aldığı tahmin edilmektedir.⁹⁸ Mansur döneminde Türkler, idari ve askeri alanlarda Abbasi devletine hizmet etmiş ve özellikle isyanların bastırılmasında askeri hizmette görev almışlardır.

Abbasi Hilafetinde önemli görevler yapmış diğer bir komutan ise Mubarek et-Türkidir. Yine Bağdat kurulduktan sonra buraya Horasan birlikler için kışlalar inşa edilmiş ve önemli kumandanlara buradan iktâlar verilmiştir ki bu iktâ sahipleri arasında Mubarek et-Türki de vardır.⁹⁹ Halife Mansur, oğlu Mehdi'ye Mevaliyi koruyup kollamasını, onlardan çok dost edinmesini, sıkıntılı dönemde ancak onların Hilafete yardım edeceğini ve Horasan halkının devlet uğruna can ve mallarıyla savaştığını söylemiş, özellikle Horasan halkını Hilafet için tavsiye etmiş ve bunu da vasiyet olarak oğluna söylemiştir.¹⁰⁰ Mansur zamanında gördüğümüz Mubarek et-Türki, Halife Mehdi ve Hadi dönemlerinde de etkin olmuştur.¹⁰¹ Mehdi döneminde Kazvin havalisine âmillik göreviyle gönderilmiş ve burada Medinetü'l-Mubarek adlı bir kale yaptırarak kendi azadlılarını yerleştirmiştir.¹⁰² Mubarek et-Türki, 785-786'da Hüseyin b. Ali'nin ayaklanmasını bastırmak üzere Medine'ye gönderilmiştir.¹⁰³ Abbasi devletine bağlılığıyla kaynaklarda zikredilen Mubarek et-Türki "Abbasi hilafetinin bütün dizginlerini eline geçirecek olan Türk askeri varlığının, bu ilk devir hilafet ordusundaki yetenekli, güçlü Türk generaller zincirinin ilk halkasını oluşturmaktadır."¹⁰⁴ Hilafete bağlı ve devletin aktif gücü olarak karşımıza çıkan bu değerli komutandan sonra

⁹⁵ Abdülaziz ed-Dûrî, "Bağdat", *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1991, IV, ss.426-427

⁹⁶ Yıldız Age., s. 55.

⁹⁷ Pamukçu. Age., s. 52.

⁹⁸ Yıldız, Age., s. 55.

⁹⁹ Agy.

¹⁰⁰ Esir, Age., c.6, s. 24.

¹⁰¹ Yıldız, Age., s. 57.

¹⁰² Belazuri, Age., s. 463.

¹⁰³ Tabari, *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) Al-Mansur and al-Mahdi*, Translated and Annotated by Hugh Kennedy, New York Press 1985, Vol. 29, s.82 (Tabari'nin burada verdiği bilgiye göre Hz.Ali taraftarları olan asileri etkin bir şekilde takip edemediği için Mubarek et-Türki cezalandırılmıştır. Bkz. Pipes, Age., s. 137.)

¹⁰⁴ Zekeriya Kitapçı, *Saâdet Asrında Türkler (İlk Türk Sahâbe Tabîi ve Tebea Tâbiileri)*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1995, s. 209.

Türklerin Abbasi Hilafetindeki mevkileri her geçen gün artacak, böylece Türkler hilafet hizmeti için tercih edilen unsur haline gelecek ve sonraki Türk istihdamını kuvvetlendirecektir.¹⁰⁵ Hakkında sadece Cahşiyari'nin eserinde bilgiler olan Türk komutan Şakir et-Türki, Mehdi döneminin bir diğer Türk komutandır.¹⁰⁶ Şakir et-Türki, devlet içinde ki rakipleri tarafından öldürülmüştür. Mehdi döneminde hakkında ancak kaynaklarda varlığı tespit edilebilen Türk komutanlardan biri de Tulga et-Türki'dir.¹⁰⁷

Abbasi hilafetinde yukarıda da bahsettiğimiz üzere ünlü komutanlardan Mübarek et-Türkî, Halife Hadi (785) döneminde de etkin bir şekilde görülmektedir. Hüseyin b. Ali'nin Medine valisi Ömer b. Abdülaziz b. Abdurrahman'ın şer'i uygulamalarını aşırı bularak isyan etmiş olması, Hadi'nin zor durumda kalmasına ve isyanı bastırmak için bölgeye asker göndermesine neden olmuştur. Bu gönderilen komutanlar arasında Mübarek et-Türki de vardır. Ehl-i beyt'e karşı son derece saygılı davranan Türki, onlara kılıç çekmediği için Hadi tarafından malları müsadere edilmiştir.¹⁰⁸ Halife Hadi hakkında verilen bilgiler doğrultusunda onun psikolojik olarak rahatsız olması ve kararlarında tutarsız davranması Mübarek et-Türki'ye karşı olan davranışında da görülmektedir.

Harun Reşid dönemi, hem Abbasi Hilafetinin en parlak dönemi hem de Hilafet merkezinde Türklerin varlığının daha da arttığı dönemdir.¹⁰⁹ Harun Reşid'in saray muhafızlığına Türkleri alması ve onları en yakın birlikleri olarak kullanması bu dönemdeki Gulam ve Hadımların etkinliğini göstermektedir. Şöyle ki, İbn Abdurabbih'in bildirdiğine göre Hint hükümdarının elçilik heyeti karşısında muhafız birliğindeki Türk askerlere saf düzeni emri verildiğinde, gözleri hariç her tarafları zırhlarla kaplı olan bu askerlerin düzen alıp merasime katıldıkları belirtilmektedir.¹¹⁰ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere Türk Gulamlar, sarayda görev almış ve Halifenin en yakın adamları olmaya başlamışlardır.¹¹¹ Halife devletin idaresinde almış olduğu bir takım kararlar ve yeni uygulamalar doğrultusunda Türk asıllı azatlı köleler saray

¹⁰⁵ Kitapçı, Agy.

¹⁰⁶ Özdemir, Agy., s. 64.

¹⁰⁷ Pamukçu, Age., s. 52.

¹⁰⁸ Tabari, *The History of Al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) The `Abbasid Caliphate in Equilibrium*, Translated and Annotated by C. E. Bosworth, New York Press 1989, Vol.30, ss. 556-561.

¹⁰⁹ Pamukçu, Age., s.53.

¹¹⁰ M. Zeki Terzi, "Gulam", *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1996, XIV, s. 178.

¹¹¹ Pamukçu, Age., s. 53.

muhafızlığı görevinde yer almaya başlamıştır.¹¹² Böylelikle bu gelişme, ilerde halifeyi ve idari teşkilatı emirleri altına alacaklarının bir göstergesidir.¹¹³

Türk komutanlardan Ebu Selim Farac el-Hadim et-Türki, bu dönemde Tarsus’u imar ederek Horasandan getirdiği üç bin kişiyi de buraya yerleştirmiştir.¹¹⁴ Halife Harun Reşid döneminde kurulan “el-Avasım”⁽¹¹⁾ adlı özel bölgeye Türkler yerleştirilmiş ve “suğur” denilen mustahkem sınır kaleleri oluşturulmuştur. Buralara gönderilen valiler genelde kendi soylarından kişileri istihdam etmiştir. Hadim et-Türki’nin sınır bölgesinde yirmi beş yıl süren amilliğinde Horasanlı Türklerden oluşturduğu kuvvetlerden faydalanmıştır.¹¹⁵ Bu gibi Türk istihdamının haricinde Türkler çeşitli idari ve sosyal görevlerde yer almışlar, hilafet camiasında tanınan ve etkin olan bir zümre oluşturmuşlardır. Bu minvalde Sabbah b. Hakan, Beşşar et-Türki, İbn Cerir’in naklinde zikredilmektedir.¹¹⁶

Halife Emin dönemi, iç karışıklıklar ve Memun ile olan mücadelelerle geçmiştir. Bu dönemde Türk varlığı itibarını korumakla birlikte hilafet mücadelesinde Memun’un Tahir b. El-Hüseyn komutasında Bağdat’a sevk ettiği askeri birliğin çoğunlu Türk unsurdur.¹¹⁷ Memunun galibiyeti ile neticelenen hilafet mücadelesi sonucu Halife Memun Merv’e gelmiştir. Bu süre içerisinde Fars ve Arap unsur arasındaki çekişmenin vahametini gören Halife, bu iki uca bir denge unsuru olarak Türkleri görmüştür. Hilafet merkezinde Türklerin etkinliğini artırılması gerektiğini anlayan Halife, kardeşi

¹¹² D. Sourdel, “Abbasi Hilafeti”, (1970-1978), (Çev. Hamdi Aktaş), *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (ed. P. M Hol, K.S. Lambton, B. Lewis), Hikmet Yay., İstanbul 1988, c. 1, s. 127.

¹¹³ Aykaç, Age., s. 12.

¹¹⁴ Tabari, *The History of Al-Tabari (Ta’rih al-rusul wa’l muluk) The `Abbasid Caliphate in Equilibrium*, s. 99; Pamukçu, Age., s. 53; Kitapçı, Age., s. 214.

⁽¹¹⁾ Avasım ve Suğur: Avasım sözlükte “korumak, engel olmak; sığınmak” anlamına gelen âsime’nin çoğuludur. Anlamı, koruyanlar, mustahkem mevkiiler demektir. Suğur ise yarık sınır anlamına gelmektedir ki Emeviler döneminde özellikle askeri olarak tahkim edilmiş bölgeye denilmekteydi. Halife Ebu Bekr ve Ömer dönemlerinden itibaren Toros dağlarına dayanan İslam orduları, Bizans ile bu bölgede Suğur el-Şâmiye ve Suğur el-Cezeriye denen Tarsus, Adana, Maraş ve Malatya bölgelerinde mücadele ediyordu. Hudut bölgelerindeki ahaliyi geri çeken Bizans böylece büyük bir alanı boş bıraktı. Bu boş hudut bölgesinde bulunan Bizans garnizonlarına karşılık Müslümanlar da burada küçük birlikler oluşturdular. Emeviler döneminde müstahkem mevkiiler oluşturulmaya başlanan ve Suriye’deki ordugâha bağlı olan bu birlikler Abbasi döneminde oldukça geliştirildiği gibi Bizans’a karşı gönderilen birliklerin sayısı da çoğaltıldı. Bu kadar geniş bir hudut bölgesinin ordugahtan yönetilmesinin zorluğunu gören Harun Reşid 786-787 yılında bu bölgeyi “el-Avasım” adıyla özel bir bölge haline getirdi. Bu bölge güneybatıda Asi nehrinin denize döküldüğü yer, güneydoğuda Halep, Membic ve bunun Kuzeyinde Bizans sınırına kadar uzanıyordu. Avâsım’ın kuzey ve kuzeydoğusunda suğur denilen mustahkem hat ise Tarsus, Adana, Massisa, Zibarta, Maraş, Malatya ve Hısnımansur’dan Sümeysat’a oradan Fıratın batı kıyısını takip ederek Bitlis’e kadar uzanıyordu. Bkz. Hugh Kennedy, *The Armies of the Caliphs (Military and Society in the Early Islamic State Warfare and History)*, Routledge London and New York 2001, ss. 97-98; Hakkı Dursun Yıldız, “Avâsım”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1991, III, ss. 11-112; Hakkı Dursun Yıldız, Age., s. 58; Casim Avcı, “Sugur”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 2009, XXXVII, ss. 473-474.

¹¹⁵ Pamukçu, Age., s. 54.

¹¹⁶ Kitapçı, Age., s. 214.

¹¹⁷ Kitapçı, Age., s. 219.

Mutasım'dan derhal Türk askeri temin edilmesini istemiştir.¹¹⁸ Memun döneminde Türk kumandanlar, ilk defa halifenin yanında sefere katılmışlardır.¹¹⁹ Türklerin Hilafet için artık çok önemli bir unsur haline gelmesi, devrin birçok aliminin de ifade ettiği gibi onların, Arap ve Fars unsurundan daha güvenilir ve hilafet için daha fonksiyonel bir güç olmasından kaynaklanıyordu. Halifelik, birçok iç ve dış tehdit altında bulunmakta, genişleyen sınırların idari ve sosyal yapısı her geçen gün farklı kurum ve sistemlerin ihtiyacını ortaya koymaktaydı. İçerde de Hariciler, Aleviler, Emin taraftarları ve Babek el-Hurremi isyanları Halifelik için büyük tehlikelerdi. Bu minvalde Zekeriya Kitapçının şu ifadeleri Türklerin Halifelik müessesesindeki önemini açıklayacak mahiyettedir:

Başta el-Memun olmak üzere bir kısım ümera ve vüzera Arap ve İranlı askerlerin dışında devletin güç ve otoritesini temsil edebilecek yeni bir unsura ihtiyaç duymaya başlamışlardı. Artık lüks ve ısrafa yönelen Araplarla, Bağdad'ın binbir gece masallarını andıran zengin hayatına ayak uyduran ve askerliği çoktan bırakmış olan Farşlılardan fazla bir ümit kalmamıştı. Olayların süratle gelişmesi, isyan ve ayaklanmaların birbirini takip etmesi bu yeni unsur yani güçlü kuvvetli asker arama ihtiyacını daha da süratlendirmişti. Halbuki birçok olaylarla yıpranmış ve pörsümüş olan Arap ve Fars unsurunun dışında bu büyük misyona yani devlet gücünü temsil etmeye Türklerden başka aday kalmamıştı. Bu konuda Türkleri ve onları destekleyen devlet erkanını haklı çıkaracak birçok sebepler vardı.¹²⁰

Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Türk unsur, askeri yapı içerisinde Orta Asya orijinli olmalarının vermiş olduğu bazı hasletlerin de etkisiyle hilafetin yeni askeri dayanağı olmuştur. Türklerin askeri üstünlükleri ve kahramanlıkları halifeliğin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal çekişmelere adeta bir taze kan olmuştur. Yine bu noktada Şemsettin Günaltay şunları ifade eder:

Türkler, gerek askerlik ve gerek idare ve inzibat itibarıyla diğer kavimlere üstün olduklarını göstermişler, yüksek seciyeleri, dürüst hareketleri ve hele mertlikleriyle her hususta kendilerine güvenilebileceğini ispat etmişlerdi.¹²¹

Türklerin İslamlaşma süreciyle başlayan bu etkin rolleri, onların belli bir sistem dâhilinde merkezi otoriteye ısıdırılmalarını gerektirmiştir ki bu sistem iki tarafın da karşılıklı menfaatleri doğrultusunda şekillenmiştir. Türkler yetenekleri doğrultusunda

¹¹⁸Pamukçu, Age., s. 55.

¹¹⁹Yıldız, Age., s. 69.

¹²⁰Kitapçı, Age., s. 229.

¹²¹Günaltay, Agm., s.193.

merkezi otoritede söz sahibi olmaya başlamış, halifelik ise bu yeteneklerle gücünü tesis ve devam ettirmeye çalışmıştır.

Memun döneminde Türklerin önemli bir konuma gelmesi, ilerde İslam âlemi içerisinde söz sahibi olacak, hatta devletler kuracak nesillerin tohumlarını atmıştır. Örneğin Tolunoğulları devletinin kurucusu Ahmet'in babası Tolun, sarayın muhafız alayı komutanlığına getirilmiştir.¹²² Halifelik hizmetine alınan Türkler arasında bu dönemde Horasan valiliği yapan Abdullah b. Tahir'in Horasan eyaletinin haracını tevdi ederken değeri 600.000 dinar olan 2000 Oğuz Türkü'nü hilafet merkezine gönderdiği bilinmektedir.¹²³ Bu dönemde özellikle ayaklanmaların bastırılmasında takip edebildiğimiz Haydar b. Kavus el-Afşin ve babası Kavus et-Türki halifeliğin önemli komutanlarıdır. Ayrıca Aşnas, İnak, Boğa el-Kebir ve daha birçok Türk asıllı asker bu dönemde halifelik hizmetine dâhil olmuştur.¹²⁴

2.2.3. Halife Mutasım ve Sonrası

Halife Mutasım dönemi ve ondan sonraki halifeler dönemini ayrı bir başlık altında inceleme gereği duymamızın sebebi, özellikle önceki halifelerden farklı olarak, Mutasım dönemiyle başlayan Türklerin askeri alandaki varlığının hem sayı hem de etkinlik olarak artmış olmasıdır. Bu minvalde ortaçağ askeri sistemi içerisinde incelediğimiz Memlük-Gulam sistemi, Mutasım döneminde artık kurumsallaşan bir yapıyla oturmaya başlamıştır. Tarihi seyir içerisinde İslam medeniyetinin, Türk kimliğiyle birlikte bu dönemden itibaren anlaşılmaya başlanmasının yanlış olmayacağı kanaatindeyiz. Şöyle ki bu dönemden itibaren yoğun bir Müslümanlaşma başlamış, artık İslam devletinin idari, siyasi ve askeri kurumları Türk unsurunun nüfuzu altına girmiştir. Özellikle askeri alanda görülen bu etki, önceki halifeler döneminde de izlense de artık Mutasım döneminde, Arap etkisi tamamen silinerek Türk unsur yerleşmiştir. Artık bir Türk asker elit tabakası oluşmuştur.¹²⁵ Bu dönemden itibaren Arap savaşçılar nadiren askeri alanda görüleceklerdir.¹²⁶

¹²² Pamukçu, Age., s. 56; Pipes, Age., ss. 148-149.

¹²³ P.Hardy, "Ghulam", *EP*, E.J. Brill 1991, II, s. 1081.

¹²⁴ Pamukçu, Age., s. 57.

¹²⁵ Matthew S. Gordon, "The Turkish Officers of Samarra: Revenue and the Exercise of Authority", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 42(4), 1999, s. 466.

¹²⁶ V. J. Parry, "İslamda Harp Sanatı", *İÜFTD*, (Çev. E. Merçil, S.Özbaran), Sayı:28-29(1975), s. 196.

Mutasım'ın Türklerden oluşan yeni bir askeri güç kurması,¹²⁷ bu konuda önemli bir araştırma yapan E. Pamukçu tarafından şöyle açıklanmaktadır: 1- Abbasi toplumunun ekonomik refahtan dolayı ticaret ve sanata yönelmesi ve askeriliğin eskisi gibi bir cazibesinin kalmaması, böylece yeni bir askeri güce ihtiyaç duyulması 2- Bağdat halkı ile Mutasım arasında başlayan uyumsuzluk, ki bunun sebebi savaşçı kişiliğiyle Mutasım, medeni Bağdat halkıyla anlaşamamaktaydı. 3- Mutasım'a karşı işbirliği yapan Memun'un oğlu Abbas ve Arap komutan Uceyf b. Anbese, halifeye karşı suikast düzenlemişlerdir. Uceyf, ordu içerisinde ünlü bir komutandı ve Abbas'a destek vermekteydi. Arap askeri gücüne ek olarak Fars unsurunu da yanına almaya çalışan Abbas b. Memun, isyan başlatmıştır. Halife Mutasım ise bu Arap ve Fars varlığına karşılık Türk unsuru onların karşısına çıkarmıştır.¹²⁸ Mutasım, Türklerin desteği sayesinde halife olmuş, bu da Türk unsurun etkin olmasının en büyük nedeni olarak görülmüştür.¹²⁹ Halife olmadan önce şahsi emniyeti için Türklerden kurduğu 4000-5000 kişilik muhafız birliği, onun Türkleri yakından tanıdığıının bir diğer göstergesidir. Mutasım, Halife olduktan sonrada ilk iş olarak Bağdat civarındaki Türkleri büyük meblağlar ödeyerek, maiyetine almıştır.¹³⁰ Mutasım, Türklerin halifelik hizmetine alınması doğrultusunda, Horasan valisi Abdullah b. Tahire mektup yazmış ve o bölgeden ordu için ne kadar Türk askeri temin edilebileceğinin bir raporunu istemiştir. Aşağı Türkistan hakkında bilgi veren İslam coğrafyacılarından nakledilen bilgiler ışığında, bu bölgelerden gelen Türk nüfus, geldikleri bölgelere göre tanzim edilmiş ve onlara komutan olarak yine kendi bölgelerinden gelen bir asilzade verilmiştir.¹³¹

Mutasım dönemi Türklerin askeri hizmete alınması meselesinde diğer bir sorun ise bunların sayısı hakkındaki mütalaalardır. İbn Hurdazbih'in nakline göre, Horasan valisinin, harac karşılığı olarak 2000 Oğuz kölesini Mutasım'ın hizmetine gönderdiğini kaydeder. El-Bidaye ve'n Nihaye adlı eserde kölelerin sayısının 200.000 civarında olduğundan bahsedilmektedir. Suyuti'nin tarihi'l Hulefa'sında el-gilman ifadesiyle bu kölelerin 10.000 üzeri olduğu ifade edilmektedir. Mesudi'de ise Mutasım'ın 4000 Türk satın aldığı kaydedilmektedir.¹³² İhtilafli bir konu olması hasebiyle iddia edilen

¹²⁷ E.L.Daniel, "Abbasid Dynasty", *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988, c.1, s. 4.

¹²⁸ Özdemir, Agt., ss.71-72.

¹²⁹ Aykaç, Age., s. 16.

¹³⁰ Zekeriya Kitapçı, *Türk Boyları arasında İslam Hidayet Fırtınası*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2005, ss.58-59.

¹³¹ Kitapçı, Zekeriya Kitapçı, *Saadet Asrında Türkler (İlk Türk Sahâbe Tabii ve Tebea Tâbiileri)*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1995, ss.245-246.

¹³² Özdemir, Agt., ss.71-72

rakamlar farklı farklıdır. el-Kindi, 829-30 yıllarında 400 Türk'ün Mısıra gönderildiğini kaydetmekte, İbn Tağrıbirdi, Mutasım'ın Türk kuvvetinin 18000 civarında olduğunu söylemektedir. Yakut ise daha da abartılı olarak bu rakamın 70.000 olduğunu iddia etmektedir.¹³³ Bu noktada konu hakkında çalışan tarihçilerden M. Lombard, 70.000, E.Pamukçu 30.000 gibi rakamlardan bahsetmektedirler. Kesin ve tutarlı bilgilere sahip olamadığımız bu konu, dönemin kaynaklarının yetersizliğiyle açıklanabilir. Ancak abartılı rakamların verilmesi bizi bu dönemdeki Türk varlığının kesif olduğuna götürür ki, Gulam-memlûk sisteminin yerleşmesi de böylece sağlanmıştır.

Abbasi Halifeliğinde üst düzey komutanlıklara ve mevkilere gelen Türk askerler, Mutasım döneminden itibaren belli bir askeri eğitimden geçmişlerdir. Sıkı bir disiplin içerisinde küçük yaştan itibaren başlayan bu eğitim, Türklerin savaş kabiliyetleri ve cesaretleriyle birleşerek ortaya direnç gücü yüksek askeri birlikler çıkmıştır. Bu minvalde onların eğitimi üzerine çok önem verilmiştir. Abbasi askeri teşkilatı üzerine çalışmalar yapan Zekeriya Kitapçı, Türklerin aşamalı olarak bir eğitime tabi tutuldukları üstünde durarak şu bilgileri sunmaktadır:

Türk gençlerinin, gerek dini ve gerekse askeri eğitimlerine çok ayrı bir özen gösteriliyordu. Şöyle ki onlar bu askeri kışlalarda önce bölüklere ayrılır ve her bölüğe bir muallim, eğitmeni hoca tayin edilirdi. Onların bu aşamada ilk öğrenecekleri, Kuran-ı Kerim'i düzgün bir şekilde okumaktı. Bu arada, özel surette görevlendirilmiş olan hocalar tarafından onlara güzel yazı yazmayı, dil ve dini yükümlülüklerini yerine getirecek kadar namaz, oruç vs. gibi din bilgisi, özellikle İslam ahlak ve edebi öğretilirdi. Onların yüksek bir edep ve ahlak sahibi olmaları için ayrı bir özen gösterilirdi. Bu Türk gençleri biraz daha büyüyüp geliştikten sonra, ikinci merhale, yüksek din eğitimi başlardı. Bu aşamada onlara 'Fakih' seviyesinde büyük din âlimleri gelir, fıkıh, İslam hukuku, muamelat bahisleri öğretilirdi. Bütün bu dini eğitim, özellikle edep, ahlak dersleri erginlik yaşına kadar devam ederdi. Onların mutlaka yüksek ahlaklı edepli kimseler olması sağlanırdı.¹³⁴

Erginlik dönemi sonrası olan diğer aşama ise şöyle devam etmektedir:

Türkler erginlik yaşına ulaştıklarında, yeni bir eğitim dönemi başlardı. Bu ise onların çok sıkı bir askeri eğitime tabi tutulmaları, harb sanatını öğrenmeleri,

¹³³ Mustafa Zeki Terzi, *Abbasiler Döneminde Askeri Teşkilat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, 1986, ss.52-53.

¹³⁴ Kitapçı, Age., ss. 257-258.

askeri sevk ve idarede, kabiliyet ve liyakatlarını en yüksek derecelere çıkarmaları idi. Bu cümleden olmak üzere onlara, yetenekli güçlü komutanlar tarafından ok atma, kılıç kalkan kullanma, mızrak tutma, hülasa delici ve kesici harp aletlerini en iyi şekilde kullanma, hele hele ata binme, daha açık bir iafde ile cesur, yürekli, mert, harp sanatında üstün bir asker olmak için ne lazımsa bir bir öğretilirdi. Bu Türk gençlerini yine Türk asıllı komutanlar eğitirdi. El-Mutasım, bu komutanların seçiminde ayrı bir itina gösteriyordu. Bu sahada faydalı olacağına inandığı kimseler nerede olursa olsun huzuruna çağırıyor, onları çok yüksek maaşlarla bu Türklerin eğitiminde görevlendiriyordu.”¹³⁵

Mutasım döneminde bu aşamalardan geçerek eğitim alan Türk Gulamlar, üst düzey mevkilere gelmiş, ve devlet içerisinde denge unsuru olmaya başlamışlardır. Böylece Halifenin belirlenmesi de dahil bir çok iç meselede taraf olan ve güçlüyü belirleyen konumuna gelmişlerdir.

Türklerin askeri hizmetteki sayılarının gün geçtikçe artması, çeşitli problemleri ve ihtiyaçları da beraberinde getirmiştir. Sâmerâ⁽¹²⁾ şehri, bu ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Farklı bir unsurun halifelik hizmetindeki etkinliğinin en büyük göstergesi olarak görebileceğimiz Sâmerâ, kurulmasından imar ve iskânına kadar her safhasında merkezi gücün Türk Gulamlarına verdiği ehemmiyeti yansıtmaktadır. Şehrin kuruluş sebepleri arasında ilk başta gelen, Türklerin askeri hizmette sayılarının artması ve bunun neticesinde Bağdat'taki yerli halkın şikâyetleridir. Bağdat halkı, Türklerin at üstünde büyük birlikler halinde şehrin sokaklarından geçmeleri, onların rahatsız olmasına hatta çocuk, yaşlı ve körlerin ölümüne sebep oldukları için tepki göstermelerine neden olmuştur.¹³⁶ Araplar, İbnü'l Esir'in verdiği bilgiye göre, Türk askerlerine mukavemet göstermişler, hatta onları öldürmeye başlamışlardır.¹³⁷ Taberi'ye göre de bu durumdan Bağdat halkı çok şikâyetçidir ve Mutasım'ın Türk askerlerine

¹³⁵ Agy.

⁽¹²⁾ Sâmerâ(أءسامر): Tikrit ve Bağdat arasında, Dicle'nin doğusunda yer almakta, Bağdat'a yaklaşık 100 km. uzaklıktadır. Bağdat'a ulaşımı kolay olan şehir, 30-35° kuzey paralelleri, 40-45° doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Sâmerâ ismi, İslam tarihçilerine göre, “sürremen reâ” “gören mesrûr olur” yani görenler ne kadar sevindi manasına gelmektedir. 1912-13 yıllarında yapılan arkeolojik araştırmalara göre ise, bu ismin tarih öncesi dönemlerden; Asurlular'ın Sur-Marrati, Grekler'in Souma, Romalılar'ın Sumere, Süryaniler'in Şumasra ve Sâsâniler'in Sâ-murra dedikleri ortaya çıkmıştır. Bkz. Mustafa Demirci, “Sâmerâ”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 2009, XXVI, ss. 70-71; H.Viollet, “Sâmerâ”, *İA*, MEB. Yay., Eskişehir 1997, X, ss. 144-146; L.G. Strange, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge University Press, Cambridge 1905, s. 165; Kitapçı, *Saâdet Asrında Türkler (İlk Türk Sahâbe Tabîi ve Tebea Tâbiileri)*, ss. 264-266; Friedrich Sarre, *Die Ergebnisse Der Ausgrabungen Von Samarra*, Berlin 1922.

¹³⁶ Kitapçı, Age., s. 260.

¹³⁷ Esir, Age., c. 6, s. 393.

yönelik bir çare bulmasını ısrarla istemekte olduklarını ifade etmektedir.¹³⁸ Buna karşılık Türkler de Bağdat halkından şikâyet etmekte, öldürülen Türk askerlerini kastederek, bu duruma bir çare bulmasını istemekteydiler. Sâmerâ şehrinin kurulmasının diğer bir sebebi de halifenin düşüncesine göre, Arap ve Fars asıllı komutanlar her an Bağdat halkıyla bir işbirliği yapıp beklenmedik bir anda hem kendinin hem de askerlerinin bir isyan neticesinde öldürülmesidir.¹³⁹ Artan hoşnutsuzluk ve ihtilaflar, halifenin bu askerler için yeni bir yer bulmasından başka çaresinin olmadığını göstermiştir. Mutasım, Ahmed b. Halid'i çağırarak, Zekeriya Kitapçı'nın ifadesiyle, bir "ordu kent" kurmak için araştırma yapmasını istemiştir. Baş vezir yaptığı tetkik sonucunda bu yeni yerleşim yerinin "el-Kâtûl" mevkiinde kurulmasını halifeye iletmış ve halifede bu öneriyi kabul etmiştir.¹⁴⁰

836 yılında inşasına başlanan Sâmerâ şehrinde saray, devlet binaları, çarşı pazar yerleri, camiler, caddeler, kışlalar ve su kanalları gibi daha birçok bina yapılmıştır. Bu binaların yapımı için ülkenin her tarafından mimar, mühendis, ilim ve sanat erbabı, usta, amele ve işçiler getirtilmiştir.¹⁴¹ Halifelik merkezi, artık bu yeni ordugâh şehrine taşınmış ve Mutasım'dan sonraki halifeler tarafından da geliştirilmiştir. Türkler, bu şehre özel olarak yerleştirilmiş ve onların başka unsurlara karışmamasına özen gösterilmiştir. Halife, Afşın, Eşnas, Hâkan Urtuc, Vasîf ve İnak gibi Türk komutanlarının hepsine ayrı ayrı yerler tahsis etmiştir.¹⁴² Bu gelişmeler ışığında bakıldığında zaman dönemin Abbasi Halifeliği artık özellikle askeri gücünü, Arap ve Fars unsurlarından farklı olarak Türk iradesine dayandırmıştır ki, Sâmerâ bunun en açık göstergesidir.

Mutasım'dan sonra veliaht Vâsık döneminde Türkler, askeri sahadaki etkinliklerine ek olarak idari sahada da önemli makamlara gelmişlerdir.¹⁴³ Bu dönemde de nüfuzları artan Türk komutanlar, artık dönemin seçkinleri konumuna yükselmişlerdir. Vasık, Eşnas et-Türki'ye bir tac ve hilat vermiştir.¹⁴⁴ Askeri yetkiler arasında olmayan bu durum şaşırtıcıdır. Ayrıca Eşnas, Dımaşk emirliğine atanmıştır. Boğa, bu dönemde Hicaz ve Yemâme bölgelerinde Hac yollarını kesen kabilelerle

¹³⁸ Tabari, *The History of Al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) The `Abbasid Caliphate in Equilibrium*, s.1179.

¹³⁹ Kitapçı, Age., s. 264.

¹⁴⁰ Agy.

¹⁴¹ Kitapçı, Age., ss. 265-266.

¹⁴² Yıldız, Age., s. 80; Faruk Sümer, "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşın", *Belleten*, c. 51, s. 200, 1987, s. 654.

¹⁴³ Pamukçu, Age., s. 142; Yıldız, Age., s. 104.

¹⁴⁴ Esir, Age., c.7, s.16.

mücadele etmiş ve itaat altına almıştır.¹⁴⁵ Ayrıca yine bu dönemde İtah, Vasıf et-Türki gibi ünlü Türk komutanlar etkinliklerini sürdürmüşlerdir.¹⁴⁶

Türklerin desteği ile hilafete gelen Mütevekkil, özellikle Vasıf'ın desteğiyle halife seçilmiştir.¹⁴⁷ Mütevekkil, Türklerin desteğiyle halife olmasına rağmen, bu kumandanlarla arasında problemler vardı ve karşılıklı güven sorunu ortaya çıkmıştı. Çünkü artık bu kumandanlar Halifelik makamının belirleyicileri olmaya başlamış, halife onların kendisine karşı harekete geçebileceklerinden şüphelenmiştir ki culûs bahşisini dağıtırken en fazla parayı Türklere vermesi onun bu husustaki endişelerini göstermiştir.¹⁴⁸ Halifenin sorun yaşadığı ilk Türk komutan, Sâmerâ'nın zekat ve emniyet işleri, Meğaribe denilen birlik, posta ve mabeyincilik görevlerinin başında bulunan Inak⁽¹²⁾ et-Türki'dir.¹⁴⁹ Halife, bir gece içkili iken Inak'a hakaret etmiş, Inak da sert tep göstermişse de ertesi gün olay tatlıya bağlanmıştır.¹⁵⁰ Ancak bu olay, halifenin, Inak'la probleminin olduğunu göstermekle birlikte, Inak'ın elinde ki güçten çekindiğinin işaretidir. Inak'ın Hac dönüşü Bağdat'ta öldürülmesini isteyen halife, İshak b. İbrahim'e bir mektupla bunu bildirmiş ve İshak da bir hile ile bu katli gerçekleştirmiştir (849).¹⁵¹ Yönetimde Gulam-Memlûk gücünün giderek artması ve hatta bir baskı unsuru haline gelmesi, kaynaklardaki bazı olayların tespitiyle gün yüzüne çıkmaktadır. Şöyle ki Halife Mütevekkil'in Sâmerâ'yı terk etmesi bu durumun bir göstergesidir. Halife, Türklerin talepleri ve artan masraflar yüzünden özellikle muhafızların ücretlerinin karşılanamaması gibi nedenlerden dolayı Dımaşk'a yerleşmiştir.¹⁵² Türkler ile olan münasebetlerinin bozulması ve özellikle askeri yapı içerisindeki Gulam-Memlûk sisteminin etkin güce ulaşması, Halifenin Dımaşk'a göçüne en büyük etkenlerdir. Dımaşk'ın tercih edilmesi de göstermektedir ki Halife devlet içerisindeki diğer güçlerin baskısından kurtulmak istemiş ve bunun için de Arap milliyetçiliğinin hakim olduğu Dımaşk'ı tercih etmiştir.¹⁵³ Böylece Türk Gulam-Memlûklerle Halifenin arası gün geçtikçe daha çok gerilmiş ve halifenin oğullarından Muntasır'ın menfaatleri bu Türk komutanların istekleriyle örtüşmüştür. Halifenin

¹⁴⁵ Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan", *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1991, III, s. 256; Esir, Age., c.7, s. 20.

¹⁴⁶ Özdemir, Agt., s. 91.

¹⁴⁷ Esir, Age., s. 36.

¹⁴⁸ Tabari, *The History of Al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) The `Abbasid Caliphate in Equilibrium*, s.1369.

⁽¹²⁾ Bazı kaynaklarda İtah olarak da geçmektedir.

¹⁴⁹ Esir, Age., s. 40.

¹⁵⁰ Tabari, Age, ss.1383.

¹⁵¹ Tabari, Age., c.34, ss. 1384-1385.

¹⁵² Tabari, Age., c.34, s. 1436.

¹⁵³ Yıldız, Age., s. 109.

Sâmerrâ'ya dönüşünden sonra, Vasıf'ın mallarına el koyması, Boğa'nın Sümeysat'a sürülmesi, Muntasır'ın bu Türk komutanlarla anlaşması gibi nedenler, Halifeye karşı bir cephenin oluşmasını sağlamıştır.¹⁵⁴ Abbasi devletinde bir dönüm noktası olan Halifenin öldürülmesi, işte bu sürecin bir sonucudur. Türk kumandanlarının tertibatı sonucu Halife Mütevekkil, 861 tarihinde sarayında öldürülmüştür.¹⁵⁵ İslam tarihinde ilk defa gerçekleşen bu olay, devlet hizmetindeki Gulam-Memlük unsurunun yönetimdeki etkinliğinin ne kadar güçlü bir duruma geldiğini göstermektedir.

Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra, Türklerin desteği ile tahta çıkan Muntasır (861-862), Türklerle olan işbirliğine rağmen, devlet içindeki bu kumandanlardan çekiniyordu. Ancak bu Gulam-Memlük sistemiyle yetişen Türk unsurdan da vazgeçemiyordu.¹⁵⁶ Bu kısa halifelik döneminden sonra başa geçen Halife Mustain (862-866) döneminde, Türk Gulamlarından Otamış, Mustain'in hilafeti için mücadele etmiş ve sonrasında da Halife tarafından vezirliğe getirilmiştir.¹⁵⁷ Halife üzerinde etkin olan bu dönemin Türk kumandanları, birçok bölgede de valilik yapmışlardır. Boğa el-Sagiri, Hulvan, Masebezan ve Mihrecankazak bölgelerinin valiliğini yapmıştır. Ayrıca Otamış ve onun katibi Şüca b. Kasım, devlet işlerini kontrollerine almış ve halife üzerinde mutlak bir hakimiyet kurmuşlardır.¹⁵⁸

Abbasi devletinde artık siyasi ve askeri hakimiyet, çoğunlukla Türk Gulam-Memlüklerinin ellerindeydi. Halife Mutezz (866-869), münecimlerden ne kadar yaşayacağına dair bilgi istediğinde, ileri gelenler "Türkler ne kadar isterlerse o kadar" demişlerdir. Böyle bir güce sahip olan Türk Gulam-Memlükler, Mutezz'in halifeliğini, Mustain'in ve maiyetinin Sâmerrâ'yı terk etmesinden sonra desteklemeye başlamışlardır. Mustain'in hal'ini gerçekleştiren bu muhafız birlikleri, Mutezz'e biat etmişlerdir.¹⁵⁹ Bu dönemde Türk Gulam-Memlüklerinden Mızahim b. Hakan, Mısır valiliğine atanmış daha sonra burada Uzcur el-Türkî, valilik yapmıştır. 867-868 dönemini kapsayan bu süreçten sonra Mısır valiliğine Ahmet b. Tolun görevlendirilmiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁴ Tabari, Age., c.34, ss. 1452-1456.

¹⁵⁵ Tabari, Age., c.34, s. 1458.

¹⁵⁶ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 1985, s. 341.

¹⁵⁷ Tabari, Age., c.34, s. 1503.; Yıldız, Age., ss.182-183.

¹⁵⁸ Tabari, Age., c.34, s. 1508.

¹⁵⁹ Tabari, Age., c.34, s. 1544.

¹⁶⁰ Tabari, Age., c.35, s. 1697.

Mutezz'den sonra halife olan Muhtedi (869-870) döneminde Türk komutanlarla mücadele daha da artmıştır. Halife, bu dönemde aktif olan Musa b. Boğa ile anlaşarak, kendisinin halife olmasında etkin bir Türk komutan olan Salih'i öldürmüştür.¹⁶¹ Musa'nın etkin duruma geçmesi ve yine hilafette etkin olan Bayık Beg'in durumu Halifeyi endişelendirmiştir. Halifenin, ordu içerisinde farklı unsurları desteklemesi ve Türklere karşı alternatif oluşturmaya çalışması, Türklerin ister istemez tepkisine yol açmıştır. Bayık Beg'in 869'da öldürülmesi tepkileri artırmış, ayrıca Halifenin maaşların ödenmesi hususunda yaptığı kışkırtıcı tavırlar da bunlara eklenince bu gelişmeler Sâmerâ'da topyekûn isyana neden olmuştur. Böylece başlayan çarpışmalarda başlangıçta Türkler kayıp vermişlerse de Mağribe ve diğer gruplar, daha sonra bozulmuş ve dağılmışlardır. Bu çarpışmalarda ilk defa Halife, elinde kılıçla Türklere karşı savaşmıştır.¹⁶² Türklerle mücadele eden halife, onların etkinliğini kırmak ve devlet işlerindeki müdahalelerini önlemek istemiştir. Ancak Türklerin devlet bünyesindeki baskılarının daha ağır basması ve askeri kanadı ellerinde bulundurmaları bunun başarılı olmasını engellemiştir.¹⁶³

Halife Mutemid dönemi (870-892), Türk Gulam-Memlûklerinin kısmen tasfiye ve daha çok pasifsizle edildiği dönemdir. Mütevekkil ile başlayan ordu içerisindeki Türk unsurun azaltılması, hem bu Gulam-Memlûk sistemi ile yetişen Türk gücünü azaltmış hem de mevcut Türk komutanların isyanına bir neden teşkil etmiştir. Mutemid döneminde ilk başlarda yine Türk Gulamlar etkin olsalar da daha sonra Hilafet merkezinin Sâmerâ'dan Bağdat'a nakli, siyasi yapıda Türk Gulamlarının hakimiyetinin azaldığını göstermiştir.¹⁶⁴ Bu dönemde Halifenin kardeşi Muvaffık, Türk Gulamları üzerinde etkin bir role sahip idi ki, bu etkisi ile Türk unsurun kısmen saygısını kazanarak, onları hâkimiyeti altına almıştı.¹⁶⁵ Mutemid döneminde Türk komutanlar yine bazı üst görevler elde etmişleridir. Bu dönemde Dımaşk amilliğinde Amacur el-Türkî bulunmaktadır ve 877 yılına kadar bu görevde kalmıştır.¹⁶⁶ Musul valiliğine, Türk komutan Âsatekin tayin edilmiş, ancak o Musula gitmeyerek oğlu Azgûtekin'i

---

¹⁶¹ Tabari, Age., c. 36, s.1788.

¹⁶² Tabari, Age., c. 36, s.1813.

¹⁶³ Yıldız. Age., s.128.

¹⁶⁴ Yıldız. Age., s.129.

¹⁶⁵ D.Sourdel, EI², c.II, s.1080.

¹⁶⁶ Tabari, Age., c. 36, s.1840.

göndermiştir.¹⁶⁷ Bektemir b. Taştemir, Bedeviler tarafından çıkarılan isyandan sonra Halife tarafından Hıms'a vali tayin edilmiştir.¹⁶⁸

Türk kimliği altında Gulam sistemine göre Abbasi devleti içerisinde yer alan unsur yukarıda da bahsettiğimiz üzere gün geçtikçe etkinliğini kaybetmiştir. Halife Mutazıd (892-902), döneminde de bu durum giderek artarken, önceden iç çekişmelerde başarılı olan Türkler artık daha etkisiz hale gelmeye başlamıştır.¹⁶⁹ Halife Razi (934-940) döneminde, takip edebildiğimiz Türk Gulam-Memlûklerinden Beçkem, üzerinde “ İnnama el-izzü fea'lem, el-mu'azzam, seyyidünnasi Beçkem”⁽¹³⁾ yazısı ve silahlı resmi bulunan paralar bastırmıştır.¹⁷⁰ Razi döneminde tekrar etkin olan Türk Gulam-Memlûkleri Müsteşrid (1118-1135) döneminde yine etkinliklerini yitirmeye başlamışlardır.

Abbasi ordusunda hizmet veren Türk Gulam-Memlûk kökenli askerler yaklaşık 750 yılından itibaren hizmet veren ücretli, dinamik ve profesyonel askerlerdir. Abbasi devletinin kuruluşundan itibaren bu tür askerler memlûk, gılman ve mevali olarak isimlendirilmiştir. Türkler Abbasi hilafetinde, özellikle Mutasım'dan sonra sosyo-politik itibar ve finansal destek görmüşlerdir ki bu da devletin iç dinamikleriyle alakalı olarak bir muvazene unsuru olmuştur.¹⁷¹ Abbasi ordusu düzenli ordu(Murtezika: Ücretli) ve Gönüllü birlikler olarak iki bölümden oluşmaktaydı. Türk Gulamları, Murtezika denilen bu sınıf içerisinde yer almıştır. Ordunun asıl birliklerini oluşturan ve halifeye bağlı olan bu Hassa birlikleri, özel eğitime tabii tutularak yetiştirilen Gulam-Memlûklerden oluşuyordu.¹⁷² Mutasım döneminde sistemleşen ve zaman içerisinde ordunun asli unsuru olan birlikler, siyasi sahnede de çok etkin konuma yükselmiştir. Hilafet mücadelelerinde ve diğer siyasi meselelerde belirleyici unsur haline gelen bu Gulamlar, devlete çok faydalı olmalarının yanı sıra, zaman içerisinde devletin zaafa uğramasına da sebep olmuşlardır.

¹⁶⁷ Esir, Age., c.8, s. 224.

¹⁶⁸ Tabari, Age., c.36, s.1885.

¹⁶⁹ Sourdél, Agm, s. 1080.

⁽¹³⁾ “Bil ki şeref ve kuvvet ancak insanların ulusu olan büyük Emir Beçkem'in elindedir.”

¹⁷⁰ İbrahim Kafesoğlu, “Abbâsiler Zamanında Türkler (Etrâk)”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 2001, s. 306.

¹⁷¹ Süleyman Kızıltoprak, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, V, s.322.

¹⁷² Mehmet Azimli, “Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan ordu: Hassa Ordusu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, IV, s.364.

2.3. GULAM SİSTEMİ ve ÖZELLİKLERİ

Gulam sistemi, İslami bir müessese olarak ortaya çıkmış ve dönemin Orta Çağ İslam devletlerinde uygulanmış bir sistemdir. Köle orijinli olan bu sistem, yapısal olarak incelenirse, dönemin şartları içerisinde fayda amaçlı kurulan ve devletin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik muvazenesini sağlamaya yönelik işlevselleştirilen bir kurumdur. Bu sistem üzerine yapılan çalışmaların bulunduğu ortak nokta, karşılaştırmalı bir tarih incelemesi neticesinde varılan bir sonuçtur. Şöyle ki, ortaçağ siyasi, sosyal, askeri ve hatta dini yapısı bu yapının kuramsallaşmasının en önemli sebebidir. Ortaçağ, özellikle doğu toplumları için bir kurumsallaşma ve yapılanma sürecini kapsar. İslamiyet'in doğuşu ile dinsel mahiyeti de artan bu yapılanma süreci, doğu toplumlarının hem kendilerine has hem de sair milletlere ait yapılanmaların kendi düşüncelerine göre yorumlanıp uygulandığı bir süreçtir. İşte bu süreç içerisinde de “Gulam Sistemi” ortaya çıkmış ve uygulanmıştır.

Gulam veya Memlûk sistemi olarak üzerine araştırmalar yapılan bu konu, araştırmacılar tarafından çeşitli yönleriyle incelenmiştir. Sistemin tarihi seyri içerisinde değerlendirmeler yapılmış ve konuya özellikle Türkler açısından bakılmıştır. Türklerin Abbasi Halifeliği içerisinde bu sistemde kullanılmalarından dolayı, tarihçiler bu minvalde değerlendirme yapmışlardır. Buna göre, sistem hakkındaki tartışmalar derinleşmiştir. Öncelikli olarak bu sisteme tabi yetiştirilen askerlerin “*köle asker mi?*” Ya da “*ücretli asker mi?*” oldukları problemi vardır. Buna bağlı olarak, yapılan tartışmalar, özellikle Hilafet hizmetindeki gulamların varlığı, çoğunlukla Türk olmak üzere, Deylemlî, Tacik ve Fars kökenli unsurlar olduğu görülmüş ve çalışmalar bunlar üzerinde yoğunlaşmıştır.

Bu konu üzerine araştırma yapan Ekrem Pamukçu, H. Dursun Yıldız ve Zekeriya Kitapçı'ya göre; bu sistem için alınan Türkler, Abbasi halifelik hizmetine köle olarak alınmamış ve bu yönde istihdam edilmemişlerdir. Türklerin askeri ve siyasi yapı içerisinde en yüksek mevkilere ulaşmış olmaları, onların esir veya köle olarak görülmediklerine yönelik en önemli delildir demektedirler.¹⁷³ Yıldız'a göre; kaynaklarda Arap olmayan unsurlar için “*abd-abid, Mevla-mevali, memlûk-memalik, gulam-gulma*” gibi farklı manalar ifade eden terimler kullanılmıştır. Ancak bu tabirlerin hepsini “köle” olarak anlamlandırmak doğru değildir. Şöyle ki Türkler için genelde

---

¹⁷³ Pamukçu Age., s.46.

“gulam-gılman”, “mamlük-memalik”, “Mevla-mevali” tabirleri kullanılmış, bunlar da abd ve rakik gibi köle anlamını verecek şekilde ifade edilmemiştir.¹⁷⁴ Bu görüşlere karşılık askeri kölelik üzerine araştırma yapan Daniel Pipes, onların satın alma yoluyla halifelik hizmetine alındığını ve köle askerlere ücret ödendiğini kaydetmektedir.¹⁷⁵ Yine Bernard Lewis’e göre de Abbasi hizmetine giren Türkler, “ücretli asker” statüsünde ifade edilmiştir.¹⁷⁶ Bu konu hakkında daha birçok tarihçi farklı görüşe sahiptir ki bunun sebebi döneme ait kaynakların konuyu aydınlatacak kadar bilgi vermemesidir.¹⁷⁷

Gulam-memlük sisteminin Orta Çağda uygulanış ve algılanış biçimini ortaya koyan Süleyman Kızıltoprak, bu sisteme tâbi kişilerin kölelerden farklı bir statüye sahip olduğunu savunur. Gulamlar, kölelerin aksine geçtikleri eğitim sürecinden sonra özgürlüklerini alabilmektedirler. Ayrıca bu eğitim süreci içerisinde çok barınma ve beslenme şartları sağlanarak, gulamların profesyonel bir asker olması için en iyi şartlar oluşturulurdu. Gulam olan kişi sosyal statü bakımından kölelerin aksine en üst sınıfa matufdular ve köleler gibi ağır şartlarda çalıştırılmazdı. Gulamlar, hukuken de kölelerden farklı bir statüye sahipti istediği kişi ile evlenebilir ve doğan çocuğu da hür olarak kabul edilirdi. Hukuki bir davada gulamın şahitliği, hür olanlar statüsünde kabul edilmesine karşılık, kölelerin şahitliği muteber değildi. Kölelerin satın alma ve mal edinme hakları yoktu. Ancak gulamlar, tüm ekonomik haklara sahiptiler.¹⁷⁸

Claude Cahen, Abbasiler ile başlayan gulam sistemi için, İbn Haldun’un nazariyesi doğrultusunda, birçok halife kendi soydaşları yerine mevaliye dayanan bir güç unsuru oluşturmayı tercih etmişlerdir demektedir.¹⁷⁹ David Ayalon, İslam devletinde köle unsuruna dayanan bir askeri aristokrasiden bahseder.¹⁸⁰

Konumuz üzerine araştırma yapan Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam* adlı eserinde bu konu üzerine açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre, İslami dönemde köle ve sahibi arasındaki ilişki bir nevi işçi işveren gibiydi.¹⁸¹ Özellikle ilk dönemlerde olan bu durum Abbasilerle birlikte değişmeye başladı. Ona göre savaflara katılan ve devlet

¹⁷⁴ Pamukçu Age., s.48.

¹⁷⁵ Pipes, Age., s.144., Mehmet Nadir Özdemir, *Abbasilerin İlk Döneminde Kölelik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), SÜSBE, 2004, s.73

¹⁷⁶ Özdemir, Age., s.73.

¹⁷⁷ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Özdemir, Age., ss.72-84., Mehmet Nadir Özdemir, “Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *SÜTAD*, 18(2005), ss.211-230

¹⁷⁸ Süleyman Kızıltoprak, “Memlük Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., V, ss. 320-321.

¹⁷⁹ Claude Cahen, *Doğuşundan Osmanlı Devleti’nin Kuruluşuna Kadar İslamiyet*, (Çev. Esat Mermi Erendor), Ankara 1990, s.52.

¹⁸⁰ David Ayalon, *Eunuchs, Calips And Sultans*, Jerusalem 1999, s.24.

¹⁸¹ Pipes, Age., s. 108.

hizmetinde olan memluklar, köle orijinli ya da ona çok yakın bir statüdeydiler. Burada tam bir açıklama yapmayan Pipes, konunun açıklığa kavuşması için İslami dönemin üç bölümde incelenmesi gerektiğini ifade eder. Ona göre İlk dönem, Hz. Muhammed ve ilk halife dönemidir(622-634). Bu dönemdeki mevalinin tam köle statüsünde olduğunu söyleyen Pipes, ikinci dönemi Arap dönemi olarak tanımlar (634-750). Bu dönemde azat edilmiş ve köle statüsünde devam eden mevali mevcuttur. Üçüncü dönem ise Abbasi dönemini içine alan ve sistemin farklılaştığı dönemdir(747-850). Bu dönemde ise köle orijinli fakat ücret alan mevalinin olduğunu ve sistemin oturduğunu savunur.¹⁸²

Bu sistem üzerine çalışan tarihçiler çeşitli ifadelerle izahatta bulunmaya çalışmışlardır. “Köle Asker”,¹⁸³ “Ücretli Asker”¹⁸⁴ tartışmaları arasında yoğunlaşan bu açıklamalardan sonra, son dönem Türkiye Selçuklu devleti Ordu Teşkilatı üzerine araştırma yapan Erkan Göksu, bu sistem için şu izahatı yapmıştır. Ona göre:

Esir veya köle olarak hizmete alınan kimselerin, kabiliyetleri ve aldıkları eğitim neticesinde kazandıkları becerileri doğrultusunda başta ordu olmak üzere çeşitli devlet hizmetlerinde istihdam edilmesi suretiyle işleyen mekanizmaya gulam sistemi (military slave system, military slavery) denmektedir.¹⁸⁵

Erkan Göksu'nun bu tanımı, sistemi yeterince net bir şekilde tarif etmektedir.

Gulamlar, Orta Çağ İslam devletlerinde ve Selçuklularda padişahın dayandığı en önemli unsurdur. Padişahın “Velinimet”leri olarak gördüğü gulamlar, padişaha ve devlete sadakat ile bağlıydı. Onlardan oluşturulan hassa birlikleri aldıkları eğitim doğrultusunda muharip ve gayri muharip sınıflara ayrılmakta, böylece profesyonel daimi ordunun en önemli nüvesini oluşturmaktaydılar.¹⁸⁶

Gulam sistemi, bir tekâmül süreci geçirerek oluşmuş ve olgunlaşmış bir sistemdir. Nitekim sistem köle unsuru esas alınarak ortaya çıkmış, müteakiben sistemin mensupları ordu komutanı, hacib, emir, vezir statülerine yükselmiş, sonraki süreçte ise devlet kuran ve idare eden bir unsur olmuşlardır. Sistemin sosyolojik ve siyasal açıdan değerlendirmesini bulabildiğimiz, Nizâmü'l-mülk ve İbni Haldun, sistemin ortaya çıkışının gerekçeleri ve uygulanışı hakkında bilgiler vermektedir.

¹⁸² Pipes, Age., ss. 108-109.

¹⁸³ Pipes, Age., s. 144.

¹⁸⁴ Bernard Lewis, Ortadoğu, (1995), (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yay., Ankara 2005, ss. 98-99.

¹⁸⁵ Göksu, Agt., ss.26-27.

¹⁸⁶ Göksu, Agt., s.65.

İbni Haldun'a göre, bir hükümdar, başlangıçta devleti kurarken gücünü kendi nesebinden olanlara dayandırır. Çünkü hükümdar kendi soyundan olanlarla düşmanlarına galebe çalabilmiştir ve bunlar devletin ortaklarıdır. İbni Haldun devleti iki devreye ayırır; ilk devresinde devlet idari ve siyasi yapısı kendi boyundan gelenlerin elindedir. Ancak ikinci devrede durum farklılaşır ve hükümdar köle ve azatlı kölelerden oluşan başka unsurları istihdam eder. Bu minvalde İbni Haldun:

Hükümdar, bu yabancıları memuriyetlere tayin eder. Bu suretle bunlar, diğer bütün akrabalarından ve başkalarından ziyade hükümdarın bağış ve ihsanlarına, rütbe ve derecelere nail olurlar. Çünkü bunlar hükümdarı korumak ve onun mensup olduğu kavmi devlet idaresinden ve nimetlerinden uzaklaştırmak uğrunda canlarını vermek isterler. Hükümdarın kendi kavmine mensup olanlar ise alışmış oldukları devlet idaresinden bu yolda uzaklaştırıldıktan sonra hükümdar bu yabancıları kendisi için seçer, saygı ve ululukları onlara ayırır, onları tercih eder. Kavminin birçoğuna mahsus olan hisseleri onlara da verir. Kendi kavmine mahsus olan vezirlik, komutanlık ve vergileri toplama gibi devletin önemli büyük mali işleri için onları seçer... Hükümdarın en yakın yardımcıları onlar oldukları için devletin büyük lâkap ve dereceleri hükümdarın kendi kavmine verilmeden, bunlara tahsis olunur.¹⁸⁷

şeklinde ifade etmektedir.

İbni Haldun köle ve azatlıların devlet ve toplum içerisinde ki algılanışından söz ederken nasıl ki nesil ve nesep bağı tabii bir durumsa köle ve azatlının devletle olan bağının da o kadar tabii olduğunu söyler. Ona göre, devlet içerisinde oluşturulan nesep, köle ve azatlı bağları, aynı doğrultuda oluşturulan ihtilat meydana getirir ve yardımlaşma ve ortak çıkarlar üstünde fikir birliğine varılır. Böylece köle ve azatlının efendisiyle ve doğal olarak devletle bağı da şöyledir:

Çünkü ihsaniyle birini yetiştiren kimse ile onun ihsanı ile yetişen kişi arasında hususi bir bağlanış husule gelir. Bu bağda kölelik ve antlaşma vasıtasıyla husule gelen bağlantı yerini tutar, arada nesep bağı olmadığı halde, yakınlık sağlamlaşır ve nesepten gelen fayda elde edilir.¹⁸⁸

¹⁸⁷ İbn Haldun, Age., ss.487-488.

¹⁸⁸ İbn Haldun, Age., 491.

İbni Haldun'un devlet nazariyesi düşüncesinde görülen bu ifadeler, bir devletin gulam elde etme ve onu kullanmadaki amacını açıklamak içindir. Nitekim hükümdar, gücünü artırmak ve otoriteyi sağlamlaştırmak için bu unsura ihtiyacı vardır. "Merkeziyetçi devlet" siyasetiyle açıklanabilecek olan bu görüşler, gulamların bu dönem itibariyle gördükleri önemi ve onların fonksiyonel yapısını da yansıtmaktadır.¹⁸⁹

Gulam sistemi, doğal olarak ilk başta merkeziyetçi bir devletin varlığı için oluşturulmaktaydı. Ancak bir devletin askeri yapısı ne kadar güçlü olur ve bu yapı ne kadar hükümdara bağlı olursa merkezi yapı da o kadar güçlenirdi. Bu görüş, genel itibariyle Nizâmü'l-Mülk'ün askeri yapı hakkındaki düşüncesidir. Şöyle ki ona göre, devlet ordusunu farklı unsurlardan oluşturmalıydı ve böylece devlete bağlı olan gulamlar, hükümdarın gözüne girmek için rekabet edeceklerdi. Nizâmü'l-Mülk'e göre;

Bütün ordu bir soydan olduğu zaman, bundan tehlike (hatar) ler doğar; çok çalışmazlar. (Ordunun) her soydan olacak şekilde karışık bulunması (tahlît) gereklidir. Dergâhta ikamet eden 2000 Deylem(li) ve Horasanlı lazımdır. Mevcut olanları muhafaza etsinler, geri kalanını (iki bine) tamamlasınlar. Eger bunların bazıları Gürcü ve Fars Sebankârelerinden olursa, uygun olur. Zira bu soy hep iyi insanlar olurlar. Hikâye: Türk, Horasanlı, Arap, Hindu, Gurlu, Deylem(li) gibi her soydan askere sahip olmak, Sultan Mahmud'un âdeti idi. Seferde her gece her gurup (güruh)'tan kaç kişinin muhafız nöbetçi (yatak) olarak gideceğini belli ederlerdi ve grubun (nöbet) yerini gösterirlerdi. Hiçbir grup birbirinin korkusundan kendi yerlerinden kıyılamaya cesaret edemezdi: Birbirlerini gözlerlerdi ve uyumazlardı. Eğer savaş günü idi ise her soy (mensubu), kendi ad ve şerefini (korumak) için çalışırlardı, ne kadar siddetli olursa olsun savaşırlardı. Öyle ki, kimse, 'filan soy (mensupları) savatsa gevşeklik gösterdiler' diyemezdi ve hepsi de birbirinden iyi olduklarını göstermeye çalışırlardı. Savaş adamlarının prensibi böyle olduğundan hepsi sıkı çalışırlardı; şöhret peşinde koşarlardı. Netice olarak, silahı ellerine aldıkları zaman, düşman (muhalif) ordusunu mutlaka mağlup edinceye kadar, geri ayak basmazlardı (dayatırlardı). Bir ordu, iki defa veya bir defa yiğit (cîre)lik gösterip düşmana zafer

---

¹⁸⁹ Göksu, Agt., s. 29.

kazandıktan sonra, 100 atlı; düşmanın 1.000 atlısını yener. Artık hiç kimse, bu galip orduya mukavemet edemez. Bütün etraf orduları bu (galip) padişahın korkarlar ve itaatli ve emre amade (fermân-berdâr) olurlar.¹⁹⁰

Böylece devletin güçlü bir orduya dayanması onun kendi soyundan olanların yanı sıra başka ırklardan da alınan gulamların varlığıyla mümkündür. Bu görüş de farklı etnik yapıya yapılan vurgudan ziyade gulamlığın devlet gücü için ne kadar önemli olduğu düşüncesini vermesi bakımından önemlidir. Farklı etnik kökenden gelenlerden oluşturulacak bir ordunun başarı sağlayacağı hususunda olan bu görüş, dönemin şartlarına göre değerlendirildiğinde mantıklı bir durum arz etmekteydi. Nitekim o dönemde bugün algılandığı bir biçimde milliyet kavramı yoktu.¹⁹¹ Ayrıca Selçuklu devletinin bulunduğu coğrafya itibarıyla, farklı etnik kökenden olan insanların olması, onların hem yönetilmesini hem de idareye bir şekilde alınmalarını şart koşmaktaydı. Bu da farklı etnik kimliklerin siyasi ve askeri yapı içerisinde istihdam edilmesinin gerekliliğini göstermekteydi. Bu yönde de uygulanması en müsait sistem, mevcut gulam sistemiydi.

2.3.1. Gulamların Özellikleri

Orta Çağda bir sosyal ve siyasi zümre olarak değerlendirilen köle orijinli unsurlar, kullanılacakları alanlara göre sınıflandırılmışlardır. Şahsi hizmete alınacak olan köleler, belli bir mesleğe sahip olanlar, askeri teşkilat için kullanılacak olanlar ayrı ayrı değerlendirilmişlerdir. Kaynaklarda mevcut olan bu sınıflandırmanın yanı sıra ırk ve geldikleri coğrafyaya göre de bir ayırım yapıldığı ve bu minvalde niteliklerinin genel kanaate ulaşacak seviyeye geldiği gözlenmiştir.

Gulamaların seçiminde cinsiyet, yaş, kabiliyet, fiziksel güç, renk ve ırk gibi faktörler vardı. Köleler, beyaz ve siyah olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Beyazlar; Türkler, Sakâlîbe, Ermeniler ve Yunanlılar, siyahlar; Habeş'lilerdi.¹⁹² Kaynaklarda satın alınan kölelerin ırksal özelliklerine göre yapılan değerlendirmeler vardır. Habeşli kölelerin genelde kadınlarından bahsedilmekte ve dans, eğlence gibi meziyetleri olduğu ayrıca genelde özel hizmetlerde kullanıldıkları görülmektedir. Türklerin savaşçılık

¹⁹⁰ Nizâmü'l-mülk, Age., s. 72.

¹⁹¹ Göksu, Age., s. 31.

¹⁹² Özdemir, Age., s.138.

meziyetleri ön plana çıkmış olup bunlar özellikle Halifelik hizmetinde bu özellikleriyle değerlendirilmekteydi. Bizanslı erkeklerin çok iyi kâhyalık yaptığı ve Berberilerin şerli olduğu ifade edilmektedir. Örneklerini verdiğimiz ırksal özellikler üstüne yapılan bu değerlendirmeler, Orta Çağ dünyasında ayırt edici özellik taşımaktaydı. Ayrıca bu ırksal özellikler, köle fiyatlarını da etkilemekteydi.¹⁹³

Orta Çağ dünyasında köle sisteminin önemli bir yere sahip olduğunu ve bunların sosyal hayatta etkin bir rolde olduklarını onların alım ve satımında dikkat edilmesi gereken hususlarda da görmekteyiz. *Kabusnâme* adlı eserinde Keykâvus, bu konu hakkında bilgi vermekte ve oğlu için kaleme aldığı bu eserdeki nasihatleri arasında bir kul'un hangi hizmette hangi özelliklerde olması gerektiği konusunda açıklamalar yer almaktadır. Ona göre, bir kul almak ilimdi. Çünkü kişinin, dışındaki özelliklerinden çok içindeki özellikler bilinmeliydi. Keykâvus, bir kul alımı için genel olarak üç şartın bilinmesini nasihat etmektedir:

Şöyle bilmiş ol ey oğul, kul almakta üç şart vardır. Birisi oldur ki aybun ve hünerin deneyesin, zâhirinde ve bâtınında var mıdır, ya yok mudur, firasetle bilesin. Ve ikinci, sağlığı ve sayruluğu var mıdır, yokmudur, uğurlayın ve aşikâre bilesin. Ve üçüncü, oldur ki ne cinstir ve aslı neredendir ve kınıcı cins eydir ve yatlıdır, bilesin.¹⁹⁴

Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, bir kulun önce niteliklerine, iç ve dış özelliklerine, sonra sağlıklı olup olmadığına ve son olarak da ırksal özelliklerine dikkat edilmelidir. Keykâvus, nasihatlerine hangi işe hangi kul'un uygun olduğu ve bunun nasıl anlaşılacağına dair yaptığı izahatla devam eder. Biz burada sadece askeri işler için bir gulamda olması gereken hususlara ait bölümü vereceğiz. Nitekim ona göre bir askeri hizmete alınacak kul şöyle olmalı idi:

Ve eğer savaşa yarar kul almak istesen nişanları budur: Gerekir kim saçı iri ola ve boyu kısa olmaya, tamam ola. Ve kameti doğru ola, büğrü olmaya,. Ve endamı kuvvetli ola ve eti yumuşak olmaya, katı ola ve yağun söğekli ola ve teninin derisi urusu sağrı bigi buruşmuş ola ve bendgüşaları berk ola. Ve damarları çekilmiş ola ve deri altında uzun uzun görünür ola. Ve parmakları yağun ola ve ayası yassı ola. Göğsü ve yağrını yassı ola. Ve burnu yağun ola, başının önü dazlak ola. Ve karnı yassı ola. Belinin bıkmı bıgır bıgır ola. Ve çünkü yüriye, sinirleri yukarı çekili çekili gele. Ve gök gözlü ola ve kara gözlü

¹⁹³ Özdemir, Age., ss. 141-142.

¹⁹⁴ Keykâvus, *Kabusnâme*, (Çev. Mercimek Ahmed, Haz. Orhan Şaik Gökyay), Kabalcı Yay., İstanbul 2006, s. 116.

olmaya. Her kulda kim bu dediğim nişanları ola, gerektir ki bahadır ola ve onat ve hakşinas ola.¹⁹⁵

Yukarıda sayılan özellikler, köle pazarlarından alınacak olan ve gulam sistemine tabi tutularak yetiştirilecek bir gulamın niteliklerini, dönemin algılayışı doğrultusunda vermiştir.

Muhtelif şekilde tedarik edilen gulamların Selçuklu devletinde belli bir hukuki durumları vardı. Gulamların hukuki durumları, kendi aralarında da farklılık arz ediyordu. Nitekim saray gulamları, askeri yapıdaki gulamlar ve emirlerin maiyetindeki gulamlar, bazı yönlerden hukuki farklılıklara sahiptiler. Gulamlar, Selçuklu devletinde iki gruba ayrılıyordu: 1- Büyükler: bunlar genelde saray gulamları ve Emirliğe yükselen gulamlar. 2- Küçükler: “Bende” ve “Çakır” kelimeleri ile de ifade edilen bu gulamlar ise bir emirin maiyetinde olanlar veya sarayda hala eğitim süreçleri devam edenlerdi.¹⁹⁶

Bir gulam, efendisine bağlı ücretli asker olarak, kendi efendisi haricinde başka bir otorite tanımazdı. Efendisinin verdiği emri sorgusuzca yerine getiren ve bu uğurda padişahı bile yok sayabilen bir sıhriyet bağı vardı. Ancak gulamlar, efendilerini değiştirebiliyordu. Bu değişim, sahibinin rızasıyla olabildiği gibi, sahibinin onu satmasıyla da mümkündü. Ayrıca hükümdarın isteği doğrultusunda hizmete alınabilir veya taltif edilebilir veyahut hediye olarak sunulabilirdi. Bir gulam efendisine sadık bir şekilde hizmetini sürdürmeliydi. Buna karşılık efendisi de onun bireysel ve sosyal haklarını temin ve tesis etmek zorunda idi. Eğer bir gulam efendisi tarafından kötü muameleye maruz kalırsa, muhtesib⁽¹⁸⁾, devlet adına bu duruma müdahale ederdi.¹⁹⁷ Efendisi tarafından cezalandırılabilen bir gulam, buna karşılık kötü muameleye tabi tutulamaz ve haksızlığa uğratılamazdı. Bu konu hakkında Maverdi, Muhtesib’in görevlerini sıralarken şu kaydı verir:

Köle, efendisinin elbise ve yiyecek vermediğini iddia ederse, muhtesib elbise ve yiyecek vermesini emreder, vermezse zorla alır. Efendisinin, yiyecek ve giyeceği noksan verdiğini iddia ve şikâyet ederse muhtesib o zaman bu işe bakamaz. Efendiyi köleye karşı borçlu duruma düşüremez.

¹⁹⁵ Keykâvus, Age., ss. 117-118.

¹⁹⁶ Köymen, Age., s. 245.

⁽¹⁸⁾ Muhtesib, İslam devletlerinde genel ahlakı ve kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli olan Hisbe teşkilatının yetkilisidir. Hisbe hukukunun idare hukukundaki yeri muhtesibin sorumluluklarına girmektedir. Muhtesib’in Müslüman ve alim olması sıhhat şartı, eda ehliyetinin tam olması vücut şartıdır. Kadınlarda muhtesib tayin edilebildiği gibi ölçü, tartı, para ayarı ve fiyat denetlemesi yapabilmelidir. Bkz.: el-Mâverdi, Age., ss. 212-224; Cengiz Kallek, “Hisbe”, *D.İ.A.*, TDVY, İstanbul 1998, XVIII, ss. 133-142.

¹⁹⁷ Köymen, Age., s. 244.

Çünkü bunların takdiri hukukî bir esasa ve bir karâra ihtiyaç gösterir. Ona da muhtesib salâhiyetli değildir. Ama aslında bunlar hiç verilmezse, verilmesini temin içtihadında lüzum göstermez. Bir icthâd ve hüküm olmasa da aklen kölenin yiyecek ve giyeceğini vermek efendinin borcudur. Ne kadar verileceğinin tespiti ise içtihadına bağlıdır.¹⁹⁸

Devlet hizmetine alınan bir gulâm, hizmete alınma ve yetişme şekline uygun olan işe atanırdı. Bu görevinde başarılı olması beklenen gulâm, yaptığı hizmetler karşılığında hem bir maişet almakta hem de kendi unvan ve rütbesini artırmakta idi. “Mükafatlandırma” olarak kaynaklarda bolca rastlayabildiğimiz hükümdarın ihsanı ise her zaman bende’lerine verilmekteydi. Şöyle ki, Gulamların moral ve motivasyonları üst seviyede tutulması gerekmektedir. Buna karşılık sebepsiz veya kasten suç işleyen ya da haksızlık yapan gulamlar, suçları doğrultusunda cezalandırılmaktaydı. Bu konu hakkında Nizâmü’l-mülk, şu kaydı verir:

Hizmetkarlardan bir kimse takdir edilen bir hizmet yaptığı zaman, (onun) adında takdir görmesi ve onun semeresinin kendisine ulaşması lazımdır. Zaruret ve hata olmaksızın kusur işleyen kimseye kabahati (günahı) nisbetinde bir ceza verilmek lazımdır ki, kölelerin hizmete rağbetleri artsın. (Böylece) kabahatlerinde korkuları artar; işler yolunda gider. Padişahlığın iyiliği bundandır.¹⁹⁹

Görüldüğü gibi Gulamların cezai müeyyideleri, onların bilinçli olarak yaptıkları suçlar neticesinde verilmekteydi. Bazen suç işleyen gulamlar, cezadan korkarak kaçabilmekteydi. Bu gibi durumlarda suçu işleyen gulâmdan sorumlu olan kişi, gulamların işlediği suçtan sorumlu tutulmaktaydı. Melikşah döneminde yaşanan, Sıbt’ın verdiği şu kayıt önemlidir:

Melikşah ordusuna mensup üç gulâm bir köylünün kavunlarını zorla elinden almışlardı. Köylünün şikâyeti üzerine, Sultan Melikşah meseleyi tahkik ettirince kavunlar bir hâcib’in emrindeki gulamların çadırında bulundu. Fakat maruz kalacakları muameleyi bilen gulamlar kaçmışlardı. Sultan köylüye, onların yerine babasının ve kendisinin kölesi olan başlarındaki hâcib’i köle olarak almasını, eğer onu terk ederse öldüreceğini söyledi. Hâcib köylüye 300 dinar

¹⁹⁸ el-Mâverdi, Age., s. 225.

¹⁹⁹ Nizâmü’l-mülk, Age., s. 91.

ödemek suretiyle kendisini satın aldı. Köylü durumu Sultan'a arz etti, o da kabul etti.²⁰⁰

Azad edilen gulam-memlûkler, ya kendisini azad eden kişiye nisbet edilir²⁰¹ ya da ilk defa kimin gulamı olmuşlarsa ona mensup olduklarını gösteren adlar alırlardı. İlkine örnek olarak Selahaddin Eyyubi'nin azad ettiklerine es-Selahiyye; Nureddin b. Mahmud Zengi'nin azad ettiklerine en-Nuriyye denmektedir. İkinci ve Selçuklu devletinde daha çok rastladığımız şekle örnek ise; Humâr-Tekin, Tuğrulî; Gümüş-Tekin, Amîdî olarak kaynaklardan nakledilmektedir.²⁰² Gulamların kime ait olduğunu gösteren bir emare kullanıp kullanmadıkları kaynaklarda açık değildir. Esirlerde görülen kulak halkaları veya başka bir emare türü gulamlarda da mevcut muydu, bilmemekteyiz. Sadece Gürcistan Kralı Bagrat'ın Alparslan'ın kölesi olduğunu göstermek için kulağına at nalı şeklinde bir bendelik taktığı bilinmektedir.²⁰³

Gulamların yukarıda vermeye çalıştığımız özellikleri, genel itibariyle Orta Çağ İslam devletlerinde bu müessese içerisinde istihdam edilenlerde görülen ortak unsurlardır. Bir gulamın istihdam edileceği hizmete göre alınması en önemli şarttır. Ayrıca gulamın devletle ya da efendisiyle olan hukuki ilişkisi yine alındığı hizmet doğrultusunda ve bulunduğu mevki nispetinde değişmekteydi.

2.3.2. Gulamların Tedarik Edilme Yolları

Buraya kadar Gulam sistemi hakkında verdiğimiz izahattan da anlaşılacağı üzere bu sistem, köle menşeli olup Orta Çağın yerleşmiş ve kurumsallaşmış bir kurumuydu. Orta Çağın hemen hemen tüm devletlerinde görülen bu sistem, İslami bir kurumdu ve bu yüzden sistem İslam'ın yayılma alanı içerisinde kendini göstermekteydi. Gulam sisteminin köle insan unsuruna dayanması ve bunun Orta Çağ toplumunda temini, konumuzun bir diğer önemli meselesidir. Gulamların temin edilme şekilleri muhtelif durumlarda olurdu. Ancak biz burada belli başlı olanlarını açıklamaya çalışacağız. Bunları yedi madde altında topladık.

A- İlk gulam temin şekli, esir olarak alınan insanlardır. Köleliği açıklarken de bahsettiğimiz gibi, İslam devletlerinde en önemli ve en çok kullanılan köle temin yolu

²⁰⁰ Köymen, Age., s. 245. (Sibt İbnü'l-Cevzi'den naklen; İbnü'l-Cevzî, IX, s. 70; Sibt, XII, 77a; XVIII 228a ,485 yılı hâdiseleri)

²⁰¹ Coşkun Alptekin, "Selçuklu Devletinin Askeri Teşkilatının Eyyubi Devleti Askeri Teşkilatına Tesiri", *Bellekten*, LIV(209), 1990, s. 119.

²⁰² Köymen, Age., s. 252.

²⁰³ Köymen, Age., s. 245.

esirlerdir. Orta Çağ tarihine bakıldığında savaşlarda elde edilen esirler, farklı şekillerde muameleye tabi tutulmuştur. Bunlar, kurtuluş akçesi (fidye-i İslam'ın ilk dönemlerini incelediğimiz gulam sisteminin tarihi necât), esir mübadelesi, pazarlarda satma ve köle olarak mahiyete alma gibi usulleridir.²⁰⁴ İslam hukuna göre, savaşlarda ele geçirilen esirler “ganimet”ten sayılmakta ve toprak ve diğer mallar gibi 1/5 esasına tabi tutulmaktaydı. Yani esirlerinde 1/5'i devlet hazinesine geri kalanı ise muharip güçlere taksim edilmekteydi.²⁰⁵

Gulam sisteminin tarihi seyri içerisinde de bahsettiğimiz gibi bu şekilde köle olarak alınan ilk isim Süreyc'tir. Fetihler doğrultusunda genişleyen İslam devletinde Türk, Berberi ve İranlılar esir alınarak, bu sistemde istihdam edildi.²⁰⁶ Kölelerin İslam devletine ısıdırılması bakımından önemli bir husus olan esirlerin durumu, kölelere vaat edilen bazı haklarla da siyasi ve sosyal yönden önemliydi. Bu konuda Ceracime isyanında ki kölelere verilen haklar örnek gösterilebilir. Nitekim Süheym b. Muhacir, Ceracim tarafındaki kölelere şöyle seslenmiştir: “*Kölelerden kim bizim yanımıza gelirse o kimse hürdür ve divana maaş alanların yanına yazılacaktır.*”²⁰⁷ Buradan da anlaşılacağı gibi esirler, devlet hizmetine alınacak ve Divanü'l Cünd'den maaş verilecektir.

Türklerin, özellikle Emeviler ve daha sonra da Abbasiler döneminde savaş esiri olarak Gulam-Memlûk sistemine alındıklarını biliyoruz. Türklerin üstün savaşçılık özellikleri ve askeri yetenekleri, onların savaş esirleri arasında en gözde olmalarının sebebiydi.²⁰⁸

B- Orta Çağın en etkin köle temin etme usullerinden bir diğeri de satın alma yolu idi. Köle ticareti, Orta Çağın en önemli ekonomik araçlarından biriydi.²⁰⁹ Özellikle Orta Doğu açısından bakıldığında Orta Asya Türk bölgeleri- Bağdat ve Afrika arasındaki hat boyunca yoğun bir ticari trafik görülmekteydi. Bu ticaretin en önemli araçlarından biride kölelerdi.²¹⁰

Orta Çağın köle ticaret merkezlerine bakıldığında, İslam devletlerinin yayılma alanı içerisine giren bölge ve şehirler konumuz açısından önemlidir. Yoğun olarak, Türk

²⁰⁴ Göksu, Agt., s. 65.

²⁰⁵ El-Mâverdi, Age., ss. 127-129.

²⁰⁶ Kızıltoprak, Agm., s. 321.

²⁰⁷ Esir, Age., c. 4, s. 277.

²⁰⁸ Hardy, Agm., s. 1081.

²⁰⁹ R. Brunschwing, “Abd”, *EF*, E.J. Brill, I, s. 34.

²¹⁰ Özdemir, Agt., s. 130.

kölelerin alınıp satıldığı şehirler mevcuttur. Orta Asya'dan gelen hat üzerinde bulunan; Hemedan, Rey ve kuzey doğu şehirleri, Herat Nişabur, Belh ve Türkistan sınırları Buhara, Semerkant, Gürcan, Câceram, Bâryâb gibi şehirler, köle ticareti yapılan merkezlerdir.²¹¹ Gürgeç, Türkistan'dan Karadenizin kuzeyine ve Sibiryâ'ya giden yol üzerindeki kavşak noktasındaydı. Bu yüzden ticaret gelişmişti.²¹² Abeskun, bu dönemin yine önemli ticaret merkezlerindedir. Küçük ama zengin olan bu şehir, Hazar Denizi'nde ticaret yapan kervanların uğrak noktasıydı.²¹³ Büyük Selçuklu devletinin de Hassa askeri birliklerini temin ettiği bölgelerden olan Bab el-Ebvab ve Derbent, Türkistan ve kuzey bölgelerden gelen kölelerin toplanma merkezleriydi.²¹⁴

Türk Gulamlar, dönemin devletlerinin istihdam alanı içerisinde en gözde olan köle askerlerdi. Bunların ticareti, İran bölgesinde önce Tâhiriler'in sonrasında da Sâmaniler'in kontrolünde olmuştur. Geçiş yolu üzerinde olan Sâmaniler, her Türk esir için 70 ila 100 dirhem arası ücret almışlardır. Çâç (Şaş) ve İsficâb şehirleri köle ticaretinde merkezi şehirler olarak ön plana çıkmışlardır. Ayrıca Buhara'da da büyük pazarlar kurularak, halkın ticaret üzerinden geçimlerini temin etmeleri sağlanmıştır.

Orta Çağ köle ticaret merkezlerinin başında Semerkant gelmektedir. Maverâünnehir bölgesi, büyük, zengin ve nimeti bol olan bir bölge olarak kaynaklarda geçmektedir. Türkistanın kapısı olan Maverâünnehir, tüccarların uğrak yeriydi.²¹⁵ Meverâünnehir bölgesinde bulunan Semerkant, dünyanın her yerinden tüccarların geldiği, zengin ve büyük bir şehirdir.²¹⁶ İstahri'nin kaydına göre; "Oraya (Semerkant'a) etraftaki Türklerden ihtiyaçtan fazla köle getirilir. Bunlar dışarıya ihraç edilir. Bunlar bütün doğuda en makbul kölelerdir."²¹⁷ diyerek, hem Semerkant'ın köle ticaretindeki önemini hem de Türklere olan rağbeti anlatmaktadır. Semerkant'ın yanı sıra Buhara'da köle ticaretinde önemli merkezlerden birdir.

Köle alma ve satma işleminin yapıldığı bir diğer yer ise panayırlardır. XIII. Yüzyılda Sivas bölgesinde kurulan "Yabanlu Pazarı", Karadenizin kuzeyinden getirilen Kıpçak asıllı Türk kölelerin satıldı yerdı. Farklı etnik kökenden kölelerinde olduğu bu

²¹¹ V. Minorsky, *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Kitabevi Yay., İstanbul 2008, ss. 56-65.

²¹² A. Zeki Velidi Togan, "Amuderya", *İ.A.*, MEB, Ankara 1997, I, s. 420.

²¹³ Minorsky, *Age.*, s. 92

²¹⁴ V. Gordlevsky, *Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi*, (Çev. Azer Yazar), Onur Yay., Ankara 1988, s. 289.

²¹⁵ Minorsky, *Age.*, s. 67.

²¹⁶ Minorsky, *Age.*, s. 69.

²¹⁷ Ramazan Şeşen, *Age.*, s. 161. (İstahri'den naklen)

pazardan satın alınan köleler, Abbasi, Eyyubi ve Memlûk devletlerinin hizmetinde görev almaktaydılar.

C- Gulam temininde bir başka yöntem, ödenmesi gereken vergi karşılığında insan gönderilmesidir. Çok yaygın olmayan bu sistem, bazen gelirlerin yetmediği zamanlarda kullanılmıştır. Abbasi Halifeliğinin Horasan valisi olan Abdullah b. Tahir, Horasan eyaletinin vergisine karşılık değeri 600.000 dirhem olan 2000 Oğuz Türkü'nü Hilafet merkezine göndermiştir.²¹⁸

Kabil'de yaşayan ve bir Tük kabilesi olan KABûl-Şâhlar hanedanı, Gazneli devletinden önce Afganistan'da yaşamaktaydılar. Bu kabile Horasan valisi Abdullah b. Tahir'e IX. yy başında yıllık vergi olarak 2000 Türk kölesi göndermiştir. Yine bu bölgede Zâbulistân hakimi Zûnbil, Halife Mansur döneminde Sistân valisine Türk çadırı ve esirleri yollamıştır.²¹⁹

D- Orta Çağ devletleri arasında makbul olan hediyeleşme araçlarından biride gulam vermektir. Bir bölgenin valisi, bir emir veya bir hükümdarın başka bir hükümdara hediye vermesi şeklinde görülen bu takdimler, maiyette olan gulamların başka bir maiyete verilmesi açısından önemlidir. Şöyle ki, bir hükümdara gulam hediye etmek bu dönemdeki en makbul hediyeleşme türüdür.

Nizâmü'l-mülk, ma'rûfân yani kumandanların hükümdarın gözüne girmek için gulamlar satın alıp hükümdara sunmaları gerektiğini belirtmiştir. Gümüş-Tekin, seferlerden elde ettiği 2000 kadar güzel erkek ve kadını Alparslan'a hediye etmişti. Harezm valisi Muhammed b. Mansûr, 100 Türk gulamı satın alarak, Alparslan'a takdim etmişti.²²⁰ Sultan Alparslan, oğlu Melikşah'ı Karahanlı İlig Han'nın oğlu Tamgaç Han'ın kızı Terken Hatunla evlendirdiğinde, Terken Hatun, 1000 Türk köle ve cariyelerinde içinde bulunduğu yüklü bir çeyizle Merve gelmiştir.²²¹ Bu durumdan da anlaşılacağı gibi gulamlar, Orta Çağda çeyiz olarak gönderilmekte ve hatta çeyizin çokluğunu ve büyüklüğünü göstermekteydi. Bu tür hediyeleşme usulü, Abbasi valileri tarafından çok yaygın kullanılmaya başlanmasından ötürü, bir süre sonra gelenek haline

²¹⁸ Terzi, Agm., s. 178.

²¹⁹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK, Ankara 1989, s. 5.

²²⁰ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamani)*, TTK, Ankara 1989, c.3, ss.240-241.

²²¹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 158.

gelmiş ve hediye göndermeyen vali yada emirlerin bu davranışları itaatsizlik olarak görülmüştür.²²²

E- Gulamların devlet içerisinde el değiştirmesi gulam sisteminde devamlılığın bir göstergesidir. Ölen hükümdardan sonra gelen halef, selefin gulamlarını devlet içerisinde istihdam etmekte ve gulamlıktan yetişen hacib, emir gibi rütbelileri hizmetine almaktaydı. Ancak ölen hükümdara ait gulamlar, genelde ayrı birlikler halinde görev yapmaktaydı ve bunlar ordu içerisinde ikinci plana alınmaktaydı.²²³ Çünkü yeni hükümdarın gulamları, kendi padişahlarının dayandığı en büyük güç kaynağıydı. Bu yüzden de devlet ve ordu kademeleri bunların hakkı idi.

Tuğrul Bey öldükten sonra onun maiyetindeki 11 gulamı (Sâv-Tekin, Bâr-Tekin, Yâruh-Tekin, Humâr-Taş, Humâr-Tekin, Gümüş-Tekin, Erdem, İnanc-îl, Ferruh, Porsuk, Ay-Tekin) Alparıslan'ın hizmetine girmiş hatta bazıları MELikşah döneminde dahi görev almışlardır.²²⁴

Bu konu bağlantılı olarak, yıkılan yada güç kaybeden bir devletin maiyetindeki gulamlar, başka bir devletin askeri ve idari kadrolarına dahil olabilmekteydi.

2.3.3. Gulamların Eğitimleri ve Gulamhaneler

Gulamların eğitimlerine dair kaynaklarda geçen bilgiler kısıtlıdır. Bir eğitim sürecinin var olduğu ve küçük yaştan alınan gulamların bu eğitime tabii tutuldukları başta Nizâmü'l-mülk olmak üzere ve diğer kaynaklarda bu yönde bilgiler mevcuttur. Köle orijinli olan gulam sistemi, askeri yapının en önemli dayanaklarından biriydi.

Bir gulamın eğitiminde izlenecek yol haritası üç temel vasfın kazandırılması içindi. Şöyle ki, öncelikle bir gulam, İslam dinini bilmeli ve o kültürel temeli almalıydı. Çünkü din bu dönem devletlerinin yapacakları her mücadelenin meşruiyet zeminiydi. O yüzden de dinsel motivasyonu sağlanmış bir gulam, vereceği askeri ve idari hizmetin aynı zamanda kendisine manevi bir mükafat kazandıracığını düşünmeliydi. Ayrıca dinsel eğitim, sistem içinde ahlaki yapının da en temel taşıydı. Farklı etnik kökenden ve kültürlerden derlenmiş insanlar, ancak dinsel maneviyatı ağır basan bir yapı içerisinde birlikte tutulabilirdi. Yeni yetme bir gulama, Kuran'ı okuma ve yazma, dini kaideler ve kuranla ilgili temel bilgiler öğretilmekteydi. Bu eğitim, din hocası ve alimler tarafından

²²² Mehmet Fatih Zengin, *Orta Çağ İslam Devletlerinde Türk Memlükler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s. 16.

²²³ Köymen, Agy., ss. 239-240.

²²⁴ Köymen, Agy.

verilmekteydi.²²⁵ Gulam sisteminin tarihi seyri içerisinde de gördüğümüz gibi, Abbasi Halifesi Mu'tasım, Türk gulamların eğitimi için özel hocalar getirtmiş ve onların dini bilgi almalarını sağlamıştır.²²⁶

Gulam eğitim sisteminin diğer sac ayağı ise sadakat bilincini güçlendirici psikolojik eğitimdi. Bir insanın köle dahi olsa başka bir insan için ölebilmesi, ancak ve ancak bir nevi psikolojik tatmin neticesinde mümkün olabilir. Göreve sorgusuz ve sualsiz itaat, hükümdarına ölesiye bağlılık, sürekli fonksiyonel bir davranış zenginliği üretme, çocuk yaştan itibaren ailevi bağlılıkları yok sayarak bir insana bağlanma gibi çok ağır fedakarlıkların istendiği gulam sistemi, kendi devamlılığını sağlamak için psikolojik eğitime kesinlikle ihtiyaç duymaktaydı. Bunun sağlanması için verilen eğitim, öncelikli olarak, hükümdarın ihsanı adı altında maiyete alma ile başlamaktaydı. Köle olarak sosyal alanda hizmetçi veya uşak statüsünde olmak, hiçbir gulam adayını cezp etmemekteydi. Bu yüzden bir hükümdarın maiyetinde askeri veya idari görev almak, dönemin şartları açısından önemli bir durumdu. Maiyete alınan gulam, artık bir rekabet ortamı içerisindeydi. Kendisi gibi eğitim sürecinden geçen gulamların her biri, hükümdarın en yakın gulamları arasına girme yada saray kademelerinde üst makamlara ulaşmada birbirleriyle bir yarış halindeydiler. Bu durum, özellikle sağlanmakta her makamın kendine göre, maddi ve manevi ayrıcalığı bulunmaktaydı. Bir gulamın Emirliğe yükselmesi en büyük hedefiydi. Bu psikolojik eğitimle gulama idealizm duygusu aşılarda, yiğitlik, kahramanlık ve sadakat gibi hasletler kazandırılmaktaydı. Bir hedef doğrultusunda hareket etmesi istenen gulam, ideali için artık psikolojik motivasyona sahip olarak hareket etmekteydi.²²⁷

Gulam eğitiminin üçüncü dayanağı ise askeri eğitimdi. Küçük yaştan fiziksel özelliklerine ve akli melekelerine göre derecelendirilen gulamlar, her türlü taktiksel, stratejik ve kondisyonel eğitimi almaktaydı. Askeri eğitimde hedef, bir gulamın her türlü mücadele içerisinde başarılı olabilecek özellikleri kazanabilmesiydi. Gulamlar, Orta Çağın profesyonel savaşçıları olarak yetiştirilmekte ve tüm harp sanatlarını öğrenmekteydiler. Askeri eğitim, diğer iki sac ayağını tamamlayıcı nitelikteydi. Bu üç dayanaklı eğitim sistemi, gulamlara verilen önemde bir başka ifadesiydi. Çünkü gulamlar, merkezi otoritenin dinamik ve güçlü olmasındaki en önemli unsurlardı.

²²⁵ Kızıltoprak, Agm., s. 332

²²⁶ Parry, Agm., s. 197; Azimli, Agm., s. 367.

²²⁷ Kızıltoprak, Agy.

Orta Çağ devletlerinin klasik ordu yapısı içerisinde gördüğümüz gulamlar, birbirlerini, bu gulamların eğitimleri noktasında da etkilemiş olmaları muhtemeldir. Bu sebeple genel ifadeler kullanarak, gulam eğitiminden bahseden Nizâmü'l-mülk, Samaniler devletindeki gulam eğitiminden şu şekilde bahsetmiştir:

İmdi, bu düzen (trtib) Sâ mâniler zamanında yürürlükte idi. Tedricen, gulamın hizmeti, maharet ve liyakati nisbetinde derecesi artıyordu. Öyle ki, gulamı satın alırlardı; onu, bir yıl yaya olarak alayda (rikâb), zendencî kaftan ve hafif bir çizme ile hizmet ederdi. Bu gulâmın bu bir yıl içinde gizli veya açık ata binmesine emir (izin) yoktu. Bindiği öğrenilirse kendisini iyice cezalandırırlardı. Gulâm bir yıl çizme ile hizmet edince, visâkbası hâcib'e söyler, hâcib de padişaha bildirirdi. O zaman, ona ham deri kaplı eyerciği, sade deri yuları olan küçük bir Türk atı verirlerdi. Bir yıl at ve kamçı ile hizmet edince ikinci yıl ona beline bağladığı bir kılıç (karaçur) verirlerdi. Üçüncü yıl ise atlanma vaktinde bağladığı yay kabı (kırbân) ve okluk (kîs) verirlerdi. Dördüncü yıl daha iyi bir eyer, yıldızlı (kevkeb) bir gem, bir kaftan, üstüne bir halka asmış olduğu bir çomak; besinci yıl, bir sâkî ve beline bir kadeh asmış olan bir abdâr olurdu. Altıncı yıl câmedârlık yapardı. Yedinci yıl, ona tek tepeli ve 14 kazıklı bir çadırıcık verilirdi. Üç yeni satın alınmış gulâmcığı, onun kıtası (hayl) yaparlardı. Kendisine de visâkbası lakabı verirlerdi. Gümüş iplik çekilmiş siyah külahçık ile gence kaftanı giydirebilirlerdi. Mevkiini, haşmetini, (atlı) maiyetini (hayl), rütbesini arttırırlardı ki, nihayet haylbası olurdu. Böylece liyakatleri, hünerleri, şecaatleri bütün herkese malum olurdu. Elinden büyük işler gelirdi. İnsan (merdum) tutucu ve hüdâvendigâr sevici idi. O vakit, 30-40 yasına varmadıkça, kendisine emîrlik ve valilik rütbesi vermezler ve hiçbir ise tayin etmezlerdi.²²⁸

Verilen bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi, bir gulamın eğitimi çocuk yaştan itibaren çok sıkı ve zor bir eğitimdi. Bir gulam, 18-20 yıl arası aldığı eğitim neticesinde, kumandanlık, hacib veya emirlik rütbesine erişebilmekteydi. Doğal olarak bu eğitim süreci kadem kademeydi ve terfi ederek bu merhaleler aşılmaktaydı.²²⁹

Askeri hizmet alınan acemi gulamlara “kara gulam” denilmekteydi. Köymen'nin ifadesi ile “küçük gulamlar” (vişâkân-ı hurd) sınıfına giren bu gulamlar, her zaman sarayda barındırılmakta ve hükümdarın sefer veya başka bir sebeple dışarıda olduğu

²²⁸ Nizâmü'l-mülk, Age., s. 74.

²²⁹ Köymen, Age., s. 242.

hallerde, hazineler, silahhaneler ve cariyeler gibi koruma altına alınmaktaydılar.²³⁰ Saray içerisinde yetişen gulamlar, hükümdarın maiyetindeydiler ve bu yüzden de imtiyazlıydılar. Bu imtiyaz bazen kötüye kullanılmış olsa da Selçuklu devletinde en etkin unsur saraydan yetişen gulamlar olmuştur.

Büyük Selçuklu devletinde gulam eğitimi hakkında çok az bilgiye sahibiz. Gulam sitemini uygulayan bir diğer Selçuklu devleti ise Anadolu Selçuklu devletidir ki bu devletin hizmetindeki gulamların eğitim sistemleri biraz daha belirgindir. Anadolu Selçuklu devletinde küçük yaşta saraya alınan gulam, “gulamhane” adı verilen gulam mekteplerinde eğitime tabi tutulduğu görülmektedir. Gulamlar bu mekteplerde “babayân” adı verilen kişiler tarafından yetiştirilmekteydi.²³¹

Gulamhane hakkında ilk bilgiyi, Erkan Göksu’nun da verdiği izahat doğrultusunda, Diyarbakır yöneticisi Melik Salih’in sarayındaki gulamhane ile görmekteyiz.²³² I. Gıyaseddin Keyhüsrev, kardeşi ile girdiği taht mücadelesinden sonra yaşadığı gurbet hayatında, eniştesi olan Melik Salih’in hüküm sürdüğü Diyarbakır’a gelmiştir.²³³ Gıyaseddin Keyhüsrev’in gelişini haber alan Melik Salih onu karşılamak için bir heyet göndermiş ve “gulâmhâne”nin ay yüzlü gulâmlarla, haremi ve yatak odasının (sebistân) da cariyelerle doldurulmasını emretmiştir.²³⁴ Burada Eyyubi hakimiyetindeki Diyarbakır bölgesinden bahsedilmektedir. Eyyubi’lerde de mevcut olan gulamhane, bu kayıttan da anlaşılacağı üzere sadece merkezde değil muhtelif yerlerde de mevcuttur. İbn Bibi’nin kaydına göre, Alâü’-d-dîn Keykubâd zamanında, öldürülen emirlerin köle ve askerlerinin bir karışıklık çıkarmasını önlemek için, Sultan onların öldürülmelerini emretmiştir. Ancak Emir Komnenos’un girişimiyle bu karardan dönen Sultan, “gulaman-ı bozorg” a yani büyük gulamlara icazet verilmesini, “gulaman-ı hord” un yani küçük gulamlarında gulamhane’ye ve babayan’a teslim edilmesini emretmiştir.²³⁵

Anadolu Selçuklu devletinde gulamlar, ikiye ayrılmaktaydı. Gulaman-ı bozorg yani büyük gulamlar, mal ve servete sahip, Emirlerin maiyetlerinde belli bir makama gelmiş gulamlardır. Bunların tabiiyete alınması zor olduğundan bu kayıttan da görüldüğü

²³⁰ Köymen, Agy.

²³¹ Göksu, Agm., s. 68.

²³² Göksu, Agy.

²³³ Tuncer Baykara, *I. Gıyaseddin Keyhürsev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK, Ankara 1997, s. 23.

²³⁴ İbn Bibi el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Caferî er-Rugedî, *el-Evâmirü'l-'Alâ'ie fi'l-'Umûri'l-'Alâ'ie*, (Haz. Adnan Sadık Erzi), TTK, Ankara 1956, s. 45.

²³⁵ İbn Bibi, Age., ss. 273-274; Göksu, Agm., s. 69.

gibi icazet verilerek serbest bırakılmıştır. Bahsedilen diğer gulaman-ı hord ise küçük gulamlardır ve bunlar babâyanların gözetiminde, gulamhanelerde eğitime tabi tutulmaktadır.²³⁶

Gulamhane eğitiminin Türkiye Selçuklu devletinde ne kadar sürdüğü hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak liyakat, hüner ve becerileri aldıkları eğitim sonucunda kanaat getirilince, çeşitli askeri ve idari görevlerde bulunmuşlardır. Şöyle ki, Emir, haciblikler, çeşitli saray görevleri ve vilayetlere tayin edilen subaşılar gulam kökenli idarecilerdir.²³⁷

---

²³⁶ Göksu, agm., 70.

²³⁷ Göksu, agm., 73.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SELÇUKLU DEVLETİNDE GULAMLAR

3.1. SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU (1040-1157)

Orta Asya'da Göktürk Devleti'nin yıkılmasından sonra siyasi parçalanma sürecine giren Türkler, Uygur Devleti ile toparlanmaya çalışmışsa da bu toparlanma süreci de kısa sürmüştür. Kırgızların Uygur Devleti'ne son vermesinden sonra dağılma daha da hızlanmıştır. Kırgızlar da Hıtayların saldırısı neticesinde Yenisey bölgesine çekilmiştir. Bu siyasi parçalanma sürecinde Türk boyları, zor durumda kalmış ve göçler başlamıştır. Bu boylar arasında Oğuzlarda bulunmakta idi. Oğuzların kesif olarak yaşadıkları bölge kaynaklarda, “Talas ve Sayram'dan Buhârâ'ya ve Harezm'de Ürgenç'e, Sır vadisinin iki kenarından Aral ve Hazar denizleri arasına kadar” olan bölgeler olarak gösterilmektedir. Oğuzlar, VIII. yy'dan sonra güneye göç etmişlerdir. Oğuzların yoğun olarak yaşadıkları şehirler; Yengi-Kent, Cend, Sabran (Savran), Süt-Kent, Atlıh, Salçı, Ordu, Balaç gibi merkezler idi.²³⁸

Kaynaklarda Oğuz Devleti olarak ifade edilen ve Kınık boyunu da tâbiyetinde bulduran bu devlet, Yabgu⁽¹⁴⁾ ünvanı taşıyan hükümdar tarafından yönetilmekteydi. Bu devletin yapısı ve işleyişi hakkında kaynaklarda açık bilgiler mevcut değildir.²³⁹ Selçuklular, Oğuz Devleti mahiyetinde yaşayan Kınık boyuna mensupturlar. Devletin ismini aldığı Selçuk, Oğuz Devletinde Subaşı yani ordu komutanı olarak önemli mevkiye sahipti.⁽¹⁵⁾ Selçuk, Oğuz Yabgusu ile ilişkilerinin bozulması ve Yabgu'nun Hatununun tahriki sonunda Cend'e göç etmiştir.²⁴⁰ Cend, İslam alemine sınır bir şehirdi ve Oğuz Devletinin sınırdaki bir şehri idi. X. asırda Selçuk Bey'in geldiği bölge Maverâünnehir'de İslam aleminin yayılma alanı içerisinde hareketli bir bölgeydi.

²³⁸ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2008, s. 61.

⁽¹⁴⁾ Yabgu, kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, Hun İmparatorluğundan beri kullanılan bir ünvanıdır. Buna göre Çince'de de Tan-yu, Şan-yü ve Şe-hu olarak geçmektedir. Selçuklularda Yabgu, Hakandan sonra gelen bir mevki ünvanı olarak görülmektedir. Bkz: Turan, Age., s.62)

²³⁹ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri)*, TTK, Ankara 1989, c.1, s.2.

⁽¹⁵⁾ Mehmet Altay Köymen'in İbn Fadlan'dan nakline göre, Oğuz devletinde Yabgudan sonra vekil olarak “Kül-erkin”(Küzerkin), ordu komutanı olarak, “Subaşı” (Sahibu'l-ceyş) gelmekteydi. Tarhan ve Yinal diğer hiyerarşik ünvanlardı. Bu da göstermektedir ki Selçuk Oğuz Devleti'nde söz hakkına sahip önemli bir kişi ve onun mensup olduğu boy da ehemmiyetli bir boydu. Ayrıca Köymen'in izahatına göre, Oğuz devletinde mevcut olan “Kollektif Mesuliyet Sistemi” bu görevlerdeki kişilerin devlet idaresinde söz hakkına sahip olduğunu göstermektedir. Bkz: Köymen, Age., ss.4-5); Reşîdü'd-dîn ise “Âl-i Selçûk, sayısız mal ve mülkleri olan, sayı ve teçhizatı tam, ordu ve askeri (hayl-u haşem) muntazam, çok kalabalık ve büyük bir soy idi” diye ifade etmektedir. Bkz: Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (Çev. Erkan Göksu, H.Hüseynin Güneş), Selenge Yay., İstanbul 2010, s. 71)

²⁴⁰ Sadruddîn el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti'Selçukiyye*, (Çev. Necati Lugal), TTK, Ankara 1999, s. 2.

Selçuk Bey burada yaşamak ve bir devlet kurabilmek için bu bölgenin yapısına, geleneklerine ve hatta dinine alışmak ve benimsemek gerektiğinin farkına varmıştır. Şöyle ki, Samanoğulları'ndan bir fakih talebinde bulunarak İslamiyet'i kabul etmiş ve bölge yapısına uygun hareket etmişlerdir. Selçuk Bey, Müslüman olarak, hem Oğuz devleti ile bağlantıyı kesmiş oluyor hem de mücadele etmek için İslam'ın gaza unsurunu kendine bir meşruiyet olarak sağlamış oluyordu.²⁴¹ Artık Oğuz Devletine vergi vermeyen Selçuk Bey, Türkistan'dan gelen dinamik ve kesif insan gücünü de kendi maiyeti altına almak istemiştir. Bunun için ve İslam gaza fikri için yapması gereken, mücadele alanları oluşturmak ve başarılı olmaktır. Samanoğulları ve Karahanlılar arasındaki mücadele, Selçuklular'ın da içinde bulunduğu sahada idi ve Selçuklular bir taraf seçme konumuna gelecek kadar güçlenmişlerdi. Yaklaşık 985-986 yıllarında, Samanoğulları'na destek karşılığı verilen veya Samanoğulları'dan talep edilen Buhara yakınlarında ki Nur kasabasına yerleşen Selçuklular artık bölgede bir muvazene unsuru olmaya başlamışlardır. Selçukluların Samanoğulları devletine yaklaşmasının sebepleri arasında, öncelikli olarak Selçukluların geldiği Cend şehri ile Samanoğulları devletinin komşu olması, bir diğer ve en önemlisi ise Orta Asya'dan gelen göçebe Türklerin Samanoğulları devleti bünyesinde Gulam sistemine göre hizmet vermeleri ve böylece bu devletin tanınıyor olması gibi nedenler gösterilebilir.²⁴²

Selçuk Bey'in yaklaşık 1007 yılında ölmesinden sonra başa Arslan (İsrail) beyliğine başına geçmiştir. Samanoğullarını devre dışı bırakmak ve bölgeyi paylaşmak için anlaşılan Karahanlı ve Gazneli Hükümdarları, bu paylaşımında Selçuklular'ı da görmezden gelmişlerdir. Paylaşımında Maverünnehr Karahanlıların, Horasan Gazneli devletini. Ancak gelişen olaylar neticesinde kuvvetini Maverünnehr'de kazanan ve hakimiyeti Horasan'da kuracak olan bir Selçuklu devletini hesap etmemişlerdi. 1025 yılında Arslan, Gazneli Mahmud tarafından yakalanarak hapse atılmıştır. Böylece Samanoğulları'nın yıkılmasından sonra bölgede oluşan bu etkin güçten kurtulmak istemişlerdir.²⁴³ Bu olay sonrasında Tuğrul ve Çağrı Beyler, önce Batı Karahanlı bölgesine iltihak etmiş fakat daha sonra bu durumun da aleyhlerine olacağını düşünerek geri dönmüşlerdir.²⁴⁴ Yaklaşık 1031 yılında Harezm'e göç eden Selçuklular, burada da

²⁴¹ Köymen, Age., s. 21.

²⁴² Mevlüt Bozdemir, *Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBFY, Ankara 1982, s. 29.

²⁴³ Köymen, Age., s. 81.

²⁴⁴ Köymen, Age., s. 103.

karşılaştıkları Şah-Melik baskını sonrası Horasan'a göç etmişlerdir.²⁴⁵ Horasan'da başlayan mücadeleler artık, Selçuklu Devletinin temellerinin atılmasına neden olmuştur. Şöyle ki Horasan Gazneli sahasıydı ve Selçuklular bu devlet için büyük bir tehlike olarak ortaya çıkmıştır. Selçuklular, bölgede yayılmaya başlamışlardır. Tâlekan, Fâryâb ve Rey'i kuşatan Selçuklular, 1035'de başlayan Gazneli saldırısı ile karşılaşmışlardır. 1038'de Selçuklu zaferiyle sonuçlanan bu mücadele sürecinden sonra artık beylik Osman Turanın ifadesiyle "muhtariyet" kazanmıştır.²⁴⁶

3.2. DANDANAKAN SAVAŞI ve GULAMLAR

Dandanakan⁽¹⁶⁾ savaşının Türk tarihi açısından ehemmiyeti, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşunu tamamlaması açısından tarihsel bir dönüm noktası olmasıdır. "*Buna Dandanakan vakası derler ki Selçukluların mülk ve saltanata geçmesine bu vaka sebep olmuştur*"²⁴⁷ ifadesiyle el-Hüseyinî, bu savaşın Selçuklu tarihi açısından önemini vurgulamaktadır. Türk tarihi açısından bu öneminin yanı sıra Dandanakan savaşının konumuz itibariyle de ayrı bir ehemmiyeti vardır ki bu bölümde özellikle bunun üzerinde durmaya çalışacağız. Şöyle ki, savaş sürecinin teferruatından çok, bu savaşta ki Gulamların, savaş içerisinde oynadıkları rolün önemini belirteceğiz. Gazneli devleti bünyesindeki Gulamların Sultan Mesud ile olan ilişkileri ve devlet içerisindeki rolleri konumuz açısından çok önemlidir.

1038 Kasım'ına kadarki zaman diliminde geçen mücadelelerde Selçukluların kazandığı iki zafer, Gazneli sultanı Mesud'u, bu hareket kabiliyeti yüksek düşmanı tamamen ortadan kaldırmanın elzem olduğu fikrine getirmişti. Sultan Mesud 1038'de Gazne'den ayrılarak Belh'e hareket etti ve Subaşı'yı Herat'a, başka bir birliği de Merv üzerine gönderdi.²⁴⁸ Böylece yeni mücadele süreci başladı. Mayıs 1039 tarihinde iki ordu arasında savaş başladı ve Selçukluların yıpratma hareketleri Gazne ordusunu bu alışık olmadıkları durum karşısında zor duruma sokmuştur. Ağır techizatlı Gazne

²⁴⁵ Turan, Age., ss. 93-94.

²⁴⁶ Turan, Age., ss.97-99.

⁽¹⁶⁾ Dandanakan mevkii, Serahs ve Merv arasında bulunan önemli bir ticaret ve sanat şehri idi. Yapılan kazılar neticesinde Dandanakan, bugün Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisindeki Taşrabad bölgesidir. Bir tepe üzerine kurulmuş olan şehir, surlarla çevrili olup, su ve kanalizasyon şebekesi mevcuttu. Ayrıca şehirde çok sütunlu bir cami ve bir ribat'ın olduğu kaynaklarda nakledilmektedir. Bkz: B. Zahoder, "Dandanakan", (Çev. İsmail Kaynak), *Belleten*, c. 18 (72), Ankara 1954, ss. 581-587; Ali Sevim, "Dandanakan", *DİA*, TDVY, İstanbul 1993, VIII, s.456.

²⁴⁷ El-Hüseyinî, Age., ss.136-137.

²⁴⁸ İbnü'l Esir, Age., s. 164.

ordusu hafif silahlı ve süvari Selçuklu birlikleri karşısında zor anlar yaşamıştır.²⁴⁹ 1039'un Kasım ayına kadar süren ve Selçuklular tarafından çok iyi uygulanan vur-kaç taktikleriyle yıpratma süreci devam etmiştir. Merv, Nişabur, Baverd, Tus, Nesa, Serahs vd. bölgelerinde devam eden mücadele artık bir şekilde tam bir netice alınmasına yönelik hazırlıklarla devam etmiştir. Sonuç itibariyle bu yoğun geçen mücadeleler Mayıs 1040'da asıl savaşın başlamasıyla sürmüştür.

Gazneli devletinde de diğer Ortaçağ İslam devletlerinde olduğu gibi Gulam sistemiyle yetişmiş özel birlikler vardı. Kaynaklarda "Gulaman-ı Saray" ifadesiyle gördüğümüz gazneli Gulamları, Sultanların kendi muhafız kıtalarını oluşturmaktaydı. Sultan Mahmud, Gulamlara çok önem vermiş ve muhafız kıtasını, genç, çevik, cesur ve intizam görmüş Gulamlardan oluşturmuştur.²⁵⁰ Sultan Mesud da bu birliğe önem vermiş ve techizatlı Gulamlar yetiştirmiştir. Dandanakan savaşında savaşın seyrine etki edecek olan Mesud'un saray Gulamlarının emiri (sâlâr-ı gulâmân-ı sarây) Beydoğdu (Begdoğdu) idi. Sultan Mesud, Dandanakan savaşında 21 Mayıs gecesi hazırlıkları artırarak, Gulamların emiri olan Beydoğdu'nun muavini Ertekin'i ve gulamlarını huzuruna çağırıp uyanık olmalarını ve gereken hazırlıkları yapmalarını söylemiştir. Bu durum gulamların hükümdarı olarak görülen Emir Beydoğdu'yu gücendirmiş ve bu yüzden gulamlar, savaş içerisinde Gazneli ordusunu güç durumda bırakmıştır.²⁵¹

22 Mayıs günü ilerleyen Gazne ordusuna Selçuklular saldırmış ve çarpışmalar başlamıştır. Selçuklular her yönden saldırıyor ve Gazne ordusu çaresiz bir duruma düşüyordu. İşte bu sırada savaşın seyrini en çok etkileyen olaylardan biri de Gazneli saray gulamlarının savaş içinde pasif hareket etmeleri idi.

Beyhaki, Sultana ait gulamların (gulâmân-ı sultânî) kaçarak Selçuklular tarafına geçenlerle buluştuklarına ve develere binmiş Sultani gulamlar'la görüşüp konuştuklarına birkaç defa şahit olmuştur. İhtiyar hâcib Beydoğdu'dan, gulamlar'a dair ne tedbir alınması gerektiği veya bir gulam kıtasının herhangi bir yere gönderilmesi icap edip etmediği hususunda bir şey sorulduğu zaman, "Ertekin bilir, Sultan ona ve Serhengler'e emir verdi. Ben bir şey bilmiyorum.

²⁴⁹ Turan, Age., s.104.

²⁵⁰ Muhammet Hanifi Palabıyık, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, (Yayımlanmış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 1996, ss. 183-184.

²⁵¹ Köymen, Age., s. 330.

Elimde bir şey yok. Benden ne istiyorsunuz?” diyordu. Nitekim gulamlar işi gevşek tutuyorlardı.²⁵²

Beyhaki'nin bu nakli savaş içerisindeki vaziyeti açıkça gözler önüne sermektedir. Savaş, Gazne ordusunun giderek bozulmasıyla devam etmiştir. İkinci vakti Sultanın yaptığı toplantıda alınan kararlar arasında, gulamların önemi ve savaş içerisindeki aktivitelerine yönelik kararlarda vardır. Şu ifade bu konuyu açıklamaktadır: *“Saray gulamları'nın daha çok gayret göstermeleri lazımdır. Zira onlar merkez (kalb)i teşkil ediyorlar. Hâlbuki bugün hiç iş görmediler.”*²⁵³ Bu minvalde hem gulamların savaştaki pasifliğini ifade etmekte hem de askeri gücün *merkezi* yani *kalbi* ifadesiyle savaş için ne kadar önemli bir unsur olduklarını göstermektedir. Sultan Mesud, gücenen ve Ertekin ile arasında bir düşmanlık olan Beydoğdu'ya gulamlar'ın savaşta neden aktif olmadıklarını sorduğunda o, gulamların ellerinde yeterli atlarının olmadığını ve olanlarında otsuzluktan zayıf düştüklerini söyleyerek geçiştirmiştir. Ayrıca gulamlar'a yönelik “onların kulaklarını çekeyim ki yarın mümkün olan gayreti gösterebilirler” diyerek, Sulatan'a gulamlar üzerindeki etkisini bir nevi hatırlatmak istemiştir.

Toplantı sonrası Sultan Mesud vezir ile mütalaa etmiştir. Vezir, Sultan'a Beydoğdu'nun gönlünün alınması gerektiğini söylemiştir. Çünkü bu eli ayağı tutmaz ihtiyarın, gulamlar üzerindeki etkisinin son derece önemli olduğunu söylemiştir. Öyle ki *“bu gulamlar Beydoğdu'nun emrinden çıkmazlar. Hatta onun için ölürlər.”* ifadesini kullanmıştır. Sultan bunun üzerine Beydoğdu'yu çağırılmış ve onunla yalnız görüşmüştür. Onun gönlünü almaya çalışan Sultan onu kendi amcası gibi gördüğünü söylemiştir. Ayrıca ona zafer kazanıldıktan ve Gazne'ye döndükten sonra iyilik ve ihsanlarda bulunacağına dair vaatler de bulunmuş ve hatta o, isterse Ertekin'i bile cezalandırabileceğini söylemiştir. Beydoğdu, bu iltifatlara layık olmadığını söyleyerek, kumandanlar arasında bir rekabetin olmadığını ve Ertekin'nin görevine layık olduğunu ifade etmiştir. Gulamlar'ın başarısızlıklarını yine kendini doğrulamak için atlarının eksikliğine bağlamış ve bunların temin edilmesi neticesinde tekrar durumun düzeleceğini söylemiştir.²⁵⁴

Gece hazırlıklar yapılmış ve gulamlara yeni atlar temin edilmiştir. Ayrıca kumandanlar arasında mevcut olan rekabete karşı her birine ihtiyatlı davranmaları

²⁵² Köymen, Age., s. 331.

²⁵³ Köymen, Age., s. 332.

²⁵⁴ Agy.

konusunda uyarılar yapılmıştır. Burada açıklığı kesin olmayan bir diğer konu ise Beydoğdu'nun gulamlara yönelik at eksikliğini öne sürmesinin bir bahane olup olmadığıdır. Köymen, bu konu hakkında kesin bir izahat vermese de Beydoğdu'nun gevşek davranmasının sadece gücenmekle alakalı bir durum olmadığını söylemektedir. Ona göre, Beydoğdu'nun Türk olması ve karşısında savaşanlarında Türkler olmasının, bu gevşeklik için bir diğer sebep olabileceğine dikkat çekmiştir.²⁵⁵ 23 Mayıs günü iki ordu hareket etmiş ve karşılıklı olarak savaş düzeni almışlardır. Susuzluktan bitkin olan Gazne askerlerinin su kuyuları Selçuklular tarafından tahrip edilmişti. Saldırı başladıktan sonra Gazne ordusu dağılmıştır.²⁵⁶ 23 Mayıs'ta başlayan savaşta, Gaznelilerin yenilgilerinin diğer önemli bir sebebi de 370 Gulam'ın Selçuklu saflarına geçmesi idi.²⁵⁷ Savaş başladıktan sonra saray gulamları develerinden inerek Taciklerin ve diğerlerinin ellerinden atlarını almışlardır. Gece 200 Arap ve Huttel atı alan diğer gulamlarla da birleşen "Arslan alâmetli" 370 gulam Selçuklulara katılmıştır. Karşı safı geçen gulamlarla Selçuklular "dost dost" diye kucaklaştılar. Böylece daha da bozulan Gazne ordusu hezimete uğramıştır.²⁵⁸

Horasan hakimiyeti açısından son derece önemli bir savaş olan Dandanakan savaşının Selçukluların zaferi ile neticelenmesinden sonra, Tuğrul Bey savaş meydanında kurulan tahta oturtularak Sultan ilan edilmiştir. Maiyetini ve özellikle Gazne ordusundan iltihak eden gulamları ihsanlara boğan Tuğrul Bey, bu büyük zaferi Karahanlı hükümdarlarına, Buhara'da Ali Tekinoğullarına, Böri-tegin'e, İranda ki Kâkuyaoğulları'na fetihnameler göndererek tebliğ etmiştir. Bunlardan üst bir makam olarak Abbasi Halifesine elçi Abu İshak el-Fuka'i ile bir fetihname gönderilmiştir. Bu fetihnamede, kendilerinin müdafaa maksatlı savaştıklarından ve zafer kazandıklarından, Gazne Sultanlarının zulümlerinden ve onların kölezade, kendilerinin ise paşazade olduklarından bahsedilmiştir. Ayrıca Selçukluların, Abbasi Hilafetine bağlı olduklarını ve gazalara devam edeceklerini beyan etmişlerdir.²⁵⁹

Selçuklu devleti bu savaş ertesinde tanzim edilmeye başlamıştır. İdari ve askeri taksimatlar yapılırken, Tuğrul Bey özellikle merkezi bir devlet oluşturmak istemiştir.

²⁵⁵ Köymen, Age., s. 334.

²⁵⁶ Muhammed b. Ali Süleyman er-Ravendi, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, TTK, Ankara 1999, s. 99.

²⁵⁷ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993, s. 53:

²⁵⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri)*, s.337; Sergey Grigoreviç Agacanov, *Selçuklular*, Ötüken Yay., İstanbul 2006, ss. 95-96.

²⁵⁹ Turan, Age., s. 106; Agacanov, Age., s. 97; Ravendi, Age., ss. 102-103; Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, TDVY, İstanbul 2009, XXXVI, s. 368.

Çağrı Bey Merv ve Horsan, Musa Yabgu, Bust, Herat ve Sistan, Tuğrul Bey’de yanında kardeşi İbrahim Yınal ve Çağrı Bey’in oğlu Yâkûfî ve Aslan’ın oğlu Kutalmış bulunarak, Irak tarafına gidecektir. Tuğrul Bey adına ilk para, Nişabur’da basılmış, ilk ünvanı ise “*El-Emîrû'l-Ecell*”(yüksek emir) dir.²⁶⁰

Tuğrul Bey, zafer sonrası tanzim edilen müesseselerin yapısında, Sâ mânî ve Gazneli yöneticilere görevler vererek, onların tecrübelerinden faydalanmıştır.²⁶¹ Burada Selçuklu devlet bünyesindeki en önemli değişikliklerden biri de gulamlara gösterilen teveccühtür ki, kanaatimizce Selçuklu askeri teşkilatında gulamların sistemli olarak varlığı bu süreçle başlamıştır. Savaşta saf değiştiren gulamlara devlet teşkilatında önemli görevler verilmiştir.²⁶² Böylece bu gulamlar devlet içerisinde önemli bir nüfuzla sahip olmuşlardır. Ayrıca bu tanzim sonrası gulamlık, Selçuklu askeri teşkilatının en önemli bir unsuru haline gelmiştir.

3.3. SELÇUKLU DEVLETİ ASKERİ TEŞKİLATINDA GULAMLAR

Büyük Selçuklu devleti, kuruluşundan itibaren askeri teşkilat açısından güçlü ve dinamik bir yapıya sahip Orta Çağ Türk-İslam devletidir. Devletin kuruluşunda da gördüğümüz üzere devamlı ve kesif Türkmen göçleri sayesinde nitelik ve nicelik bakımından artan insan unsurunu, devletin özellikle askeri teşkilatında çok iyi değerlendirmiştir. Büyük Selçuklu devletinin, kurulduğu İran coğrafyasında Fars kültüründen etkilenmemesi mümkün değildi. Bu bakımdan mülki teşkilat içerisinde Fars unsurunun etkin olması normal karşılamak gerekmektedir. Yerleşik bir medeniyetle kendi coğrafyalarında kurumsal bir yapı oturtmuş olan İranlılar, Selçuklu devleti bünyesinde de önemli makamlara yükselmişlerdir. Fakat bu Fars gücünün, idari yapılanmada etkisi olmasına rağmen, askeri teşkilat içerisinde hâkim güç daima Türkler olmuştur.

Türk devlet geleneği içerisinde yer alan ordu-devlet yapısı Selçuklu devleti için de geçerli idi ve devletin gücü ordusuna dayanmaktaydı. Selçuklu devletinde merkezi bir önem arz eden ordu, hükümdarın meşruiyet dayanağı, müreffeh bir ekonomi için ganimet geliri, hâkimiyet ve hükmetme sembollerinin göstergesi, sınırların genişlemesi

²⁶⁰ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s. 55.

²⁶¹ Turan, *Age.*, s. 108.

²⁶² Köymen, *Age.*, s. 54.

ve vatan toprağının güvenlik sübabı olarak görülmekteydi. Hükümdar öncelikle askerdi ve ordusunun başında savaflara gitmesi, onun başta gelen görevi idi.²⁶³

Selçuklu ordusunun insan unsuru, hem etnik hem siyasi hem de bölgesel özellikler bakımından değerlendirilerek incelenmektedir. Nitekim, bulunduğu bölgenin siyasi ve etnik yapısının, Selçuklu devleti askeri yapısı üzerinde de etkisi görülmektedir. Ayrıca dönemin şartları ve siyasi sosyal yapılanma, askeri sistemin şekillenmesini ve doğal olarak insan unsurunu da etkilemiştir. Selçuklu askeri teşkilatında insan unsuru: 1- Gulamlar, 2- Ümera (Gulamlik'tan yetişen), 3-Türkmen Ümerası, 4-Vasal Devlet Kuvvetleri, 5-Şehir ve Bölge Kuvvetleri, Gönüllüler, olmak üzere beş unsura dayanmaktaydı. Bu unsurlar arasında etnik bakımdan farklılıklar (İranlı, Deylemli, Tacik v.b) bulunsa da hâkim unsur Türkler olmuştur. Hâkim unsur olan bu Türkmenler, iki kısma ayrılıyordu. Biri Gulam sistemine göre yetişmiş Türkmenler, diğeri ise irsî olarak kumandanlarına bağlı hür Türkmenlerdir.²⁶⁴

Gulam Türkler kalabalık olarak "Karluk, Yağma ve Çiğil" Türklerinden oluşmaktaydı. Dayanaklı ve itaatkâr olarak kaynaklarda bahsedilen bu Türkmenler, Sultan Sencer dönemine kadar etkin olmuşlardır.²⁶⁵ Ayrıca gulam Türkler arasında Kıpçak kökenli²⁶⁶ ve Kay kabilesine mensup Türklerinde olduğu görülmektedir.²⁶⁷ Nizamü'l-Mülk'ün verdiği kayıtlara göre de Oğuz Türklerinden 5000 ve 10000 Türk'ün hizmete alınmasının uygun olduğunu belirtmektedir.²⁶⁸ Konumuzun merkezini de bu köle orijinli sisteme göre yetişmiş profesyonel askerler oluşturmaktadır.

Askeri yapı içerisinde gulamları incelemeyen önce Selçuklu devletlerindeki mevcut askeri yapının hangi bölümlerden oluştuğunu görmekte fayda bulunmaktadır. Yukarıda da insan unsurunu açıklarken yaptığımız sınıflama, bir nebze olsa bize bir fikir vermektedir. Büyük Selçuklu devletinde askeri yapı şu kısımlardan oluşmaktadır:

1- Kara Kuvvetleri

a- Gulamlar

b- İktâlî Askerler

c- Yardımcı Kuvvetler

²⁶³ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamani)*, TTK, Ankara 1989, c.3, s.232.

²⁶⁴ Köymen, Age., s. 237.

²⁶⁵ Ekber N.Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul 2005, s. 121.

²⁶⁶ Ali Sevim, "Azîmi'nin El-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeki Selçuklular İle İlgili Kayıtlar", *Belleten*, c. XLVII(186), 1983, ss. 846-848.

²⁶⁷ Fuat Köprülü, "Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar", *Belleten*, c. 8 (29-32), Ankara 1944, s. 433.

²⁶⁸ Nizamü'l-Mülk, *Siyaset-nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK, Ankara 1999, s. 73.

1- *Melikler ve Valilerin emri altındaki kuvvetler*

2- *Vassal Kuvvetler*

3- *Ücretliler*

4- *Türkmenler*

5- *Gönüllüler*

6- *İğdişler*

d- *Teknik Sınıflar*

2- *Deniz Kuvvetleri*

yukarıda yapılan sınıflandırma, Büyük Selçuklu Devleti Askeri Teşkilatı üzerine çalışma yapan Emine Uyumaz tarafından yapılmıştır.

Bir Oğuz-Türkmen devleti olarak, tarih sahnesine çıkan Selçuklu devletinin zaman içerisinde askeri ve siyasi yapılanmasında değişiklikler görülmüştür.²⁶⁹ Bu yapı değişikliği, askeri teşkilat bünyesinde özellikle, gulamların devlet idaresinde yoğun olarak kullanılmasıyla kendini göstermiştir.

Selçukluların dayandığı Türkmen unsuru, devletin yapısal olarak değişmeye başlamasıyla birlikte isyan etmeye başlamışlardır. Bu isyanların sebepleri, genel olarak Türklerin Orta Asya Bozkır Kültüründen getirmiş oldukları siyasi, askeri ve sosyal yapının farklılaşmasıydı. Bu isyanlar, devleti zaafa uğratmaya başlayınca Selçuklu idarecileri çözüm olarak, klasik Orta Çağ Türk-İslam devletlerinde mevcut olan kurumları devşirmeye başlamıştır. Askeri teşkilat içerisinde bu değişiklik ilk başta “maaşlı askerler” ve “iktâlî askerler” olarak kendini göstermiştir. Türklerde mevcut olan “ordu millet” anlayışı ile herkesin askeri yapının ve doğal olarak devletin bir parçası olduğu düşüncesi, bu maaşlı ve iktâlî askerlerin ortaya çıkmasıyla değişime uğramıştır. İşte bu noktada “Gulamman-ı saray”, “Mülâzıman-ı yatak”, ve diğer gulam birlikler bu değişimle ortaya çıkmış kurumlardır.²⁷⁰

Gulam sisteminin uygulanabilir olması ve buna karşı devletin yapısal reformlar yapabilmesi ayrıca bazı yeterliliklerinde mevcut olmasına bağlıydı. Yerleşik hayata uyum sağlama ve bunu yerleştiği coğrafyada var olan yapıyla uygulama, elbette ki bazı değişimlere neden olacaktı. Bu yüzden Bozkır Kültüründe mevcut olan bazı özellikler giderek yerleşik kültürle bir uyum içerisine girmeye başladı. Ayrıca değişen ekonomik

²⁶⁹ Emine Uyumaz, *Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s.2.

²⁷⁰ Uyumaz, *Age.*, ss. 3-4.

şartlar ve gelir kaynakları toplumun refah seviyesinde de etkin bir role sahipti. İşte yerleşik hayat ve yeterli mali kaynak, gulam sisteminin kurulup, uygulanmasında etkili olan diğer faktörlerdir. Çünkü yerleşik bir devlet düzeni ve maaş verebilmek için ayrılacak yeteri kadar iktisadi kaynak, gulam sistemi için gerekli şartlar arasındaydı.²⁷¹

Selçuklu ordusu klasik Türk-İslam devleti bünyesine uygun olarak gulam sistemini uygulamıştır. Nizâmü'l-Mülk, “*Öteki gulâmanların satın alındıkları günden ihtiyarlamış oldukları ve yükselmiş oldukları zamana kadar yetiştirilmeleri ve derecelendirilmeleri bütün eski zamanlarda takdire değer bir düzen içinde olmuştur*” diyerek, bu müessesenin klasik bir sistem olarak uygulandığı hususuna vurgu yapmıştır.²⁷² Köymen’e göre, Selçuklu askeri yapısındaki tek fark, diğer devletlerin Türk unsuru yanında muhtelif unsurlara başvurmalarına karşılık, Selçuklu ordusu, hemen hemen sadece Türklerden oluşan gulamlardan teşkil edilmişti.²⁷³ Ancak bu sistem içerisinde de farklı etnik kökene sahip unsurlar da mevcut olmuştur. Şöyle ki, savaşlarda esir alma, hediye edilme ve köle pazarlarından satın alma yolu ile temin edilen farklı etnik kökendeki gulamlar, Arap, Deylemlî, Kuhistanlı ve Taberistanlı gibi etnik kökenden gelmekteydiler.²⁷⁴ Yine Rum, Ermeni ve Afrikalı Zenciler de bu sistemde mevcuttu.²⁷⁵

Devletin kuruluşundan itibaren takip edebildiğimiz gulamlar, Dandanakan savaşında Gazneli ordusundan iltihak eden 370 gulam’la başlamıştır.²⁷⁶ Bu gulamların devletin kuruluşundan sonra önemli görevler alması, sistemin benimsendiği ve uygulanması için çalışıldığı fikrini orta koymaktadır. Selçuklu devletinde gulam sisteminin uygulanma sebepleri şunlardır:

a) Ortaçağ devletleri içerisinde Gulam sisteminin uygulanması ve İslami bir kurum olarak benimsenmiş olması,

b) Türklerin özellikle Abbasi Halifeliği bünyesinde bu kurumda siyasi, sosyal, kültürel olarak etkin olmaları ve elit tabakanın oluşmuş olması,

c) Türkistan’dan gelen Türkmenlerin merkezi devlet bünyesine alınmasında bu sistemin uygulanabilir olması,

²⁷¹ Göksu, Agt., s. 38.

²⁷² Nizâmü'l-Mülk, Age., s. 73.

²⁷³ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, s. 236.

²⁷⁴ Erdoğan Merçil, “Gulam”, *DİA*, TDVY, İstanbul 1996, XIV, s. 182.

²⁷⁵ C.E. Bosworth, “Ghulam-Persia”, *EF*, London 1965, II, s. 1083.

²⁷⁶ Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri)*, s.337; Agacanov, Age., ss. 95-96

d) Gazneli ve Sâmanoğulları devletlerinin, kuruluşundan itibaren Selçuklu devletine etkisi,

e) Dinamik ve kontrolsüz insan unsuru olarak gelen Türkmenler, sıhriyet bağları ile kumandanlarına bağlı olarak yaşamaktaydı. Bu bağın bir şekilde hükümdar tarafından da kabul edildiğini ve gulamların bir nevi böyle bir bağla hükümdara bağlandığı gösterilmiş olup, böylece Türklerdeki sosyo-psikolojik liderlik anlayışının hükümdar nezdine alınması,

f) Gulam sistemine göre yetişen askerlerin hükümdara sadık olması ve bu bakımdan her şartta canı pahasına hükümdar için mücadele etmesi,

g) Ekonomik bakımdan bir geçim kaynağı olarak, Türkmenler tarafından bu sistemin cazip görülmesi,

h) Hükümdarın yanı sıra vezir ve emirlerin maiyetinde gulamlar'ın bir güç sembolü olarak görülmesi ve devlet bünyesindeki etkinliklerinde bunların dikkate alınması,

i) Özel bir eğitim sürecinden geçtikleri için savaşlarda en etkin ve en dinamik güç olarak mücadele etmeleri,

j) Gulamlar, Ortaçağ devletlerinde bir güç sembolü olup bir başka hükümdara veya hükümdarın maiyetindeki emirlerin kendi hükümdarlarına sunduğu en büyük takdim olması. vb.

Büyük Selçuklu devleti, yapısal olarak kurumlarını oluşturmaya başladığı Dandanakan savaşı sonrası süreçle birlikte, yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü, askeri teşkilatını şekillendirmeye çalışmıştır.

Büyük Selçuklu devletinde gulamların temin edilme şekilleri, diğer Orta Çağ devletlerindeki yöntemlerle hemen hemen aynıydı. Buna göre ilk olarak temin edilme şekli yukarıda da kısaca bahsettiğimiz gibi buldukları coğrafyada kendilerinden önce hüküm süren devletlerden iltihak eden gulamlardır. Buna ilk örnek olarak, Gazneli devletinden saf değiştirerek geçen 370 adet gulam gösterilebilir.²⁷⁷ Büveyhoğulları devletinde isfehsâlâriyye (kumandanlık) görevine yükselmiş Fâhir Bay-Tekin b. Abdullah, Tuğrul Bey döneminde Selçuklu devleti bünyesinde hizmetler vermiştir. Tuğrul bey, Alparslan, Melikşah ve Berkyaruk'un hizmetinde bulunan Sa'dü'd-devle Gûherâyin, Huzistanlı bir kadının gulamı iken, Büveyhoğulları hükümdarı Ebû Kalıcar

²⁷⁷ Bkz: tez içerisinde Dandanakan savaşı bölümü

b. Sultani'd-devle'ye ondan da oğlu Ebû Nasr'a intikal etmiştir. Tuğrul Bey Bağdat'a gelip, bu prensi tevkif edince gulamı Gûherâyin de onunla birlikte hapis yatmıştır. Ebû Nasr'ın ölümünden sonra gulam Gûherâyin, Alparslan'ın hizmetine geçmiştir.²⁷⁸ Sultan Alparslan, Aytekin es-Süleymâni'yi Bağdat Şahneliğine atamıştı. Ancak Aytekin, Sultanın yanına giderken oğlunu şahne olarak tayin etmiş o da, Halifenin gulam'larından birini öldürmüştür. Halife gulamı'nın kanlı gömleğini Sultana göndererek, Aytekinin azlini istemiştir. Bunun üzerine Alparslan, sevip koruduğu Aytekin'i azlederek, onun yerine Bağdat Şahneliğine Sa'dü'd-devle Gûherâyin'i tayin etmiştir.²⁷⁹ Gûherâyin, Alparslan şehit edilirken yanındaydı ve onu kurtarmak istese de başaramamıştı.

Bunun üzerine Yûsuf, Sultan'ın üzerine çullandı ve yanında bulunan bıçağını Alp Arslan'ın böğrüne sapladı. Sadüdevle ayakta duruyordu, Yûsuf, onu da bir kaç yerinden yaraladı. Sultan kalkıp diğer çadıra girdi. Hizmetçilerden biri Yûsuf'un başına bir topuzla vurarak öldürdü, Türkler sonra onu parçaladılar.²⁸⁰

İbnü'l-Esir'in bu kaydından da anlaşılacağı gibi Gûherâyin, Alparslan'ın en sadık gulamlarındandı ve ölümü pahasına onu kurtarmak istemiş ve yaralanmıştı.

Selçuklu devletinde, hükümdarın gulam'larını tedarik etmesinde görülen bir diğer yol ise önceki hükümdardan gelen gulam'ların yeni hükümdara biat etmesiydi. Yeni hükümdar, kendi maiyeti ile tahta geçse de önceki ümeradan da faydalanmaktaydı. Bunlar bazen pasif duruma getirilse de devletin bekası için yetenekleri ölçüsünde faydalanılmaya gidilmiştir. Tuğrul Bey zamanında sarayda ve askeri teşkilatta görev almış 11 hâcib ve dördü kumandan olan gulamlar, Alparslan zamanında da görev yapmıştır. Hatta bunların bazıları Melikşah'a da hizmet vermişlerdir.⁽¹⁷⁾

Selçuklu hükümdarları, seleften kalan gulamlardan faydalanmalarına rağmen, kendilerinin elde ettiği ve özel olarak yetiştirdiği gulamları tercih etmişlerdir. Şöyle ki, selef gulamlar, bazen sorunlar çıkarmışlardır. Örneğin, 1071'de Tuğrul Bey'den kalan birlikler, Urfa kuşatmasında erzaklarının gecikmesi nedeniyle savaştan kaçınmışlardır. Bunun üzerine Alparslan Urfa muhasarasını kaldırmıştır. İşte bu yüzden kendi gulamlarını yetiştirmeyi tercih eden sultanlar, çeşitli şekillerde elde ettikleri kendi

²⁷⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, s. 238.

²⁷⁹ Esir, Age., c. 10, s. 75.

²⁸⁰ Esir, Age., c. 10, ss. 78-79.

⁽¹⁷⁾ Bu hâcib ve kumandanlar şunlardır: Sâv-Tekin, Bâr-Tekin, Yâruh-Tekin, Humâr-Taş, Gümüş-Tekin, Erdem, İncan-İl, Ferruh, Porsuk, Ay-Tekin'dir. Bkz. Köymen, Age., s. 239.

gulamlarını hizmetlerinde bulundurmuşlardır. Bu temin etme şekilleri içerisinde en önemlilerinden biri de hediye olarak takdim etmektir. Gulamlar ortaçağın en makbul hediye unsuru olmuştur. Gümüş-Tekin sefer sonrası Alparslan'a 2000 gulam sunmuştur. Hârezm valisi Muhammed b. Mansûr, 100 gulamı Alparslan'a hediye etmiştir. Genelde seferlerde elde edilen gulamlar, hükümdarlara hediye olarak sunulmakta ve bunlar arasından özellikle Türk olanlar, gulam sistemine uygun olarak yetiştirilmekteydi.²⁸¹

Klasik gulam temin etme şekillerinde bir diğeri de esir pazarlarından satın alma yöntemi idi. Emirlerin özellikle padişaha iyi görünmek için gulam satın alıp hediye ettikleri kaynaklarda geçmektedir. Ayrıca bu durum Nizâmü'l-Mülk'ün kaydına göre teşvik edilmekte ve bunların satın alınıp iyi teçhizatlandırılması tavsiye edilmektedir.²⁸²

Büyük Selçuklu devletinde, gulam fiyatları ve maaşları hakkında çok açık bilgilere sahip değiliz. Ancak kaynaklardaki bireysel olaylar ışığında, az da olsa bu konu aydınlatılabilmektedir. Öncelikli olarak, zaferle sonuçlanan ve bolca esir alınan savaş sonralarında düşebilen, aksi durumda ise yükselebilen bir fiyat dengesinin olduğu görülmektedir.²⁸³ Bir eşya gibi fiyat dengeleri arz-talep durumuna bağlı olan gulamlar, zaman ve şartlara göre farklı şekillerde ücretlendirilmiştir. Melik şah döneminde, Artuk Bey ve Türkmenlerin Mervanoğulları ile olan savaşlarında bir gulam, 1-2 dinara kadar düşmüştür. Bir gulamın fiyatını belirleyici faktörler; onun fiziki yapısı, görünüşü, bir sanata sahip olup olmaması gibi özellikleriydi ve fiyatları da buna göre değişmekteydi. Örneğin hacib olan bir gulam, Melik şah döneminde bazı kötü huylarından dolayı 500 dinar olan fiyatı 30 dinara kadar düşmekteydi. Köymen'nin kaydına göre, ortalama bir acemi gulam 100 dinardı.²⁸⁴ Ancak bazen hükümdarların beğendiği gulamlar, normal ücretlerinin çok üzerinde satın alınabiliyordu. Nitekim, Sultan Sencer, bir sarrafın kölesi olan Sunkur'u 1200 Rükni dinar'a satın almıştır.²⁸⁵

Selçuklu devletinde ordudaki görevine karşılık bir kişinin alacağı ücret iki kısımda belirlenmişti. Gulam olanlar ve iktâ ehli olanlar. Gulam olanlar maaş almakta, iktâ ehli makamına yükselmiş gulamlar ise maaş yerine, iktâ almaktaydı.

Orduya ödenecek para belli edilmelidir. İktâ ehli olanlar, (iktâları) ellerinde müstakil ve mukarrer tutmalıdır. Gulam olanların ve iktâ ehli olmayanların

²⁸¹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, s. 240.

²⁸² Köymen, *Age.*, s. 241.

²⁸³ Bu konu hakkında Gulamların fiyatları maaşları bölümünde, İslam'da esir fiyatları üzerine açıklamalar yapılmıştır.

²⁸⁴ Köymen, *Age.*, ss. 245-246.

²⁸⁵ Köymen, *Age.*, s. 246.

(alacakları) para (mal)nın ne kadar olduğu tayin edilmeli: zamanı gelince kendilerine vermeleri veya yılda iki defa onları huzuruna çağırarak kendilerine vermeleri için (karşılığı olan) para (vech) hazırlanmalıdır. Onların kalbinde muhabbet ve aheng (ittihâd)in meydana gelmesi için, padişahın aylık (müşâhere)larını onlara kendi eliyle vermesi tercihe değer. Zira, kadim padişahların düzen (tertip)i böyle idi: (onlar) iktâ vermezlerdi, herkese maaşları (mevâcib)ını kendi rütbeleri nisbetinde yılda 4 defa hazineden nakit olarak verirlerdi ve onlar daima hazırlıklı ve zengin olurlardı; her iş için derhal hazır bulunurlar ve işe doğru yönelirlerdi.²⁸⁶

Bu izahattan da anlaşılacağı gibi, gulamların ücretleri vaktinde ödenmeli, mümkünse sultan eli ile dağıtmalıydı. Çünkü onların moral ve motivasyonlarının daima üst düzey tutulması, devletin askeri gücü için çok önemliydi. “*Âmiller, para (mal) toplarlar ve padişahın hazinesine gönderirlerdi. Hazineden de gulamlara ve ordu (leşker)ya öderlerdi. Bu iyi bir fikirdir. Bu sistem (resm) ve düzen (tertip) henüz Mahmud Hanedandan kalmıştır.*”²⁸⁷ Böylece, Nizâmü’l-Mülk, bu sistemin eskiden beri uygulandığını ve Selçuklu müesseselerinin kısmen Gazneli devletinden tertip edildiğini göstermekte²⁸⁸, ayrıca gulam ve askere ödenecek ücretlerin kaynağı olarak resm yani vergilerin olduğunu ifade etmektedir.

Anadolu’nun fethi sırasında rol alan İbn Han adlı bir Türkmen beyi Halep sahibi Atiyye ile yapmış olduğu anlaşmaya göre, maiyetindeki 500 gulam için ayda 11.000 dinar ödemiştir. Yılda bu 132.000 dinar demektir. Melikşah döneminde vezir Nizâmü’l-Mülk’e sahip olduğu 1000’den fazla gulamı tüm teçhizat ve maaşları dâhil 200.000 dinara mal olmaktadır. Gulamların tek gelir kaynağı maaşları değildi. Onlar cülus bahşişi, ikâmât denilen ayakbastı parası ve savaşta elde edilen ganimetten hisseler almaktaydılar.²⁸⁹ Buradan bakıldığı zaman ordu içerisinde gulamların çok büyük servetler edindiği ve büyük paralar kazandıkları görülmektedir.

Gulamların hizmetleri karşılığı aldıkları maaş veya iktâ, bazen sorun olmuştur. Hatta gulamlar, maaşlarının artırılmasına karşılık hanedan üyelerinden bir başkasını hükümdara karşı desteklemeye bile çalışmışlardır. Örneğin Melikşah’ın tahta geçişinden sonra Kavurd isyan etti. Bu isyan, Melikşah’ın ordusu tarafından bastırıldıktan sonra,

²⁸⁶ Nizâmü’l-Mülk, Age., s.71.

²⁸⁷ Nizâmü’l-Mülk, Age., s.71.

²⁸⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmalı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988, s.52.

²⁸⁹ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, ss. 246-247.

askerlerde isyan emareleri görülmeye başladı. Askerler “*şöyle bir fetih yaptık, büyük bir orduyu yendik, diyerek nân-pâre’lerinin artırılmasını istemek cesaretinde bulundular.*” Nizâmü’l-Mülk’e karşı şunu söyler; “*Eğer bizim ıktâ ve câmegîmiz artmazsa, saadet Kavurd’un olsun! (Yaşasın Kavurd!) dediler*”²⁹⁰ Bu kayıttan da anlaşılacağı gibi askerler, alacakları ücrete karşılık, desteklerini bir başka şehzadeye çevirmek istemekte ve bunu kendi menfaatleri için kullanabilecek güçte bulunmaktaydılar.

Selçuklu devletinde gulamlar, Sultanın ve devletin dayandığı başlıca dayanak olup, hazerde ve seferde büyük bir öneme sahiptiler.²⁹¹ Askeri teşkilat içerisinde gulamların mevcudiyeti yanı sıra, saray teşkilatında ve devlet ümerası maiyetinde gulamlar bulunmaktaydı ve bunlar tâbiyetinde oldukları Sultan ya da emir’in tüm emirlerine uymaktaydı. Gulamların bazen mali işlerin halli için görevlendirildikleri görülmüştür. Bu durumlarda gulamlar, bazen verilen vazifenin dışına çıkarak, halka zulmetmekte idiler. Bu yüzden Nizâmü’l-mülk, gönderilen gulamların kesinlikle bir fermanla görev alanlarının belirtilmesini emretmiştir. Ayrıca önemli olmadıkça da gulamın görevlendirilmemesini istemiştir. Bu hususta şu kayıt önemlidir:

Dergahtan birçok gulam gidiyor; çoğu padişahın ferman ve nişan (tevkî) olmaksızın (gidiyor). Bundan insanlar sıkıntılara uğruyorlar; onlar (gulamlar) pay (mal) alıyorlar. Miktarı 200 dinar olan bir anlaşmazlık vardır; 500 dinar ilave istiyorlar ve reâyâ bu işden (dolayı) fakirleşiyor ve esir durumuna düşüyorlar. Mühim bir iş olmadıkça gulamın gitmemesi lazımdır ve giden gulam ancak ferman-ı âlî ile gitmelidir. Gulama “bu anlaşmazlık (husûmet) (miktarı) şu kadardır, senin bundan fazla almaman lazım ki; her şey kendi biçiminde ve yolunda olsun” desinler.²⁹²

Alparslan’a Abdurrahman Dayı denen biri Herat’lı zengin bir alimin evinde içki içtiğini söylemiştir. Sultan önce bir gulamın gönderilmesini Berkek’e emretmiştir.²⁹³ Ancak sonradan işin doğrusunu öğrenmiş ve gulamı göndermekten vazgeçmiştir. Gulamın burada vazifesi Heratlı zenginin evine ve mülküne el koymaktı. Sultan Alparslan, meşhur din alimi Abdullah Ensâri’yi huzuruna getirmek için de yine birkaç gulam göndermiştir.²⁹⁴ Yine Sultan Alparslan, Merv’de sürgün ettiği veziri Amîdü’l-Mülk Kündürî’yi öldürmesi için gulam göndermiş, ancak bu gulam, kendisine para

²⁹⁰ Reşîdü’l-dîn, Age, s. 127

²⁹¹ Köymen, Age., s. 248.

²⁹² Nizâmü’l-Mülk, Age., s.53.

²⁹³ Nizâmü’l-Mülk, Age., ss.93-94.

²⁹⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, s. 249.

talebi karşılığında bu durumu ertelemiştir. Gulamın böyle bir hakkının olup olmadığını bilmememize rağmen, vezirin af talebinde bulunma süresi istemesini para karşılığı gulamdan istemesi ilginçtir. Ancak Alparslan, gönderdiği diğer gulamlara bu görevin yerine getirilmesini istemiştir.²⁹⁵ Görülmektedir ki gulamlar verilen her türlü vazifeyi yerine getirmekle mükelleftirler.

Gulamlıktan yetişen ümera'nın devlet hayatı ve teşkilatında oynadıkları rolü tespit etmek, konumuz açısından önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Bu ümeralar, sarayda yani hazerde ve sefer esnasında üstlendikleri görevler doğrultusunda değerlendirilmektedir. Ümera gulamlar, devlet içerisinde çok büyük yetkilerle donatılmış görevler almışlardır. Tuğrul Bey döneminden Melikşah'a kadar takip edebildiğimiz Sav-Tekin; Hâdimü'l-hâss (Has Hâdim), serheng, hâcib ve Emirlik makamlarında bulunmuştur. Sav-Tekin öldüğü zaman nakdi olarak 200.000 Dinar, 15.000 elbise, 5.000 at, 1.000 deve, 30.000 koyun bıraktığı kaynaklarda geçmektedir.²⁹⁶ Alparslan ve Süleyman arasındaki taht mücadelesinde Alparslan lehinde rol oynadığını gördüğümüz Erdem'in ise önce hâdim sonra hâcib ünvanına sahip olduğunu görmekteyiz. Ayrıca bu olay gulamların taht mücadelelerinde de etkin rol alabildiklerini göstermektedir. Kaynaklarda hâcib ünvanı alan Humâr-Taş, Bay-Tekin, Yâruh-Tekin ve Porsuk gibi gulamlıktan yetişen Ümera mevcuttur. Gümüştekin, Melikşah döneminde Cândarlık görevinde bulunmuş, Berkyaruk devrinde ise atabey olarak görev almıştır. Ayrıca bu dönemde büyük nüfuzla sahip olmuştur. Önce Tuğrul Bey'in sonra Alparslan'ın hizmetinde bulunan Güherâyin'nin Bağdad Şahneliği yaptığını belirtmiştik.²⁹⁷

Altun-Taş ve Çavlı gibi askeri teşkilat içerisinde gördüğümüz gulamlar, ordunun muharip gücünü oluşturmuştur. Kavurd'un isyanı sırasında ordu kumandanlarının bir kısmı Kavurd ile mektuplaşıp, Alparslan aleyhine anlaşmışlardır. Kavurd ile Alparslan arasındaki anlaşmadan sonra bu durumu tahkik ettiren Sultan, bu olaya karışan kumandanları öldürtmüştür.²⁹⁸ Bu da göstermektedir ki gulamlar bazen devlet işlerinde çok etkin roller üstlenmekte ve bağlı buldukları hükümdar aleyhinde faaliyette bulunabilmektedirler.

²⁹⁵ Köymen, Age., s. 250.

²⁹⁶ Köymen, Age., ss. 251, 258.

²⁹⁷ Köymen, Age., ss. 251- 252.

²⁹⁸ Köymen, Age., ss. 254.

Bir gulam, devlet içerisinde yükselirken hedefinde Emirlik makamı vardır. Haşmetli bir Emir maiyetinde 500 atlı bulundurandır. Örneğin Güherâyin, kaynaklarda ordu (cüyûş) denecek kadar çok askere sahipti ve Melikşah döneminde nüfuzlu ve serveti çok Gulam durumuna gelmişti.²⁹⁹ Gulamların şahsi becerileri ile de alakalı olan protokol sıramasında kimi zaman gulamlar padişah ve vezirden sonra zikredilmişlerdir. Örneğin Emir Porsuk, Tuğrul Bey'in yanında Bağdad'a geldiğinde Vezirden sonra üçüncü sırada nakledilmiştir. Melikşah döneminde, Bağda'da gelen Sav-Tekin, halifenin veziri tarafından karşılanmış ve halifenin hil'at ve ihsanını almıştır. Bu ümera sınıfına bazen İktâ bazen de maaş verilmiştir. Berkıyaruk döneminde emir Üner'e Fars ve Irak eyaletlerinin iktâsı verilmiştir. Yine Mehmed Tapar döneminde, emir Ahmedil'e Azerbaycan eyaleti iktâ, olarak tevdi edilmiştir. Bunun haricinde maaş alan gulamlar vardır ki Selçuklu devletinin bu sistemde yetişmiş gulamlarının hizmet karşılığı, çoğunlukla maaş(bistgani) usulü ile karşılanmıştır.³⁰⁰

3.4. SELÇUKLU DEVLETİ SARAY TEŞKİLATINDA GULAMLAR

Selçuklu devletinde başından itibaren merkeziyetçi bir yapı tesis edilmeye çalışılmıştır. Bu yapıyı tesis etmek için kullanılan gulamlar, Tuğrul Bey döneminden itibaren önemli görevlere getirilerek, aktif bir şekilde kullanılmıştır. Böylece Türkmen aristokrasisinin gücü kırılmak istenmiş ve taht kavgalarında bu Türkmen beylerinin etkinliği de azaltılmıştır.³⁰¹

Bir devletin gücü merkezi otoriteye dayandırılıyorsa eğer, o devletin hükümdarının ve maiyetinin güçlü olması gerekirdi. Hükümdar içe ve dışa karşı haşmetlidir. Bu gücü tesis etmek için de gerekli nizam ve tertibat saray düzeni içinde oluşturulmalıydı. Güç ve ihtişam sarayın birinci özelliğiydi. Alparslan'ın büyük saraylar ve binalar yaptırması bu ihtişamın gösterilebilmesi içindir.³⁰²

Saray bir nevi Sultanın ihtişamını yansıttığı gibi onun veren el olduğunu gösteren ihsan etme tarafının da bir göstergesiydi. Sarayda ihtişam ve ihsan birbiriyle iç içe idi. Sarayda sabahın erken saatlerinden itibaren gelenlerin yiyip içmeleri için büyük sofralar hazırlanırdı.³⁰³ Tuğrul Bey, sofrta ikram ve ihsanlarına çok ehemmiyet verirdi.

²⁹⁹ Köymen, Age., s. 255.

³⁰⁰ Köymen, Age., s. 257.

³⁰¹ Turan, Age., ss. 305-306.

³⁰² Köymen, Age., s. 89.

³⁰³ Uzunçarşılı, Age., s.31.

Tuğrul Bey, ava veya gezintiye çıktığı zaman bile yirmi katır yükü yiyeceklerle çıkar, sofralar kurulur ve çeşit çeşit yemekler herkesi şaşırtırdı. Yine Nizâmü'l-Mülk'ün verdiği bilgiye göre dönemin tüm Türkistan hanları bu şekilde bir düzen kurmuşlardı.³⁰⁴ Bu aynı zamanda bir gelenektir ve Sultanın ihsanı fakir ve fukaranın mutluluğu içindi. Alaprsan, sarayında hergün elli koyun kestirirdi. Bu sadece fakirlere dağıtılırdı. Emir ve askerlerin sofrası ayrı kurulurdu.³⁰⁵

Melikşah ve Sencer dönemlerinde en yüksek derecede haşmetini sergileyen Selçuklu sarayı, hükümdarın şahsı, ailesi ve maiyetini (gulamları) ihtiva etmekteydi. Selçuklu saray teşrifatında İran etkisi görülse de Oğuz geleneğinden de tamamen uzaklaşmamıştır.³⁰⁶ Selçuklu devletinde saray, dergâh veya bârgâh olarak da anılmaktaydı.³⁰⁷

Saray, hükümdar ve maiyetinin evi olması yanı sıra ordu ve hükümet merkezi idi. Düzen ve büyüklük sarayın en özelliği idi. Sultanlar genelde seferde ya da ülkenin başka bölgelerinde olduğu için, saray ve dergah terimleri sultanın bulunduğu her yer için kullanılmaktaydı. Yani saray sadece merkezi olan yerin adı değildi. Saray, sultanın ikamet ettiği her yer için kullanılırdı. Sarayda her görev, o görevden sorumlu olan kişi ve onun görev alanı belliydi. Herkes kendi vazifesine ait işle meşgul olmalıydı ve yetkilerini aşmalıydı. Ayrıca tüm saray teşkilatı doğrudan Sultana bağlıydı.³⁰⁸

Saray teşkilatı içerisinde yukarıda bahsettiğimiz haşmet ve debdebenin en büyük unsurlarından biri de gulamlardır. Saray gulamları küçük yaşta alınıp, Büyük Selçuklularda sarayda, Anadolu Selçuklularında gulamhane denilen mekteplerde yetiştirilirdi. Bunlar, hükümdar için özel olarak seçilip satın alınmış, esir edilmiş veya muhtelif şekillerde elde edilmiş, çoğunlukla Türk çocuklarıdır. Derece derece eğitimleri ve terfileri yapılan bu gulamlar, saray usul ve adetlerini öğrenir, küçük yaştan saray hizmetine alıştırılırdı.³⁰⁹ Selçuklu saray teşkilatında gulamların hemen hemen görev almadığı hiçbir makam yoktu. Buna göre, bu görevler şunlardır:

³⁰⁴ Nizâmü'l-Mülk, Age., s.89.

³⁰⁵ El-Hüseyini, Age., s. 38.

³⁰⁶ Uzunçarşılı, Age., s.31.

³⁰⁷ İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", İ.A., MEB, Eskişehir 1997, X, s. 398.

³⁰⁸ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995, s. 505.

³⁰⁹ Uzunçarşılı, Age., s.33

1- Hâciblik: Bir nevi hükümdarla hükümet arasındaki ilişkiyi kuran bu makam, Gazneli ve Abbasilerde de mevcuttu. Türkçede haciplik yada mabeynciliğin karşılığı olarak “Agacı” terimi bulunmaktaydı.³¹⁰

Haciplerin reisi olan Hâcibülhuccab’a “*Hâcibi Büzürk, Emir Hacib, Hacibi Kebir*” gibi isimlerde verilmekteydi. Bu makama hükümdarın en kıymetli adamları getirilirdi. Sarayın her türlü işlerinden sorumlu olup, maiyetinde çeşitli derecelerde hacibler bulunurdu. Köymen’e göre, Abbasi devrinin parlak olmayan bir dönemi olan el-Muktedir billah döneminde Abbasi sarayında 700 hacib olduğuna göre, Alparslan’ın sarayında bundan daha az sayıda hacib olmasının mümkün olmadığını ifade etmektedir.³¹¹

Hacipler, küçük yaştan beri saraya alınan ve sıkı bir eğitimden geçen gulamlar arasından atanırdı.³¹² Bu görev, gulamların aldığı en üst görevdi. “Büyük Hacib” yani Hâcibülhuccab, emirlik rütbesine sahipti. Yani emir olan Büyük Hacib, askeri sınıfa mensup bir görevliydi ve gulam sitemine göre yetişmişti. Hâcibülhuccab, saraydaki tüm işlerden sorumlu idi.

Haciblerin saray içerisinde en önemli görevlerinden biri teşrifat usüllerinin tatbik etmek ve bu kurallara riyeti sağlamaktı. Saray Hacib’i merasimlerde, resmi kabullerde ve saray teşkilatından görevlilerin hükümdarın huzurunda, rütbe ve derecelerine göre nasıl duracaklarını, hem tayin eder hemde kontrol ederdi. Tahtın etrafında herkes duramazdı. Orada padişahın has adamları olur ve padişahı çepeçevre sararlardı. Eğer bir kişi taht etrafına geçmek isterse işte bunu uyarmak hatta ona bağırarak Saray Hacibi’nin göreviydi.³¹³

Saray teşkilatında Hacibler bazı durumlarda ordu komutanlığı dahi yapmışlardır. Nitekim, Kavurd’un Alparslan’a karşı isyanında sevk edilen öncü kuvvetlerin kumandanlığında Haciblik görevinde olan Altuntaş ve Çavlı vardı. Bu hacibler Kavurd’un kuvvetlerini yenmiş ve onun Alparslan’a itaatini tekrar tesis etmişlerdir. Yine Hacib Erdem, Kutalmış’a karşı Alparslanın öncü kuvvetlerini kumanda etmişti. Malazgirt savaşında öncü kuvvetleri bir hacib kumanda etmiş ve Bizans İmparatoru, sulhtan sonra iki hacibin kumandasındaki 100 gulamla gönderilmişti.³¹⁴

³¹⁰ Coşkun Alptekin, “Büyük Selçuklular”, *DGBİT*, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, c. 7, s. 193.

³¹¹ Köymen, *Alparslan ve Zamani*, c. 3, s. 91.

³¹² M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1997, s. 262.

³¹³ Nizâmü’l-Mülk, Age., s.86.

³¹⁴ Köymen, Age., s. 92.

Görüldüğü gibi haciblik sarayın ve doğal devlet teşkilatının en önemli kurumlarından biriydi ve bu göreve gulam sistemine göre yetişmiş kişiler getirilmekteydi.

2- Emîr-i Hares: Melikşah dönemine kadar aktif olan bu emirlik, hükümdarın verdiği cezaları uygulayan infaz görevlisidir. Nizâmü'l-Mülk'e göre Hares Emirliği Emîr-i Hacib'den sonra gelen makamdı. Padişah bir kişiye kızdığı zaman onun hakkındaki başını vurma, sopa atma yada zindana koyma işi bu emirliğin göreviydi. Emîr-i Hares, halk arasında korkulan kişiydi, hükümdardan çok ondan korkulurdu. Bu korku onun heybet haşmetinden de gelmekteydi. Emîr-i Hares'in daima kösü, âlemi ve nevbeti olmuştur. Ayrıca emrinde daima, 20'si altından 20'si gümüştan değenekli ve 10'u mızraklı, 50 Çüb-dâr olması gerektiği belirtilmiştir.³¹⁵

3- Candarlar: Emîr-i Candar, Hükümdar ve sarayın muhafazasından sorumlu candarların emiridir. Candarların arasından atabeylik makamına kadar çıkanlar vardır. Candarlar, atlı olup kılıç, kalkan, yay ve nacak kullanırlardı. Sarayla birlikte divanı da koruyan candarlar, hükümdarın idam emirlerini yerine getirir, savaşta ve konaklarda sultanı korurlardı.³¹⁶

Dergahın yani sarayın bekçileri, nöbetçileri ve kapıcıları candarlık kurumunun içindedir. Bu konuda Nizâmü'l-Mülk, onlara dikkat edilmesi gerektiğini ve bunların devamlı gizli ve açık olarak takip altına alınmaları gerektiğini söylemiştir. Çünkü bunlar para ile çabuk yoldan çıkabilirler ve dergahı tehlikeye sokabilirlerdi. Bu görevin çok büyük ve nazik olduğunu ve hatta diğer işlere tercihen bunlara öncelik verilmesi gerektiğini ifade eden Nizâmü'l-Mülk, bu konuda "*Gece ve gündüz bu işten gafil olmamak lazımdır*" demektedir.³¹⁷

4- Silâhdârlar: Hükümdarın silahlarını koruyan ve merasimlerde onları taşıyan görevlilerdir ve başlarında Emiri Silah bulunur. Bu emir, merasim esnasında padişahın sağında dururdu ve padişahın silahını taşırdı. Zeredhâne, Zerâdhâne veya Zırhâne denilen silahaneninde sorumlusu olan bu emir, buradaki muhafızlarında emiriydi.³¹⁸

Silâhdâr'ın bir diğer görevinde padişahı korumaktı. Bu göreviyle alakalı bilgiyi Alparslan'ın öldürülmesinde görmekteyiz. Nitekim, Yusuf Hârezm'i bıçağını çekerek

³¹⁵ Nizâmü'l-Mülk, Age., ss. 94-95.

³¹⁶ Uluçay, Age., s. 262.

³¹⁷ Nizâmü'l-Mülk, Age., ss. 88-89.

³¹⁸ Uzunçarşılı, Age., ss. 34-35.

Sultanın üzerine yürüdüğünde Silâdârlar ve gulâmlar onu yakalamak için atılmışlardır.³¹⁹

Gulam sistemine göre yetişen köleler arasından seçilen silâhdarlar, bu göreve liyakatlarını eğitim süreçleri içerisinde belli etmekteydiler. Gulamların eğitim süreci sonunda alacakları görevler, bir fermanla onlara bildirilmekteydi.³²⁰

5- Emiri Alem: Sulatanın “*Rayeti Devlet*” denilen bayrağını taşıyan ve onu koruyan muhafızların emiridir.

6- Câmedar: Hükümdarın elbiselerinin muhafızıdır. Câmedarlık, Anadolu Selçuklu Devletinde ve Memlûklülerde de görülen bir müessesedir.³²¹ Câmedarlık görevine bir gulam, saraya alındıktan sonra altıncı senesinde ulaşabilmekteydi.³²²

Hükümdarın özel görevinde bulunan gulamların kaç tanesinin, ne zaman ve ne şekilde olacakları belirlenmişti. Bunlar hergün bu görevlerini icra için nöbet tutmaktaydılar.³²³ Ayrıca özel hizmetteki bu gulamlar (Silahdâr, Şarapdâr, Abdâr, Çaşnigâr ve Camedâr), daima padişah huzurunda kalırlardı. Hatta özel misafirler ağırlandıkça bile diğer görevliler dışarı çıkarılırken bu özel hizmete tabi gulamlar huzurda bulunurlardı.³²⁴

7- Şarabdâr: Muayyen miktarda hademesi bulunan ve Şarabhane denilen yerden olan kişi Şarabdârı Has’dır. Sultanın meşrubatını hazırlamak ve her hafta belli günlerde meclis-i has’da ki teşrifatin meşrubatını hazırlamak gibi görevleri vardı.³²⁵ İçecekler, şaraphane denilen kilerde muhafaza edilirdi. Şarabdâr’ın hizmetinde içki sunan sakiler ve hademler bulunurdu.³²⁶

8- Taştdar veya Âbdâr: Taştdar, hükümdar elini yıkadığı zaman ona leğen ve ibrik tutan kişiydi. Taşt leğen, âb su demektir.³²⁷ Orta Çağ devletlerinde genelde Sultanlar, değer verdikleri kölelerini, en yakın hizmetlerine alırlardı³²⁸. Çünkü Sultanlar, hem sevdikleri köleleri yanlarında görmek isterler hemde bu hizmeti veren kişilerle yalnız kalacakları için en değerli hizmetkarlarını tercih ederlerdi.

³¹⁹ Köymen, Age., ss. 94-95.

³²⁰ Nizâmü’l-Mülk, Age., s. 73.

³²¹ Uzunçarşılı, Age., s. 35.

³²² Hatice Arıcı, *Nizâmü’l-Mülk ve Selçuklu Müesseselerinin Oluşumundaki Yeri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s. 73.

³²³ Nizâmü’l-Mülk, Age., s. 73.

³²⁴ Nizâmü’l-Mülk, Age., s. 85.

³²⁵ Uzunçarşılı, Age., s. 35.

³²⁶ Uluçay, Age., s. 36.

³²⁷ Uzunçarşılı, Age., s. 36.

³²⁸ Arıcı, Age., s. 72.

9- Çaşnîgîrler: Maiyetinde muhtelif sayıda adamı olan Çaşnîgîr, hükümdarın sofrasından mesuldü. Hükümdarını yemeğini hazırlar ve evvela kendisi tadına bakardı. Böylece yemeğin zehirli olup olmadığı anlaşılırdı. Bu göreve de yine en güvenilir gulamlar tercih edilirdi.³²⁹

10- Emiri Âhur: Hâsahurun emiri olup, hükümdarın hayvanlarına bakardı. Emri altında seyisler ve sair görevliler mevcuttu.³³⁰ Törenlerde hükümdarın atının dizginlerini çeken emir-i âhur, saray gulamları arasında daha düşük rütbeyle sahipti. Emir-i âhur'a bazen, "imrahor, mirahor" da denilirdi.³³¹

11- Serheng veya Çavuş: Saray vazifedarlarından olan bu görevli, posta ulaklığı ve muhabere hizmetleri yapmakta, hükümdar alaylarının önünde yürüyerek Sultana yol açmaktaydılar. Serhengler, Sultanın alayının önünde gidip "*durbaş, savulun*" dedikleri için durbaş namında almışlardır.³³²

yukarıda saymış olduğumuz tüm görevliler, saray içerisinde yetişen hükümdarın gulamlarından seçilmekteydi. Tespit edilen bu vazifedarların yanı sıra, İnak denilen Muhasipler, Hâsekiler ve Hadimler de vardı.³³³ Ayrıca Nizâmü'l-Mülk'ün kaydına göre, Emir-i Şikâr isimli bir görevlide bulunmaktaydı. Emir-i Şikâr, hükümdarın av hazırlıklarını düzenleyip onunla birlikte ava giderdi. Sultanla birlikte ava çıkanların amiri oydu. Ayrıca Emir-i Şikâr, sultanın av köpeklerine ve kuşlarına da bakardı.³³⁴

Gulamlar, sarayda yukarıda vermiş olduğumuz görevlerin yanı sıra hükümdarın hassa birliklerini oluşturmaktaydılar. Yeteneğine göre, askeri yapı için yetiştirilen bu gulamlar, devletin merkez ordusunu teşkil etmekteydiler. Orta Çağ Türk-İslam devletlerinde ortak bir yapı olarak görülen ve "gulaman-ı hâs", "gulaman-ı dergah" gibi isimlerle anılan hükümdarın hassa birlikleri, doğrudan doğruya sultanın şahsına bağlı saray görevlileriydi. Bu yapı hakkında bilgi edindiğimiz Gazneli, Sâ mâni, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçukluları devletleri sistemin görüldüğü devletlerdir.³³⁵ Gulaman-ı Dergah, gulaman-ı hâss, mefaride, mefaride-i halka-i hass, halka-i hass,

³²⁹ Uzunçarşılı, Agy.

³³⁰ Uzunçarşılı, Age., s. 37.

³³¹ Uluçay, Age., s. 263.

³³² Uzunçarşılı, Age., s. 37.

³³³ Uzunçarşılı, Age., ss. 31-38.

³³⁴ Uluçay, Agy.

³³⁵ Palabıyık, Age., s. 183.

mülazım, mülazıman-ı dergah, mülazımna-ı yatak-i hümayun, gulaman-ı yatk-i sultan gibi tabirler bu sistem içinde zikredilmektedir.³³⁶

Gulaman-ı dergah, saray gulamları anlamına gelmektedir. Bu gulamlar, doğrudan hükümdara bağlı olan gulaman-ı hass dışında kalan umeraya ait gulamları karşılamaktadır. Sultanın şahsına bağlı olan gulamlar, “gulaman-ı hass” olarak ifade edilmektedir. Sulh ve sefer halinde her türlü şartta, sultanın özel hizmetinde bulunan bu gulamlar, bazen Sultanın katılmadığı askeri harekâtlara da katılmaktaydılar. Bu gulamların görevleri arasında bazen sultanın emri ile devlet adamlarının tevkifi, mihmandarlık ve refakatçılık, bir kimsenin huzura çağrılması gibi görevlerde yapmaktaydılar.³³⁷

Mefaride, gulaman-ı hass’ın bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu gulamlar, tek tek ve ayrı ayrı eğitim gördükleri için Müfred ismini almışlardır. Müfredan, fiziki özellikleri ve yiğitlikleri takdir edilmiş gulamlar arasından seçilmekteydiler.³³⁸ Müfretler, yakışıklı uzun boylu, dikkatli ve seçkin iki yğz adamadan oluşurdu. Nizâmü’l-Mülk’e göre, bunların yüz tane Horasanlı, yüz tanesi Deylemlî olmalıydı. Yine onun kaydına göre, kıyafetleri gayet düzgün olmalı, yirmi tanesi altından diğerleri gümüşten iki yüz tane silah takımları olmalıydı. Hepsinin geçimlerinin sağlanması ve sürekli atlı olmaları gerektiğini vurgulamıştır.³³⁹ Savaş halinde dahi sarayda bulunup, sarayı korumakla görevliydi. İyi teçhizatlı olan Müfredan birliği bazı devletlerde iki kısma ayrılarak, bir kısmının sarayı diğer kısmının Sultanın şahsını korumakla görevli oldukları da görülmektedir.³⁴⁰

Sarayda görevli olan gulamlar, belli bir düzen ve tertibat içerisinde görevlerini yerine getirmekteydiler. Nizâmü’l-Mülk’ün verdiği kayda göre:

Hizmette olan bendegân, ihtiyaç duyuldukça, (mesela) ok atma sırasında tolanırlar; (bir vazifeyi yerine getirmek için) derhal dağılınca, vaktinde (toplu olarak) geri gelirler. Kati emir (ferman) verildiği, nasıl davranılması gerektiğini onlara söyledikleri zaman, (buna göre) hareket ederler ve bu külfete de lüzum kalmaz. Hergün ab-dâr, silah-dâr, şarab-dâr, cema-dâr ve benzerleri gulamlardan, haciblik emirliğine ve emirliğe yükselmiş olan gulamlardan kaçının (padişahın huzuruna) hizmete gelecekleri (önceden) malum edilmelidir

³³⁶ Göksu, Agt., ss. 43-44.

³³⁷ Göksu, Agt., s. 45.

³³⁸ Nizâmü’l-Mülk, Age., s. 114.

³³⁹ Arıcı, Age., s. 76.

³⁴⁰ Göksu, Agt., s. 46.

ki, hergün bir çadır (visak)dan bu sayıda gulam nevbete gelsinler. Padişahın has adamları (havâs) hakkında da aynı (muamele) yapılır. Böylece yığılma olmaz.³⁴¹

Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere devlet hizmetindeki gulamlar, sarayda aldıkları görevler doğrultusunda, hizmete alındıkları günden yaşlandıkları zamana kadar, takdire değer bir düzen içinde olmuşlardır.

Gulam kökenli devlet adamları, Gazneli, Samani ve bütün Selçuklu devletlerinde görülmektedirler. Bu sitemle yetişen gulamlar, devletin askeri ve idari kadrolarında yer almaları haricinde bazılarının ilim ve tasavvufla da uğraştıkları bilinmektedir. Ayrıca bu istem üzerine yetişmiş gulamlar tarafından Anadolu ve Türk-İslam coğrafyasında camii, medrese, kervansaray, çeşme gibi birçok eserler yaptırılarda vardır.

---

³⁴¹ Nizâmü'l-Mülk, Age., s. 73.

SONUÇ

Tarihte ilk defa Emeviler dönemiyle birlikte İslam ordularında yer almaya başlayan Türk unsurları, özellikle Abbasiler dönemiyle birlikte başarılı askeri yönleri dolayısıyla, askeri yapıya kitleler halinde dahil edilmeye başlanmışlardır. Önceleri halifelerin muhafız birlikleri içinde değerlendirilen Türkler, özellikle Halife Me'mun ve Halife Mu'tasım dönemlerinde bir devlet politikası olarak temin edilemeye başlanmışlardır. Köle statüsüyle temin edilen bu unsurlar, kendilerine verilen özel eğitimlerin ardından da, gerek askeri yapıya ve gerekse devlet yapılanması içinde alan diğer görevlere dahil edilmişlerdir. Bu şekilde ortaya çıkan gulam sisteminin özellikle askeri faydalarının anlaşılmasının ardından, farklı pek çok İslam devletinde de bu sistem uygulanmış ve devletlerin askeri ve idari yapılanmalarında, bu sistemden gelen unsurlar etkin hale getirilmiştir.

Gulam sisteminin uygulandığı devletlerde, bu yapıdan yetişen unsurların yer aldığı bazı olumsuz durumların ortaya çıkmasına, hatta bazen bu olumsuzlukların devletin yıkılışında etkili olan faktörler haline gelmesine rağmen, bu sistemin varlığını yüzyıllar boyunca devam ettirmiş olması önemlidir. Bu durum ancak, bu sistemin uygulandığı devletler için sağladığı faydaların, vazgeçilmez olması ile açıklanabilir.

Farklı İslam devletlerinde gulam sisteminin uygulamaları olmakla birlikte, bu sistem içinde tercih edilen insan unsurunun hemen hemen bütün devletlerde Türkler arasından seçilmesi de ilginçtir. Yetiştikleri coğrafyanın zorlukları ve savaşçılık yönleri dolayısıyla Türkler, diğer milletlere göre üstün kabul ediliyordu. Sadakat, göreve bağlılık, emir-komuta anlayışına itaat, gibi olumlu özellikleri dolayısıyla da Türkler bu sistem için vazgeçilmez hale gelmişlerdi.

Gulam-Memlûk sistemi içinde yer alan unsurlar köle statüsüne haizdiler. Ancak bu sistem içinde yer alan Türk unsurları, hiçbir zaman kendilerini basit manada köle olarak değerlendirmemişler, aşağılanmayı kabul etmemişler, hatta bu tarzda muamelelere karşı en sert tepkiyi vermişlerdir. Gulam-Memlûk kökenli Türkler, kendilerini daima üstün olarak görmüşler ve aralarına farklı etnik yada toplumsal yapıda yer alan unsurları dahil etmemişlerdir. Aralarında konuştukları Türkçe, kullandıkları Türk isimleri ve kendi aralarında yaşattıkları Türk kültürüne ait uygulamalarla buldukları coğrafyada dolaylı yoldan, Türkleştirme faaliyeti içinde de yer almışlardır.

Selçuklu devletlerinin tüm idari,siyasi ve askeri kademelerinde gulam sisteminde yetişmiş profesyonel asker, bürokrat ve yöneticiler görtmek mümkündür. Kurulduğu günden itibaren dönemin şartlarına göre hareket eden Selçuklu devleti, gulam sistemini de komşu olduğu ve sisyasi ve sosyal bir güç olarak gördüğü devletlerden devşirmiştir.

Selçuklu devletlerinde gulamlar, genel olarak padişahın gücünü artırmak ve merkezi otoriteyi güçlü hale getirmek için kullanılmıştır. Devleti oluşturan stratejik makamlarda ve görevlerde hep bu gulam kökenli Türkmenler kullanılmıştır. Yapılan araştırmalar neticesinde varılan sonuç, Gulam sisteminin Selçuklular için dayanılması en sağlam güç olarak görülmüş ve uygulanmış olmasıdır. Merkezi otorite güçlendirilerek, Türkmen beylerinin hakimiyetleri kırılacak, taht mücadelelerinde etkinlikleri azalacak, kesif bir şekilde Orta Asya'dan gelen Türkmen göçleri bu sistemle otoriteye hem ısındırılmış hemde kazandırılmış olacaktı. Böylece devlet, varlığını bu unsurun güçlü olmasıyla doğru orantılı olarak görmekteydi.

Memlüklerin temin edilmelerinden, eğitimleri ve devlet kademelerinde görev almalarına kadar geçen süreç, daima belirli kurallar çerçevesinde oluyordu. Bu kurallar İslam devletlerinde bazı farklılıklar göstermekteydi. Memlük sistemi mükemmel kabul edilebilecek uygulama düzeyine Memlük Devleti döneminde ulaşmıştı. İdari ve askeri alandaki bütün kadroların Türk Memlüklerinin elinde olduğu bu devlet, hakim olduğu coğrafyada etkin bir yönetim kurmuştu.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz ed-Dûrî, “Bağdat”, *D.İ.A.*, TDVY, IV, İstanbul 1991.
- Agacanov, Sergey Grigoreviç, *Selçuklular*, Ötüken Yay., İstanbul 2006.
- Alptekin, Coşkun, “Büyük Selçuklular”, *DGBİT*, Çağ Yayınlar, İstanbul 1992.
- Apak, Adem, “Hz. Osman Dönemi Fetihleri”, *U.Ü.İ.F.D*, c.9 (9), Bursa 2000.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Hukuk Tarihi*, A.H.F.Y, Ankara 1941.
- Ayalon, David, “Premiliniary Remarks on the Mamluk Military Institution in Islam”, *War Technology and Society in the Middle East*, (Ed. V.J. Parry-E.Yapp), London, 1975.
- Ayalon, David, “Memlûk Devletinde Kölelik Sistemi”, (Çev. Samira Kortantamer), *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 4, İzmir 1989.
- Aydın, M. Akif, “Köle”, *D.İ.A.*, TDVY, XXVI, Ankara 2002.
- Aykaç, Mehmet, *Abbâsî Devleti'nin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Dîvanlar (132-232/750-847)*, TTK, Ankara 1997.
- Azimli, Mehmet, “Abbâsiler Döneminde Türklerden Oluşturulan ordu: Hassa Ordusu”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c. 4, Ankara 2002.
- Barthold, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, TTK, Ankara 1973.
- Bosworth, C.E., “Ghulam-Pesia”, *EF*, vol.II, London 1965.
- Bozdemir, Mevlüt, *Tük Ordusunun Tarihsel Kaynakları*, AÜSBFY, Ankara 1982.
- Bozkurt, Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, *A.Ü.H.F.D*, c. 38 (1-4), 1981.
- Brunschvig, R., “Abd”, *EF*, E.J. Brill, I, London 1962.
- Çağatay, Neşet, *Başlangıçtan Abbâsilere Kadar (Dini-İçtimai-İktisadi-Siyasi Açıdan) İslam Tarihi*, TTK, Ankara 1993.
- Çelebican, Özkan, “Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik”, *A.Ü.H.F.D*, c. 43(1-4), 1993.
- Çetin, Altan, *Memlûk Devletinde Askeri Teşkilat*, Eren Yay., İstanbul 2007.
- Daniel, E.L., “Abbasid Dynasty”, *Encyclopedia of Asian History*, New York 1988.
- Demirci, Mustafa, “Sâmerrâ”, *D.İ.A*, TDVY, XXXVI, İstanbul 2009.
- El-Belâzurî, *Fütûh'l – Büldân*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002.
- el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, (Çev. Ramazan Şeşen), TKAey, Ankara 1988.

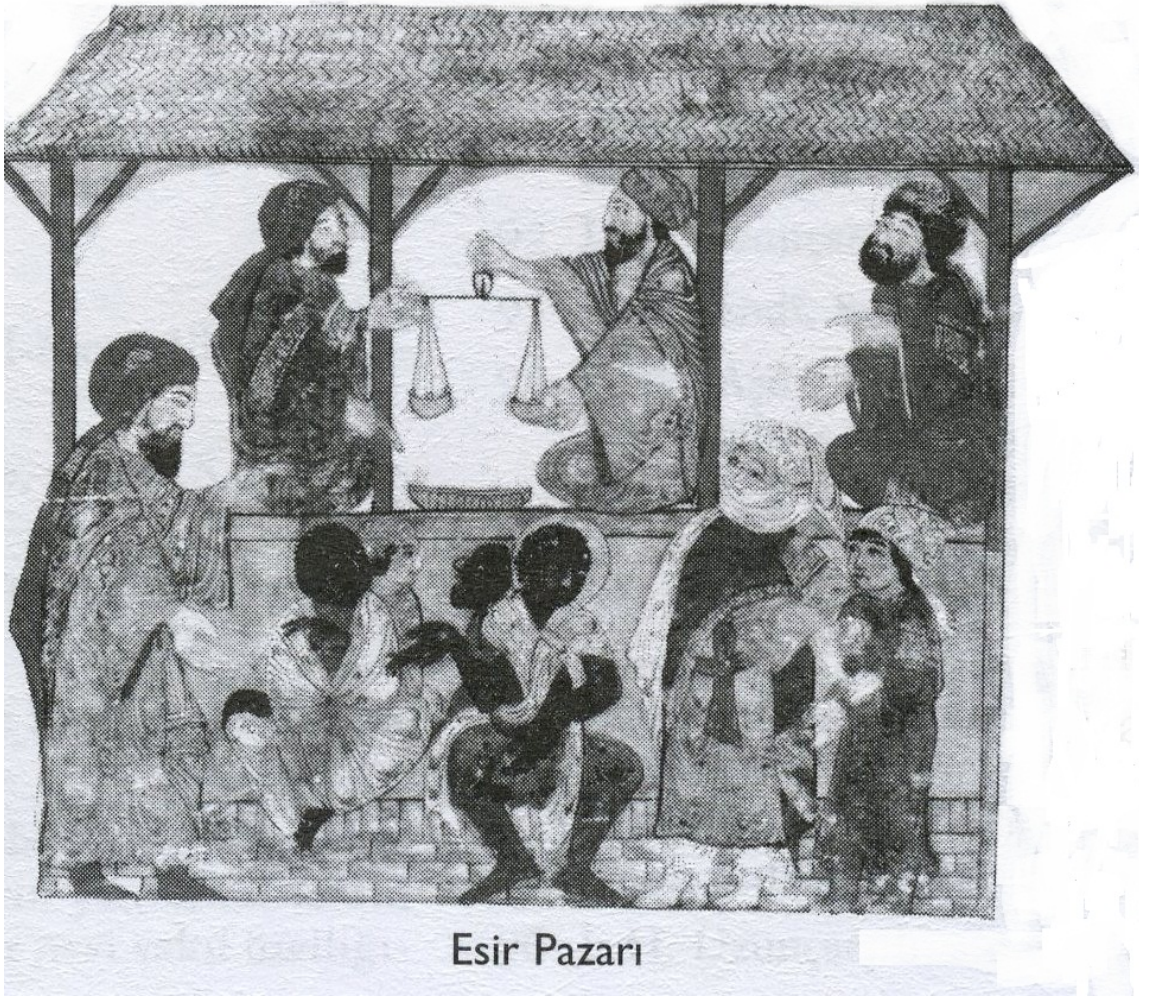
- el-Mâverdi , *el-Ahkamu's-Sultaniyye (İslamda Hilafet ve Devlet Hukuku)*, Bedir Yay., İstanbul 1994.
- Erol, Ayşe F., “ Arkaik Dönem Atina’ında Kölelik Sistemi”, *G.Ü.E.F.D*, c. 27 (1), 2007.
- er-Ravendi, Muhammed Hamîdullah, “Abd”, *DİA*, TDVY, I, İstanbul 1988.
- Esir, İbnü'l, *El Kâmil Fi't-Tarih*, Bahar Yay., İstanbul 1991.
- Forand, Paul G., “ The Relation of the Slave and the Client to the Master or Patron in Medieval Islam”, *International Journal of Middle East Studies*, 2 (1), 1971.
- Goitein, S.D, “Salves and Slavegirls in the Cairo Geniza Records”, *Arabica*, T.9, Fasc.1, Brill, 1962.
- Göksu, Erkan, “Türkiye Selçuklu Devletinde Gulâm Eğitimi ve Gulâmhâneler”, *Nüşa*, s.24, Güz 2007.
- _____, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.
- Günaltay, Şemsettin, “Abbas Oğulları İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükselişinde Türklerin Rolü” *Bellekten*, c. 6, s. 23-24 Ankara 1942.
- Güneş, İsmail, *Hz. Peygamber Döneminde Askeri Teşkilat*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), S.Ü.S.B.E, Konya 1991.
- Haldun, İbn-i, *Mukaddime*, Maarif Vakfı Yay., c.1, İstanbul 1954, ,
- Hammaş, Necdet, “Emeviler Döneminde Mevali ve Zimmilerin İdarededeki Rolü”, (Çev. İrfan Aycan), *A.Ü.İ.F.D*, c. 37, Ankara 1997.
- Hardy, P., “Ghulam”, *EP*, vol. II, London 1965.
- Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul 1985.
- Hizmetli, Sabri, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olayları : Sonuçları ve Etkileri”, *A.Ü.İ.F.*, c.39, Ankara 1999.
- İnalçık, Halil, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar 1*, TTK, Ankara 1995.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Abbasiler Zamanında Türkler (Etrâk)”, *Trük Dünyası El Kitabı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 2001.
- Kennedy, Hugh, *The Armies of the Caliphs (Military and Society in the Early Islamic State Warfare and History)*, Routledge London and New York 2001.

- Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yay., c. 5, Ankara 2002.
- Kızıltoprak, Süleyman, “Memlûk”, *D.İ.A.*, TDVY, XXIX, Ankara 2004.
- Kitapçı, Zekeriya, “İslam’ın İlk Devirlerinde Arap Şehirlerine Yerleştirilen İlk Türkler”, *Türk Kültür Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sayı:112, Ankara 1972.
- _____, *Azerbaycan – Harezmi ve Türk Oğuz Boyları Arasında İslamiyet*, Yedi Kubbe Yay., Konya 2005.
- _____, *Orta Asya’da İslamiyet’in Yayılışı ve Türkler*, Kuzucular Ofset, Konya 1998.
- _____, *Saâdet Asrında Türkler, (İlk Türk Sahâbe Tabîi ve Tebea Tâbiileri)*, Damla Ofset Matbaacılık, Konya 1995.
- Koprıman, Kazım Yaşar, *Mısır Memlûkleri Tarihi-Sultan al-Malik al-Muayyad Şeyh al-Mahmudi Devri (1412-1421)*, Ankara 1989.
- Köprülü, Fuat, “Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar”, *Belleten*, c. 8 (29-32), Ankara 1944.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Alparslan ve Zamanı)*, TTK, c. 3, Ankara 1992.
- _____, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu (Kuruluş Devri)*, TTK, c.1, Ankara 1989,
- _____, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara 1993.
- Lewis, Bernard, *Ortadoğu’da İrk ve Kölelik* ,(1990), (Tarihsel Araştırma), (Çev. Enver Günsel), Truva Yay., İstanbul 2006.
- Mahmut, Kaşgarlı, *Divanü Lügat-it-Türk Tercümesi*, (Çev.Besim Atalay), TDK, Ankara 1998.
- Matthew, S. Gordon, “The Turkish Officers of Samarra: Revenue and the Exercise of Authority”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 42(4), Brill 1999.
- Merçil, Erdoğan, “Gulam”, *DİA*, TDVY, XIV, İstanbul 1996.
- Mesudi, Mürûc ez-Zehep (Altın Bozkırlar), (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2004.
- Muhammed b. Ali Süleyman, *Râhat-üs-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, TTK, Ankara 1999.
- Nadir Özdemir, Mehmet, “Abbasi Halifesi Mu’tasım’ın Ordusunda Bulunan Türklerin “Köle” Olup Olmadığı Meselesi”, *SÛTAD*, sayı:18, Konya 2005.

- Nadir Özdemir, Mehmet, *Abbasilerin İlk Dönemlerinde Kölelik*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004.
- Necef, Ekber N., *Karahanlılar*, Selenge Yay., İstanbul 2005.
- Nizamü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, (Haz. M. Altay Köymen), TTK, Ankara 1999.
- Okandan, Recai, *Umumi Hukuk Tarihi Dersleri*, İstanbul Üniversitesi Yay., İstanbul 1951.
- Özcan, Abdülkadir, "Kul", *D.İ.A*, TDVY, XXVI, Ankara 2002.
- Özgüdenli, Osman G., "İran", *D.İ.A*, TDVY, XXII, İstanbul 2000.
- Özkuyumcu, Nadir, "Hilf", *D.İ.A*, TDVY, XVIII, İstanbul 1998.
- Palabıyık, Muhammet Hanifi, *Gazneli Devleti Saray Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 1996.
- _____, *İslam Devletlerinde Emniyet Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), A.Ü.S.B.E, Erzurum 1991.
- Pamukçu, Ekrem, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1994.
- Parry, V. J., "İslamda Harp Sanatı", *İÜFTD*, (Çev. E. Merçil, S.Özbaran), sayı:28-29, İstanbul 1975.
- Pipes, Daniel, *Slave Soldiers and Islam*, Yale Universty Press, New Haven and London 1981.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah, *Cami'ü't-Tevârih (Selçuklu Devleti)*, (Çev. Erkan Göksu, H.Hüseyin Güneş), Selenge Yay., İstanbul 2010.
- Sarre, Friedrich, *Die Ergebnisse Der Ausgrabungen Von Samarra*, Berlin 1922.
- Sevim, Ali, "Azîmi'nin El-Muvassal Adlı Kayıp Eserindeli Selçuklular İle İlgili Kayıtlar", *Belleten*, c. XLVII(186), Ankara 1983.
- Sevim, Ali, "Dandanakan", *DİA*, TDVY, VIII, İstanbul 1993.
- Sevim, Ali, Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, TTK, Ankara 1995.
- Sourdel, D., "Abbasi Hilafeti", (1970-1978), (Çev. Hamdi Aktaş), *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, ed. P. M Hol, K.S. Lambton, B. Lewis, Hikmet Yay., c. 1, İstanbul 1988.
- Sourdel, D., "Ghulam-The Caliphate", *EF²*, vol. II, London 1965.
- Strange, L.G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge University Press, Cambridge 1905.

- Sümer, Faruk, “Selçuklular”, *DİA*, TDVY, XXXVII, İstanbul 2009.
- Sümer, Faruk, “Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin”, *Bellekten*, c. 51, (200), 1987.
- Şeşen, Ramazan, “Eski Araplara Göre Türkler”, *Türkiyat Mecmuası*, İ.Ü.T.E., İstanbul 1968.
- Şeşen, Ramzan, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1998.
- Tabari, *The History of al-Tabari (The Zenith of the Marwanid House)*, Translated and Annotated by Martin Hinds, Vol. 23, New York Press 1990.
- _____, *The History of Al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) The `Abbasid Caliphate in Equilibrium*, Translated and Annotated by C. E. Bosworth, Vol.30, New York Press 1989.
- _____, *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l muluk) Al-Mansur and al-Mahdi*, Translated and Annotated by Hugh Kennedy, Vol. 29, New York Press 1985,
- _____, *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk) Between Civil Wars : The Caliphate of Muawiyah*, Translated and Annotated by Michael G. Morony, Vol. 18, New York Press, 1985.
- _____, *The History of al-Tabari (Ta'rih al-rusul wa'l-muluk) The Caliphate of Yazid b. Mu`awiyah*, Ttranslated and Annotated by L K. A. Howard, Vol. 19, New York Press 1990.
- Taneri, Aydın, “Emîr-i Hares”, *D.İ.A.*, TDVY, XI, İstanbul 1995.
- _____, Aydın, “Hadım”, *D.İ.A.*, TDVY, XV, İstanbul 1997.
- Terzi, M. Zeki Hz. *Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn döneminde Askeri Teşkilat*, Sönmez Mat., Samsun 1990.
- Terzi, M. Zeki, “Gulam”, *D.İ.A.*, TDVY, XIV, İstanbul 1996.
- _____, *Abbasiler Döneminde Askeri Teşkilat*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Ankara 1986.
- Tosun, Mebrure, “Sümer, Babil Asurlularda Hukuk”, *Bellekten*, c. 37, Ankara 1973.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2008.

- Uyumaz, Emine, *Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmalı Devleti Teşkilatına Medhal*, TTK, Ankara 1988.
- Viollet, H., “Sâmerrâ”, *İA*, Meb. Yay., X, Eskişehir 1997.
- Yazıcı, Tahsin, “Fergana”, *D.İ.A.*, TDVY, XII, İstanbul 1995.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *İslamiyet ve Türkler*, *İ.Ü.E.F.Y.*, İstanbul 1976.
- _____, “Arabistan”, *D.İ.A.*, TDVY, III, İstanbul 1991.
- _____, “Avâsım”, *D.İ.A.*, TDVY, III, İstanbul 1991.
- Yiğit, İsmail, “Mevâli”, *D.İ.A.*, TDVY, XIX, Ankara 2004.
- Zahoder, B., “Dendanekân”, (Çev. İsmail Kaynak), *Bellekten*, c. 18 (72), Ankara 1954.
- Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi*, (Çev. Nejat Gök), İletişim Yay., c.1, İstanbul 2004.

EKLER**Ek 1. Türkler Ansiklopedisi, c. V, s.320**

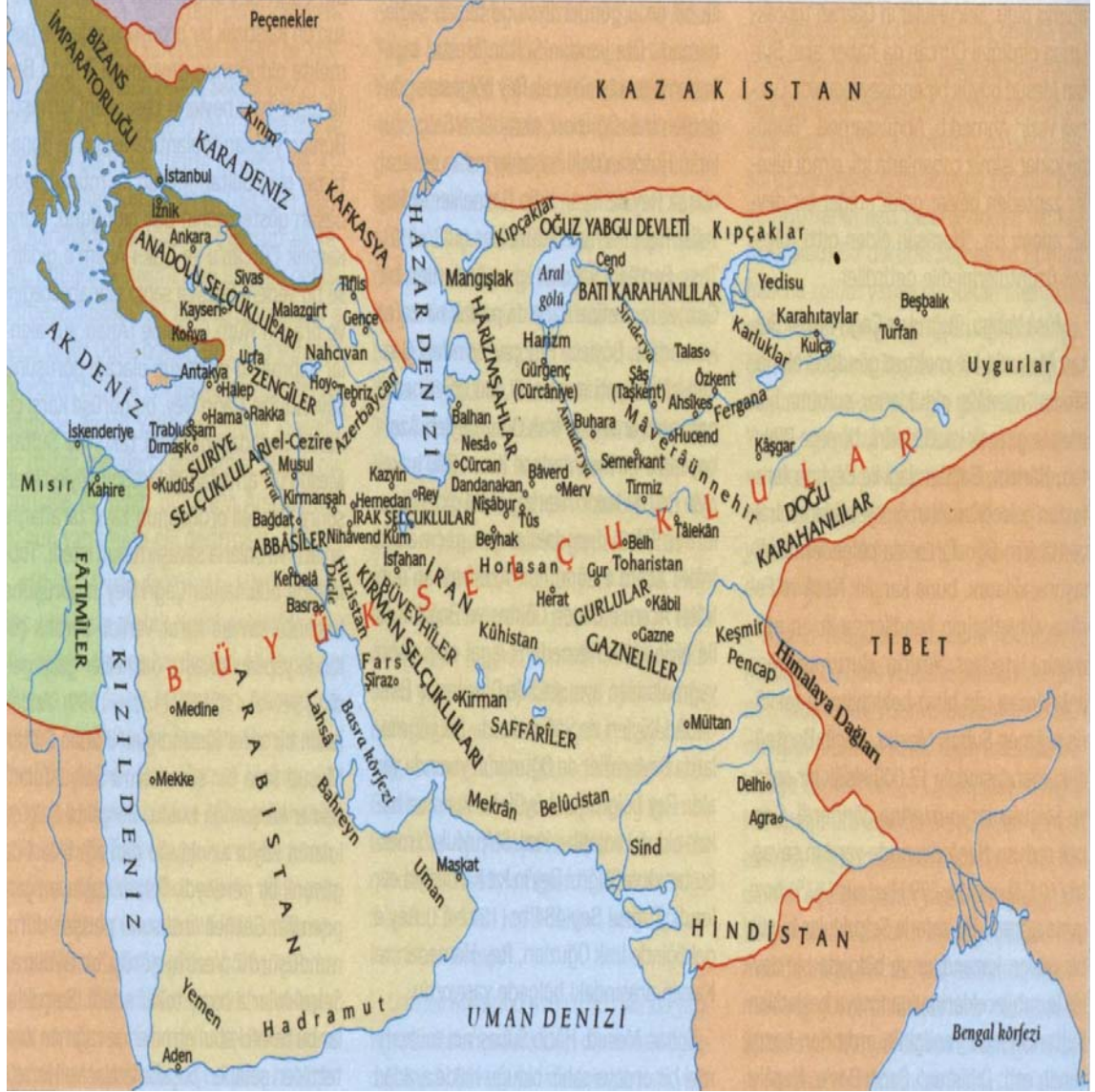

Ek 2. Türkler Ansiklopedisi, c. V, s. 321

Ek 3. İslam Ansiklopedisi, XXXVI, s. 368.

Ek 4. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı

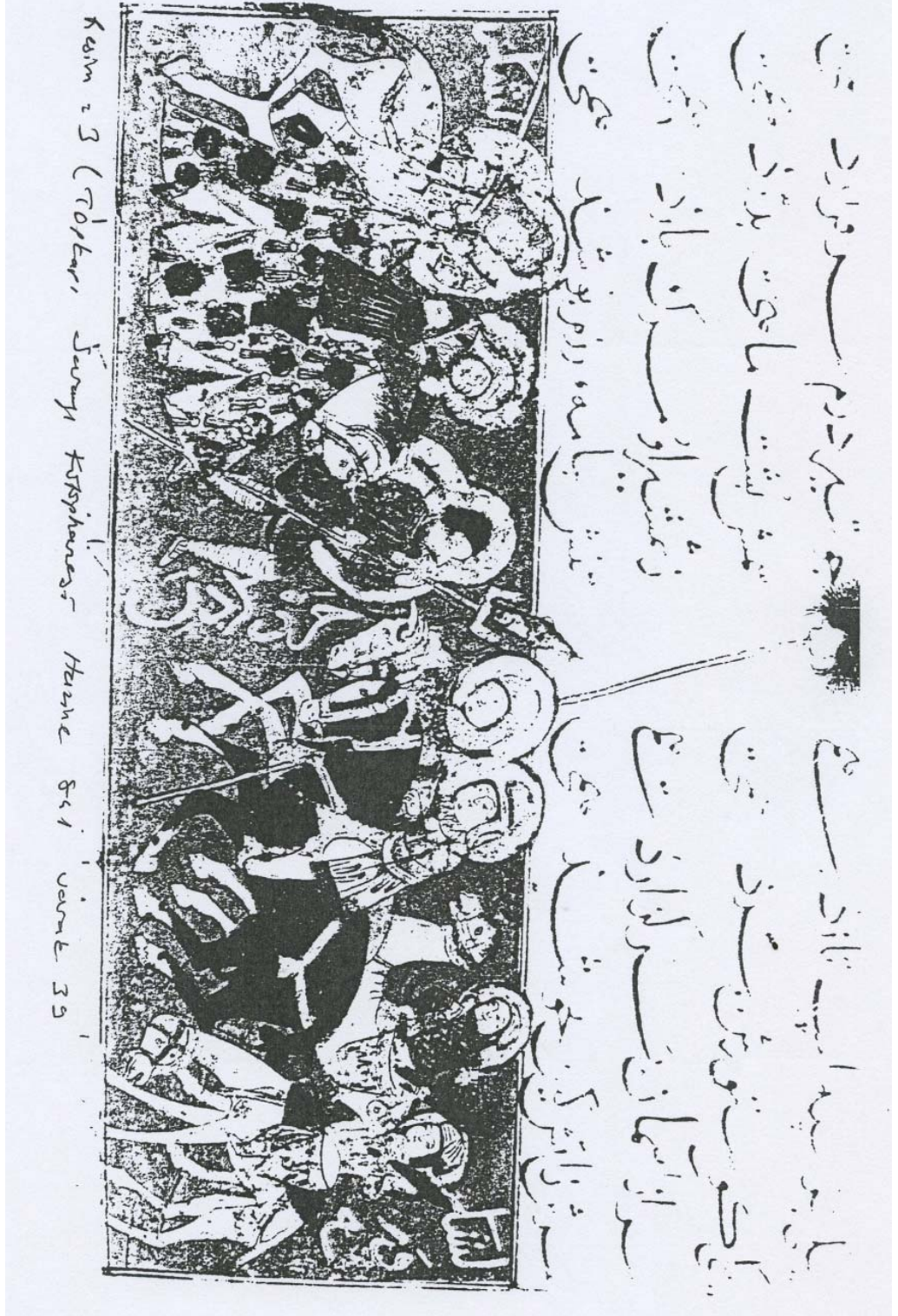

Ek 5. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı

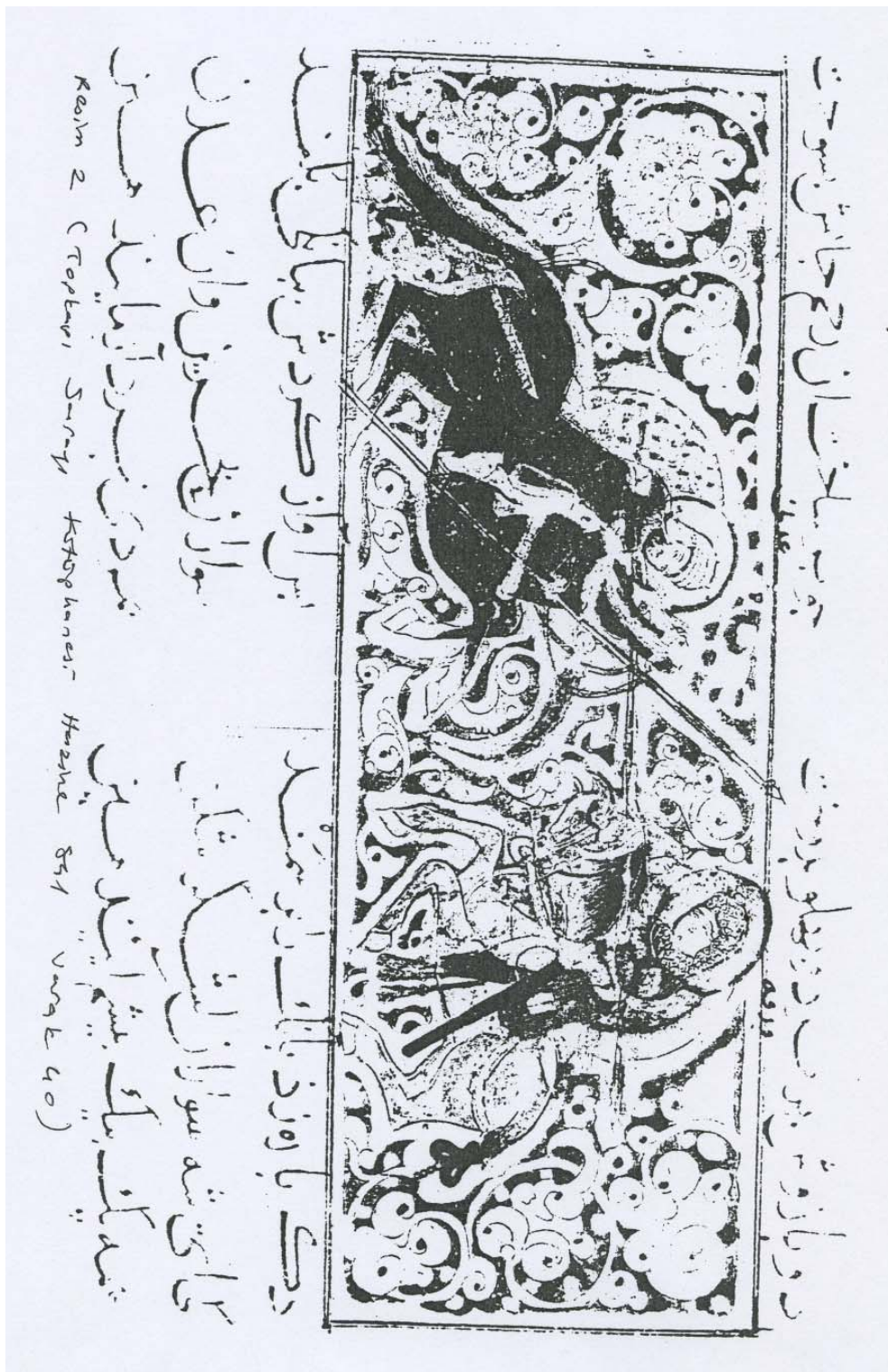

Ek 6. Emine Uyumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı

Ek 7. Emine Yumaz, Selçuklu Devrinde Askeri Teşkilatı

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Coşkun ERDOĞAN
Doğum Yeri ve Tarihi:	Erzurum- 1977
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi:	Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi:	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Orta Çağ Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller:	İngilizce
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar:	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İletişim	
E-Posta Adresi:	cerdogan@atauni.edu.tr
Tarih:	08/10/2010